

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

IN MEMORIAM JUHÁSZ ERZSÉBET
NÉMETH ISTVÁN, VIDA OGNJENVIĆ,
MÉREY KATALIN ÉS SZŰTS ZOLTÁN NOVELLÁJA
BÓKA MÁRIA, BARANOVSKY EDIT,
MIODRAG PAVLOVIĆ, BÁLINT BÉLA, VÍGH RUDOLF
ÉS DÉSI ÁBEL VERSEI
UTASI CSABA ÉS BOSNYÁK ISTVÁN SINKÓ ERVINRŐL
NÉMETH FERENC, BOTKA FERENC
ÉS VARGA ISTVÁN TANULMÁNYA
VUJICSICS SZTOJÁN SZÉKFOGLALÓJA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1998

Október–november

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXII. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

IN MEMORIAM

Utasi Csaba: Juhász Erzsébet halálhírére 802

Németh István: Nyárvég, napszállta előtt (*novella*) 804

Vida Ognjenović: A nagy sárga pillangó (*novella*) 808

Bóka Mária két verse 823

Baranovszky Edit: Utószó (1998-ra) (*vers*) 825

Miodrag Pavlović: Az orgia vége (*vers*) 828

Mérey Katalin: Reménytelen (*novella*) 830

Bálint Béla: Kormegrekedésben (*vers*) 835

IN MEMORIAM

(Fazekas Zsolt felv.)

JUHÁSZ ERZSÉBET
(1947–1998)

JUHÁSZ ERZSÉBET HALÁLHÍRÉRE

Drága Erzsi!

Már első köteted az ember létbe vetettségének kérdéseit járta körül, olyan intenzitással, melyet megkerülni nem lehetett. Későbbi műveidet aztán a leütött hang egyre tisztuló változatai határozták meg. Anélkül, hogy ideológiai útvesztőkbe tévedtél volna, érzékenységed parancsára egymás után kerültek ki műhelyedből a helyi ihletettséggű, de korántsem helyi jelentőségű alkotások. A nyolcvanas évek közepén, hosszú, alapos kutatás után, megírtad a *Műkedvelőket*, melyben egyfajta megbocsátó iróniával térképezted föl, de egyúttal vállalod is két háború közötti irodalmunk eléggé sivár történetét. Már akkor pontosan tudtad, hogy sorsunk a senki földjén létezés, melynek adottságait legyűrnünk nem lehet. Érthető hát, hogy midőn a kilencvenes évek elején nyakunkba szakadt a gyalázat, s a szó szoros értelmében a bőrünkön kellett éreznünk a történelem elszabadult démonának tombolását, nem futamodtál meg, nem néztél egerút után, hanem a szellemileg erős emberek módján kisesszék egész sorában írtad le a romlás tüneteit, abban reménykedve, hogy megnevezésük által egyhíteni tudod tán az irracionális hatalmát.

Emlékezzél csak, milyen keserű dialógusokat folytattunk az idő tájt a tanszék folyosóin és irodáiban, a lehető legteljesebb rezignációig merészkedve el. Egy ízben azt találtam mondani, hogy vergődésünkkel tán Kölcsey *Vanitatum vanitatisa* rímél leginkább, hisz a vers rendkívül

szuggesztíven kiáltja világgá a „minden hiábavaló” gondolatát. Alig néhány héttel később, amikor *Senki sehol soha* című prózaköteted megjelent, ismét összefutottunk a folyosón, s mosolyogva, mert legsúlyosabb pillanataidat is mosollyal tudtad ellensúlyozni, megajándékoztál új könyved egy példányával, melybe „több évszázados barátsággal” a következő ajánlást írtad: „Vanitatum vanitatis e kötetke is – mint annyi minden más, vagyis: az egész is; életünk romjain lehet-e nem tudni. S mégis . . .”

Ez a *mégis*, amelyet a megőrült világ ellenében ki tudtál mondani, s amely valójában egész életművedet átjárja, kiapadhatatlan erőforrás, s mint ilyen bizonytalannal meg fog tartani Téged az idők szakadéka fölött.

Nyugodjál békében.

Újvidék, 1998. IX. 26.

UTASI Csaba

NYÁRVÉG, NAPSZÁLLTA ELŐTT

N É M E T H I S T V Á N

Cél nélkül indultam el aznapi délutáni sétámra, illetve azzal az egyetlen céllal, hogy szokásomhoz híven kerüljek egy nagyot, hogy kifárasztam renyhe tagjaimat, végső soron, hogy a gyalogtúra után zsibbasztó, édes legyen a pihenés. Már útközben jutott eszembe, hogy fölkeresem a volt teherpályaudvar környékét, amit jó ideje szemétkirakodó helynek használnak, ennél fogva meglehetősen barátságtalan hely, ugyanakkor vonzó is a gyógynövénygyűjtők számára: nyár közepén a kavicsos talajon tengernyi kamillamező pompázik. Mégsem arra vettem az irányt, hanem a csatornatöltés felé, valami távoli hang hívó szavára vagy a gáttal párhuzamosan futó nyárfasor integetésére. Errefelé járva nem először határozom el, hogy egyszer végigsétálok azon a töltésen, mert szeretem hallgatni a fák, különösen a nyárfák zúgását, szeretem annak ellenére – vagy éppen azért? –, mert elmondhatatlan szomorúságot ébresztenek bennem, persze nem szagató fájdalmat, hanem valamiféle bágyadt melankóliát, az elmúlásba való szelíd beletörődést, amit a legkisebb fizikai fájdalom és fáradtság nélkül, kellemes séta közepette, de az elmúlással kacérkodva már-már egyfajta gyönyörként él át az ember. Íme, eljött az a pillanat, amikor nem halogathatom ennek a régóta dédelgetett, valójában gyermektegvemnek a megvalósítását! Öt körül járhatott, naplementéig kényelmesen megtehetem oda-vissza az utat. Nem is tudtam volna sietni, oly csodálatosan szép volt az a délután. Augusztus vége, de a levegőben már érezni lehetett az ősz közelségét. Már ez is azt sugallta, súgta, hogy ne iramodjak neki az útnak, nem

illene a valóban emelkedett hangulathoz. Nemhogy nem siettem, de gyakran meg is álltam, meg kellett állnom, oly szép volt az ég. Tiszta volt, párátlan volt, kék volt. Nagy felhőbogyók, felhőkazlak, felhőhajók álltak rajta, sütkéreztek az ég peremén. Benn a városban elfelejt az ember felnézni az égre, esetleg csak akkor, ha átkozódik, ha megállás nélkül esik. Itt künn, a város szélén, a város határában egyszeriben kitágul a horizont, kinyílik az ég, ragyogó tiszta szemével rád mosolyog. Kényszerít, hogy megállj alatta, és felnézz rá. Nem először éled át ezt a gyermeki örömet, mégis megannyiszor elfeledkezel róla, hogy újra találkozz vele. Ilyen és hasonló együgyű gondolatokkal és lelkendezéssel haladtam a csatornatöltés, a sötéten zöldellő nyárfasor felé.

Kertek között, egy fényesre taposott gyalogösvényen vezetett az utam. Nagyon lehangolóak ezek a városszéli kis konyhakertek; mintha épp a lényegüktől, a „lelküktől” lennének megfosztva: ügyetlenek, nincs bennük rend, annál nagyobb bennük az összevisszaság, hozzá nem értő szegény emberek kaparmánya. Nem a munka szeretetének és a hozzáértésnek a nyomait látni rajtuk, hanem az elesettségét, azoknak az elesettségét, akik „birtokolják” őket. Mert nem azoké, akik teleültették mindenféle növényvel és teleszurkálták mindenféle karókkal, hanem a városé, amit egyébként, ha nem túrták volna fel az orrukkal a város peremén élő szegények, most égig érő gaz verne fel. Mint ahogy az is veri fel azokat a „parcellákat”, amelyeket nem foglaltak el, amelyeknek nincs „gazdájuk”. Így az egész „kertsor” fölöttébb tarka képet nyújt, inkább szomorút, mint a szemnek kedveset. Az alacsonyabban fekvő részek elmocsarasodtak, benőtte a sás és a nád, ezeknek a susogása, zúgása viszont a legmélyebb csend érzetét kelti bennem, ősi lápvilág csendjét, ahol ugyan sohasem jártam, mégis tudom, mert valahonnan bennem van, milyen sejtelmes a csendje. Épp a nádasok folytonos, sóhaj-tásszerű zúgása által. Talán valamelyik őstől örököltem ezt a hallást, amely olyannyira érzékeny ennek a muzsikának a befogadására. Valamelyik őstől, aki nádasok közt élt, ott húzódott meg pandúrok vagy törökök elől menekülve.

Észre sem vettem, hogy máris a csatornatöltés lábainál járok. Fenn a töltésen elszórtan, véges-végig veszteglő gépkocsik piroslottak és sárgállottak, nem volt nehéz kitalálni, hogy kirándulóké vagy horgászoké, valószínűleg inkább az utóbbiaké, rögtön el is ment a kedvem attól,

hogy fölkapaszkodjak a töltésre, a horgászok nem nagyon szeretik, ha akár csöndes jelenlétükkel is hívatlan bámészkodók zavarják őket, így lemondtam arról, hogy a töltésen sétáljak végig, de öröömre csakhamar rábukkantam a töltés alatt egy kitaposott ösvényre, közvetlenül a nyárfasor mellett haladt; baloldalt a nyárfasor, azon túl a magas csatornatöltés, jobb felől susugó kukoricatáblák, ezek is régi ismerősként szólítva meg, akárcsak imént a nádasok. Közben jól elmúlhatott az idő, mert a Nap már a faszor hegyét súrolta, mégse fordultam vissza, hiszen végre itt vagyok, hallgathatom a közeledő őszi legszebb hangversenyét, a nyárfazúgást. Ilyenkorra mintha egy kicsit már megcsontosodnának a levelek, s mintha nemcsak zúgó, de zörgő hangokat is adnának, keményebbet, mélyről fakadóbbat, mint a tavaszi vagy kora nyári lombzúgás, ennél fogva emelkedettebbek, ünnepélyesebbek s magától értetődően szomorúbbak is ezek az akkordok, egy nagy zenemű befejező akkordjai, a finálé megrendítő hangjai, hiszen közeleg az időpont, amikor nem csupán egy évszak, de egy egész esztendő vesz tőlünk búcsút, vagy mi veszünk búcsút az esztendőtől, ami tulajdonképpen egyre megy.

S ekkor valahonnan messziről, mégis igen erőteljesen, de füllel lehetetlen volt kifürkészni, hogy az ég mérhetetlen magasságából zúdulnak-e alá vagy mélyen a föld gyomrából törnek-e fel azok a lassú akkordok, amelyeket nem a természet komponált, hanem emberi szív és értelem, olyan emberé, aki birtokolja a megindult föld dübörgésének, az óceánok zúgásának, a szelek csattogásának, az égzengés és az őserdők üvöltésének a hangjait, de az anyák és az árvák zokogásának a hangjait is, meg a bölények bőgését és a veszélyt sejtő kutyák kétségbeesett nyüszítését. A szembe fúvó szél természeténél fogva hol fölkapta, fölérősítette ezeket a hangokat, hol elejtette, s ez az állandó hullámmozgás még csak fokozta azt a fájó szépséget, amely az egész kompozícióból áradt. Mert megrendítő, már-már szívet megbénító muzsika volt ez, betöltötte a mindenséget, bizonyára az egész világegyetemet. Azt súgta, zokogta és bömbölte, hogy nemcsak a nyárnak van vége, valami végérvényesen befejeződött, talán egy egész élet. Nem hagyott nyugton, honnan itt, kinn a természet „lány ölén” ez a szokatlan muzsika, ezért fölkapaszkodtam a töltésre, ahonnan messzebbre figyelhet az ember, ahonnan talán könnyebben meg lehet állapítani a hang forrását. Azt hittem, valamelyik hülye horgász nyitva felejtett kocsijából, kocsi rádiójából árad

a nem éppen ide illő muzsika, azonban rögtön megállapítottam, hogy ez ki van zárva; ezek az ünnepélyesen komor hangok messzebbről és mélyebbről fakadnak, s most döbbsentem rá, hogy nem rádióból, nem hangversenyteremből, hanem egy hangerősítő érces torkából. Amilyen a vasútállomásokon vagy buszállomásokon működik. Vagy nagyvárosi temetők halottasházaira szerelve. Ahol hangszalagról csendül fel a harangszó vagy a gyászinduló.

Amint ezt megállapítottam magamban, leereszkedtem a töltésről, s megindultam vissza a városba. Egy darabig még hallani lehetett a gyászinduló ünnepélyes hangjait, aztán hirtelen csend lett, mintha körülöttem egyszeriben minden elnémult volna. Ebben a hangtalan, sírmélyi csendben iparkodtam hazafelé, folyton arra az ismeretlen, általam soha nem látott megboldogultra gondolva, akit az imént engedtek le „végső” nyugóhelyére.

A NAGY SÁRGA PILLANGÓ

VIDA OGNJENOVIC

Amilyen csontos és cingár volt mindig, most megnyúlt és megizmosodott kissé, kész legényke, vélné az ember, amott meg minden gyerekes rajta még, pedig, mondja az anyja, nemsokára betölti a tizenhetet. Furcsa szerzet. Meglehetősen ügyetlenül van összetákolva, mintha vesszőből fonták volna, semmi sem stimmel rajta, mintha más-más boltban vették volna mindenét. Az a vékony és aránytalanul hosszú karja, a feje, mint egy kivirágzott túskebokor azzal az áthatolhatatlan, vörös hajbozontal, melyből csak a két jókora lapátfül hegye kandikál ki. Soványka volt, csupa csont, keskeny, puklás vállakkal, cammogó, slattyogó járással. Ferike úgy rója a város utcáit, mintha kint járna a réten vagy a sívó pusztaságban, szinte nem is látja az embereket, köszönni sem köszön senkinek. A gyereknépet néha messzire elkerüli, máskor pedig megáll, és elnézi őket, amint játszanak, forgatja a fejét a labda után, és magasba kapja a karjait, amikor a kis kapus beszedi a gólt.

Bár jómaga nemigen veszi észre a járókelőket, az ő törékeny alakja annál szembetűnőbb. Mert Ferike, a maga elveszettségében, tétovaságában, környezetidegenségében fájdalmasan, fájón szép fiú valójában. Azzal a rezes sörényével meg hosszú nyakával úgy néz ki, mintha egy ódon akvarellről szállt volna le. Ami pedig az öltözékét illeti, az korántsem ilyen-olyan toprongy, egyetlen darabja sem elnyűtt vagy szurtos a beleragadt sártól, verejtéktől, hanem meleg bensőséggel, puhán simul a testére, mintha összenőtt volna vele, mintha beleszületett volna. Viszont színehagyott mind, helyenként erősebben kifakulva a mosásban,

vagy a naptól, mert ha bárhol a környéken, akár néhány percre is kisüt, a fiú biztosan megérzi és követni fogja. Ferike valóságos napóra.

Ami azonban mégis leginkább szembetűnik Ferikén, s amitől megszépül, az a kellemes, réveteg szelídség, amely előmlik arcán, ámbar állhatatlan tekintetével mindig elnéz valamerre, egyedül ő tudja, mire, merre, miközben apró szemei, mint két, fényes áfonyabogyó, nyugtalanul villóznak, meg aztán örökösen visszamosolyog is valamire, amit a körülötte levő többi emberfia nem is lát. Néha élénk beszélgetésbe elegyedik az előtte levő levegővel, motyorász-magyaráz, szélesen mosolyog, a karjait pedig széttárja és lengeti, közben magyarázgat valamit, vagy tán vitatkozik, magával-e vagy ki tudja, kivel, no de sohasem hangoskodik, és a hangja sem olyan bugyborékoló, érdes torokhang, mint a többi, hozzá hasonló fiúé, akik nehézkesen artikulálnak és nehezen ejtik ki a szavakat. Az ő hangja lágy, szinte gyerekes, s egész kinézete is ilyen. Ferike igazában valakinek az elvesztett gyerekére hasonlít leginkább, aki egy varázsütésre, aközben nőtt meg hirtelen, amíg megszeppenten az édesanyját kereste mindenfelé. Gyakran így meg-megáll az úton, forgolódik, mint aki tudni szeretné, hol van.

Csak amikor futásnak ered, ez pedig gyakran megesik – mert Ferike valójában megfékezhetetlen gyorsfutó –, akkor látszik, milyen robbanékony lendületű és gyors, majdhogynem vad ritmusú, fürge és erőteljes legénykével van dolgunk. Amikor ő futásnak lendül, az olyan, mintha egy váratlan légörvény kapná fel és forgatná meg, azt pedig, hogy hová és merre rohan, senki sem tudja, mert ez bizony sohasem vágat egy irányba és egyazon gyorsulással, hanem kacskaringóz, kanyarog, cikázik, csetlik-botlik, cselezget, hol az egyik, hol a másik irányba oldalog, nyírja a kanyart, azután újból átvált körbe-karikába, hanyatt-homlok, meg kikanyarodik a mező vagy a vízpart felé, végül pedig egyszerre csak: capp! Megáll. Majd félig guggoló helyzetet foglalva el lekuporodik, mintha magába roskadna vagy összecsucklana. Amúgy egyből, futtából, könnyedén térdre ereszkedik, mint valami nagyobbacska, pejvörös nyúl, a mellkasa pedig láthatóan emelkedik és süllyed, ahogy kapkodja a levegőt. Meglapulva szótlánul fújtat így egy darabig, akkor azután, juhuhuhu, újból előre rúgtat, de hirtelen irányt változtatva elkarikázik valamerre, hogy azután, már aszerint, hogy merre sodródik, ki tudja, hol lyukadjon ki. Nemcsak napóra, szélkakas is lehetne.

Így él, nődögél, versenyt futva a széllel Ferike, csámborog a réteken és ligetekben, elüldögél a fák alatt, dirmeg-dörmög magában meg láthatatlan beszéd társaival, a vízparton ténfereg, és heverő vesszőt ragadva csapkodja, borzolja a vizet, de bele nem gázol, fél a víztől, akár ha bokáig ér is. Legszívesebben órákig a napba hunyorog, és szemlélődik úgy élve meg a környező világot, ahogy éppen pillanatnyi késztetése diktálja, hol félénken és ledermedten, mint a rejtekhelyéről felvert, sovány őz, hol pedig szelíd nyugalommal, órák hosszat csüggve egy pillangón vagy a nyíló pipacsokon. Legkevésbé az emberek érdeklik, nemigen akad meg a szeme rajtuk. Amióta nincs meg a nagytata, az édesanyján kívül alig méltat figyelmére bárkit is.

Így van ez kicsi korától kezdve, egyébként pedig tavaszutón született, már majdnem nyárba hajlott az idő, a ház körül virágba borultak a jázminbokrok, és olyan jószagú volt minden, mondja Fehér Rozália, Ferike rőt hajú, madárcsontú édesanyja, foglalkozása szerint segédtisztviselő a postán. A postásság úgyszólván minden stációját megjárván a levélhordótól az ellenőrig, itt dolgozott éveken át Antal bácsi, az édesapja is, ő vezette be lányát a postai ügykezelés rejtelmeibe, és hagyta rá sóvénykerítéses házikóját.

Ferike utószülött gyerek. Apja, akinek a nevét örökölte, a sorompó nélküli vasúti átjárón a száguldo mozdony alá került biciklijével, mert a kerék váratlanul beszorult, a lába pedig beakadt a pedál meg a lánc közé, úgyhogy nem tudott idejében leugrani a bringáról. Később azon a helyen sorompót állítottak. Ferike, aki nem ismeri azt a szót, hogy *apám*, napjában többször is erre jár vagy erre futkároz, amikor csak szép az idő, de nem tudja, hogy apját ott érte a halálos baleset. Édesanyja fényképeket mutatott, s elmagyarázta, hogy az a legény, aki a fényképen átkarolja anyukát, a te édesapád. Az édesapád, ismételtette Rózsa mama, Ferike pedig hallgatott. Meglehet, féltékeny volt arra a nyakigláb fickóra, aki átöleli az ő anyukáját, ezért nem akarta semmi módon megnevezni. Néhanap elácsorog a sorompónál, bevárja a vonatot, s utánozza a mozdony hangját: duf-duf-duf . . .

Gyakorta a postaépület előtt landol az idő tájt, amikor Rózsa mama munkaideje lejár, és ő hazaindul. Ferike addig a környéken futkároz, ott bujkál a kicsiny rózsalugasban, melyet a nagyapja ültetett és gondozott, bár Ferike erről mit sem tud, bekukucskál a rózsakelyhekbe,

mikéntha tetvezné őket, végül aztán, percnyi pontossággal, mintha megérezné, mikor kell, a bejárati ajtó elé somfordál. Az még sohasem fordult elő, hogy Ferike belefeledkezett volna a játékba, és elmulasztotta volna a pillanatot, amikor édesanyja vörösgöndör hajzata megjelenik az ajtóban. Ferike ilyenkor úgy szalad elébe, mint a pajkos kiscsikó. Örömteli hangokat hallat, hadonászik, ugrándozik mellette, és mesél, mesél, hogy be nem áll a szája, aztán az édesanyja másik oldalára kerül, előre fut, hogy a szemébe nézhessen, a haját csipkedi, viszi a táskáját, a ruhája ujjába fúrja a fejét, előre száguld, majd visszafordul és megjátssza, hogy összeütköztek ők ketten, Ferike pedig megtántorodik, jaj, mindjárt elesik, de anyuka megtámogatja, és így megy ez hazáig. A fiú határtalanul örül az édesanyjának, akárcsak ő is a fiának.

Aprócska teremtés, körülbelül a füléig ér Ferikének, karcsú, mint a nádszál, de kazalnyi vörhenyes hajzat súlyosodik a vállára. Amikor együtt mutatkoznak, olybá tetszik, mintha két nagy napraforgó menne az utcán, csak hogy az egyik némileg alacsonyabb. Az én Rózsikám egy ötkilós sárga karfiolt cipel a fején, tréfálkozott Antal bácsi, a papa, egyetlenkéje számlájára, akit különben jórészt egymaga nevelt fel, mert a lány korán anyja nélkül maradt. Rózsi idő előtt felcseperedett. Még tízéves sem volt, amikor kis házitücsök lett, apuka szorgalmas kiscselédje. Jóféle paprikást főzött, porolta a párnákat, és amilyen gyengécske volt, mégis beáztatta a ruhát a teknőben, hogy apuka utána könnyebben kimoshassa. Tizennégy éves korában már legénye volt, a Fehér Feri biciklimechanikus. Később férjhez is ment hozzá, de mindent összevéve csak olyan hét-nyolc évet éltek együtt.

Mostanra már régóta egyedül neveli a fiát. Sárga hajú, kedves kis göndörkékjét, akinek ő mindenben kedvében jár, akit kényeztet és szeret. Egyedül ő érti meg mindig, mit mond a fiacskája, az meg mesél neki mindenről, amit lát, vagy ami történik vele, és ez őt sohasem untatja, még amikor ötödször meséli el a réten megélt valamelyik apró élményét, akkor is szeretettel meghallgatja. Mások többször is visszakérdeznek egy-egy szót, mert nemigen értik meg a fiú torokból jövő gurgulázását, az anya ebből mit sem vesz tudomásul, és csodálkozik, ugyan mi az, amit annyira érthetetlennek találnak fia beszédében. Ők ketten örökké cserfelnek, tréfálkoznak és kacagnak, mert Ferike, amikor az édesanyjával van, valóságos mókamester és nagy kópé, mindig megnevetteti őt. Ami-

lyen eleven és örökmozgó, mint valami óriásira nőtt bűgőcsiga, szüntelenül ott forog, tekereg körülötte. A mama szeretett és elkényeztetett játékszere!

No de éppen ez az, ami miatt Dudás Ilona, a helybeli elemi iskola kisegítő tagozatának tanítónője leginkább hibáztatta akkor, amikor Ferike számára eljött a beiratkozás ideje. Élesen megfeddte Rózsát, hogy a gyereket ennyire rábízta a természetre, és teljesen elhanyagolta a nevelését. A fiúnak veleszületett fogyatékoságai vannak, ez kétségtelen, de ha idejében kezdik, több eséllyel segíthettek volna rajta. Szemére vetette, hogy – mint édesanya – elmulasztotta, hogy bármire is megtanítsa gyermekét, mi több, maga is már-már úgy beszél, mint ő, nehogy kisebbségi érzést keltsen benne, ahelyett, hogy következetesen kijavította és tanította volna. Példaképpel kellett volna szolgálnia, mert a gyerek imitatív típus. Ferike jó fiú, és mindent tud, felelte Rózsa, csak szégyenlős.

A logopédiával, defektológiával foglalkozó ambiciózus pedagógusnő, aki a szakmájában elért, valóságos hőstett számba menő sikereiért több kitüntető díjat kapott már, elhatározta, hogy még egyszer megmutatja, mi mindent lehet elérni megfelelő módszerekkel, türelemmel és hozzáértéssel, és hogy leküzdje Ferike elmaradottságát, amely szerinte sem volt visszafordíthatatlan. Mivel az édesanya nem végezte el a rá eső részt úgy, ahogy elvárható lett volna, mindent előlről kellett kezdeni. Ferikéből egyéniséget akarok faragni, fogalmazta meg célját a Rózsával való beszélgetésben, nem elég megtanítanunk a helyes beszédre, hanem képessé kell tenni, hogy gondolkodjon és részt vegyen az életben. A munkára kell felkészíteni.

Az elemi tudnivalókkal párhuzamosan, melyeket az órákon kapott meg, Ilonka tanító néni a kiejtését csiszolgatta olyképpen, hogy előbb egyszerű, majd mind összetettebb hangokat ismételtetett vele, míg át nem tértek a szavakra és mondatokra. Jókora gesztenyét tett a szájába, és szótagokat kellett hangoztatnia, ezenkívül fejlesztette a gyerek megfigyelő- és felismerőképeségét, mindezt az elméletre meg a saját sikeres gyakorlatára támaszkodva. Le kellett rajzolnia a tárgyakat, amelyeket megnevez, vagy megfordítva: hogy szóban leírja, mit lát a képen, melyet a tanító néni megmutat. Ferike minden esetben az édesanyját és saját magát rajzolta le, azzal, hogy rendszerint anyuka mellén vagy oldalt, a

fején, egy jobbról-balról kiöblösített kör volt odapingálva. Lepke, magyarázta meg a tanító néinek.

Átcsusszant a második, majd a harmadik osztályba, a tanítónő azonban nem volt megelégedve Ferike fejlődésével. Nagyon önfejű, panaszkodott rá Rózsának, tanulja meg, hogy nincs minden megengedve neki. Tudja meg, hogy tilalmak és büntetések is vannak. Hát ami ebből kijutott neki, nem túl sok már az is? – sírta el magát egyszer Rózsa. – Kérem, ne kiabáljon rá, ezt nem engedhetem meg senkinek. Ferike félénk, mint egy madárka. Nem akarom, hogy félelemben éljen.

Nem, Dudás Ilonka csakugyan nem durváskodott, viszont igenis következetesen módszeres és kitartó volt, amit a mama engedékenységehez szokott Ferike bizony nehezen viselt el. A tanító néni például, odamutat neki egy képet, rajta egy csoport gyerek fürdőzik a sekélyben. Ki fürdik ebben a folyóban, teszi fel a kérdést Ferikének. Senki, feleli ő, most tél van. De a képen, a képen, irányítja a figyelmét úgy, hogy észrevegye, mi a különbség a képi ábrázolás meg a valóság között, s ezért a vízben levő gyerekek fejére mutogat. Ki ez? Nem tudom, nyammogja Ferike, nem ismerem őket. S akkor előről kezdődik minden. Mi az, hogy folyó, a Duna folyó, mi az, hogy fiú, Ferike egy fiú, Jóska is fiú, Dejan is fiú, ha pedig több fiú van együtt, akkor azt mondjuk: fiúk. No, ki fürdik a folyóban? A Duna, feleli Ferike.

A tanító néni Rózsának is házi feladatot ad, mert otthon is állandóan dolgozni kell a gyerekekkel. Amit az iskolában csinál, az nem elég. Az írás nehezen ment, de azt, hogy *anya*, meg hogy *lepke*, egyből le tudta írni. Egy egész oldalt teleírt vele: Anya lepke. Ekkor Dudás Ilonka megkét-szerezett erőfeszítéssel próbálta tudatosítani benne, hogy megkülönböztesse az embereket a tárgyaktól meg a többi élőlénytől. Mi ez? Madár. És ez? Fa. Hol él a madár? Otthon. Nem, hol lakik, hol szoktak látni? Anyuka pulóverén. (Rózsának van egy kolibrít ábrázoló brossa.) Ilyenkor aztán gyerünk mindent előről. Nehezen megy a számtan is, de a tanítónő türelmes. Hány alma van az asztalon, gyere, megszámoljuk: egy, kettő, három, négy, öt. Ferike, te megeszel kettőt, hány marad? Nem eszem almát, anyukámmal akarok ebédelni . . .

A drill elérte a forrpontot, amikor Ferike álmában is azt motyogta, mi a nagyobb és mi a kisebb, meg hogy hány kiscsirkét vezet a kotlós. Rózsa beviharzott az iskolába, és szót emelt e tortúra ellen. Hát a tanító

néni nem hallja, hogy a gyerek mindent szépen mond, minek kényszeríti akkor, hogy százszor elismételje ugyanazt, nem papagáj. Azért, mert a Fehér Ferikét még mindig úgy ejti, hogy Pterét Pterike, mert kényeskedik maga előtt, hát ezért, vágott vissza dühösen a következetes pedagógus, ez a köszönet, hogy ennyire is megtanítottam! Hogy nem érzi, Ferike sokkal többre képes, de nincs benne akarat, mert mindenekelőtt lusta. Kérdem én, hát magát nem zavarja, hogy ilyen lehetetlen a kiejtése? Inkább beszéljen, ahogy akar, de nem engedem, hogy kínozza. Köszönöm szépen, vágta oda búcsúzóul Rózsa, kézen kapta Ferikét, és irány haza.

Az édesanya mindent megmozgatott, hogy a rendes iskolába vegyék fel a fiát. A teszteken legyenek már egy kissé elnézőbbek iránta, rimánkodott. Egy Farkas nevezetű idősebb tanítónak is elpanaszolta baját, mondván, hogy Ferikének tulajdonképpen hátrányára van az elmaradott gyerekek társasága. Közöttük ő is úgy viselkedik, mint azok, otthon viszont egészen más, mindent tud. Nyugodtan elküldi a boltba, megmondja, mi kell, s a gyerek meghozza.

Farkas tanító úr hozzájárult, jó, az ő felelősségére, hozza el a gyereket az osztályába, a második osztályba, ne is írassa be, egy évet járjon csak így, s majd meglátják, lesz-e eredménye. Ferike újra szótagokat betűzgetett, házat rajzolt kéménnyel és két ablakkal, s az egyik alatt kötelezően ott díszelgett egy kör a két oldalsó kiöblösödéssel. S Farkas tanító bácsinak is elmagyarázta, hogy az a lepke. Egypár versikét is megtanult, egy kis számtant is belésulykoltak. Csak hát ez sem tartott sokáig, mindössze egy féléven át, vagy valamivel tovább. A gyerek valóban megszerette az öreg tanító bácsit, meglehet, egy kissé a nagypapára, Antal papára emlékeztette, ellenben most az osztálytársaitól félt. Csúfolták és kínozták. Noha magasabb növésű és idősebb is volt, mint ők, nem tudott védekezni, úgyhogy hamarosan a fejére másztak. Kínkeserves volt már az indulás is az iskolába, és mindannyiszor leverten, megfélemlítve érkezett haza.

Az édesanya, mi mást tehetett, visszavitte a szigorú módszerészhez, nála aztán ott folytatta, ahol annak idején abbahagyta: képről olvasott, és vadgesztenyével a szájában beszélt. Átevickélt a felső osztályokba is, ahol tanárok tanítottak. Egy napon felpattant a padból, mint akit leforráztak. Kirohant a biológiaóráról éppen akkor, amikor a rovarokról

tanultak, és elbújt. Rózsa előbb sokáig várta haza, azután pedig rémült aggodalmában bejárta a városkát és Ferike kedvenc tartózkodási helyeit a környéken. Sehol nem találta. Besötétedett, az édesanya hívogatta, kereste a fiát, mindhiába. Már csak úgy reggel felé jutott eszébe, hogy benézzen a padlásra, ámbár Ferike sohasem bújt oda, mert félt a sötétségtől. Nos, hát ott talált rá. Amint egy kiszolgált, öreg fotelben összekuporodva, dzsekijében nyakig begombolkozva alszik, s ölében ott szorongatja lepkés képeskönyveit, melyeket mindenfelé összevásárolt számára az anyja. Egyedül neki, az anyjának mesélte el, mi történt, jobban mondva, egyedül ő értette meg, miről beszél a csemetéje. Ferike iskoláztatása ezzel be is fejeződött.

Csupa jóindulatból sokan azt tanácsolták Rozáliának, fogja a gyermeket valami könnyebb és egyszerűbb szakmára, hogy kitanuljon valamit, de meg azért is, hogy hozzá szokjon a kötelezettségekhez és az emberekhez. Történt, hogy az egyik kosárfonó mester inast keresett, és nem firtatta a fiú iskolai végzettségét meg szellemi képességeit. Egyedül az érdekelte, elég erős, egészséges-e a keze, hogy forgassa, hajlítgassa, és végül a függőlegesen beékelt küllők mögé tűzze a vesszőt. Szóltak Rózsának. Hallani sem akart róla. Még hogy az én Ferikém egész nap egy helyben üljön, mint a nyomorék, és hogy csupasz kézzel vesszőt fonjon, ki az ördögnek jutott eszébe ilyesmi. Hát nem látják, hogy csupa tűz ez a gyerek, csak rohan örökké, nem tartja a hely, ez, ha lehetne, még ebédelni is futtában ebédelne. Hogy nézne az ki, ha én őt most egy fapadhoz szögezném, mint valami rokkantat, és a végén, a sok görnyedésbe, még bele is betegedjen, no 'iszen, akár ne is éljek tovább. Szó se lehet róla, nem adlak én téged senkinek, kis lepkém, mondogatja Rózsa, és ujjával beletúr a gyerek csigás haja bozontjába. Ferike csak illog-pillog szemével, úgy tesz, mintha el akarná háritani az anyai gyöngédség megnyilvánulásait, mintha legszívesebben kitérne, menekülne előle, mosolya azonban, amely máskor csak úgy a semmibe réved, most édesanyja arcára ragyog kedvesen.

Másokhoz, idegenekhez, Rózsa szerint azért, mert szégyenlős, Ferike sohasem fordul mosollyal, de anyukájához úgyszólván mindig. Anyukának belemosolyog egyenesen a szemébe, meg a nyakába, meg a tenyerébe, meg a válltáskájába, meg a gypjú ujjasába, melyet esténként magára terít, meg a kis bukszába, melyből az aprópénzt guberálja elő

fagylaltra, meg az esőköpeny kámzsájába, meg a fehér blúzának gallérjába, meg a kötényébe, melyet maga elé köt, meg a (lepke alakú) hajcsatjába, mellyel göndör hajának boglyját tűzi föl, meg a forró káposztafőzelékbe, melyet a tányérban elébe tesz az asztalon, meg apró falatjaiba, miközben szemben ül vele és ebédel, meg a mosolyába, amikor ő kijelenti: én lepke vagyok, amely káposztát eszik, meg a díványba, melyen délutánonként lepihen egy kicsit, meg a feketekávés ibrikbe, mert utána mindig kávét főz magának, meg abba is, hogy neki viszont mindig tejeskávét ad, nehogy kinőjön a farka, és körülöttük minden, minden apróságba, amely anyukáé. Fehér Rozália valóban körülrajongott édesanya volt.

Rajta kívül, a világ minden élőlényé közül, Ferike még csak a lepkéket imádja ennyire fenntartás nélkül. Szerette nagyapát is, de hát ő nincs többé. Az édesanyja mellett ezek, egyedül ezek a színpompás, gyönyörű rovarok adnak tartalmat életének. Ha meg tudná magyarázni ezt a vonzódást irántuk, bizonyára így valahogy fogalmazna, hiszen mindent velük hoz összefüggésbe. Ami akár egy kicsit is hasonlított lepkére, annak az ő szemében értelme van, az őt érdekli és örömmel tölti el. Ezenkívül kevés olyan dolog akad a világon, amit egyáltalán figyelmére méltat.

Ferike az egész nyarat és minden derült napot az esztendőben azzal tölti el, hogy ezek után a színpompás rovarok után jár. Amerre csak megfordul, mindenütt éberem figyel, felbukkan-e valahonnan egy-egy példány. Mégis gyakran megesik, hogy olyik-másik meglepi Ferikét, hirtelen csak felröppen az egyik bokorból vagy a szomszédos kertből. Ilyenkor örömtelien követi a lepke röptét, szökdécselve a nyomába ered, és eljátszadzik vele mindaddig, amíg a pillangó újból el nem tűnik a szeme elől. Télen, amidőn – miként Rózsa elmagyarázta neki – a lepkék nem röpdösnek odakint, hanem – akárcsak te, fiam, a jó melegben – bevárják valahol, hogy megérkezzen a szép idő, Ferike legszívesebben a szobában marad, és nagy türelemmel nézegeti a lepkéket ábrázoló képeket, amelyekkel körülbástyázza magát. Rózsa mind újabb meg újabb képeskönyveket, illusztrációkat, tankönyveket, szakfolyóiratokat szerez be, összehord mindent, amiben lepkéket lehet látni. Így aztán Ferike órákon át lapozza, forgatja a könyveket, amelyek képanyaga lepkéket ábrázol minden elképzelhető helyzetben: röptükben, a virágszirmokon, a leveleken, a fák kérgén megtelepedve vagy fajtáik szerint

felsorakoztatva, és mindezt a legváltozatosabb színekben. Vannak köztük nagyok és pirinyók, ritka fajok és közönségesek, pávaszem szárnyúak, nemkülönb azokból az aprókból is, mint amilyen a selyemhernyóé, vagy a molylepke, meg aztán tarkák és piros-fehérek, éjjeli, nappali, erdei, réti, trópusi, sarkvidéki és még ki tudja, hányféle, ámde Ferike nem tartja számon ezeket az árnyalatokat, nem is törődik velük. Neki minden lepke csupán ez, és semmi több: rovar, mely a maga mivoltában és külső megjelenésével benépesíti az ő világát.

Egyedül így, ezek között a képecskék között vészeli át valahogy a telet, ezt a nemszeretem évszakot, mert ilyenkor ritkábban jár ki és nem futkározhat, meg aztán a gyerekek behempergetik a hóba, és jégcsapokkal dobálják meg, amikor nincs a közelben az édesanyja. Lapozza tehát a képeskönyveket, dédelgeti, simogatja tarka kis kedvenceit, beszélget velük, a kezével érinti sokszínű szárnyukat, a feje fölé emeli a nyitott könyvet, és a konyhában rohangál le-föl, hogy úgy nézzen ki, mintha repülnének. Vagy miként a réten látja őket, egyet-egyed ide is, oda is széthelyez a házban: jut belőlük néhány az asztalra, a padlóra, a székre vagy a heverőre, s akkor ott cikázik közöttük, egyiktől a másikig jár, megjátssza, hogy fölhessentette és megfogta a lepkét, de mindezt lassan és óvatosan csinálja, nehogy rátaposván összelapítsa valamelyiket a játék hevében. Persze ő is tudja, hogy a könyveiben ábrázolt lények nem élnek, hogy az csak kép vagy rajz, mint ahogyan saját magát is felismeri az albumba beragasztott vagy a falon látható fényképeken. Mégis vigyáz, nem szeretne kárt tenni bennük még ha csupán képek is. Az anyja mondja, hogy Ferike este lefekvés előtt, amikor odakint hó van, néha betakarhatja pulóverével a képeskönyveket, nehogy megfagyjanak a lepkék éjszaka.

Azt látni kell, ahogyan kint a réten, valamely füves tisztáson vagy az akácosban, a városon kívül, a verőfényben ragyogva egész lényével, de legfőképpen tekintetével és le nem hervadó mosolyával kíséri pillangóit, amint szeszélyesen köröznek a kibokrosodott fű fölött, röpdösnek virágról virágra, vagy amikor egyik-másik lipeúrfi úgy simul a virágkehelyhez, mintha megcsókolná. Meg azt, ahogyan Ferike, mintegy varázslásra, valósággal átszellemül, amikor valamelyik tarkaság valahonnan a magasból váratlanul mélyrepülésbe váltva át megcélozza a lába szárát, vagy a haján landol, de néha a tenyerére is jönnek, amikor kinyújtott

kézzel, türelmesen odavárja őket. Azt a boldog, halk ujjongást, szemének azt a csillogását, amíg lassan beközelít és megkísérli megérinteni a felcsapott szárnyacskákat, mielőtt újból szárnyat bontana a kis gyönyörű, és a magasba lebbenne egy másik virágkelyhet keresve. Előfordul, hogy némelyiknek meg is érinti, sőt két ujjával meg is csippenti a szárnyát, ámde ugyanabban a pillanatban egyetlen lendülettel azonnal a magasba röpteti, mint valami kis léggömböt, az ujján pedig ott marad a lipeszárny hímpora. Ilyenkor lélekszakadva anyukához fut, aki szabad idejében kijár fiával a természetbe, letelepszik a hűvösben, és olvas vagy kötöget, vagy elnézi a fiát, ahogyan játszadozik. A gyerek odarohan hozzá, megmutatja megszínesedett ujjait, tapsikol, hogy ugyan lerázódik-e kezéről a színeződés, majd örömmel állapítja meg, hogy ujjá bögyén továbbra is ott szivárványlanak a festékszempcsék.

Igen ám, de Ferike bújócskázni is tud velük, meg hogy lépre csalja ingó-bingó, repdeső pajtásait. Úgy tesz, mintha elszunyókálna a napon, arcát befúrja a fűbe, nem moccan, közben éppen csak kipislant szempillái alól, hogy lássa, merre röpködnek. Amikor sok összejön belőlük, ő meglapul így, hogy odacsalogassa őket, azaz őrá vagy a legközelebbi fűszálakra ereszkedjenek le. Azt az örömet és boldog mosolyt, amikor kinyitja a szemét, és valamelyik tiritarka piperkőcöt ott látja a térdén vagy a kabátujján. Ekkor ledermed, igyekszik minél tovább mozdulatlan maradni, nehogy elriassza őket. No de hát ők szellő szárnyán jönnek, szellő szárnyán mennek.

Vannak pillanatok, amikor egyszerre csak eltűnnek, elszállnak valamerre, és jó ideig nem kerülnek elő. Ferike ilyenkor nyugtalanná válik, ideges lesz. Keresésükre indul. Futkározik a fűben, így felveri őket, mire aztán újból röpködni kezdenek előtte. Ferike a színesen rajzó pillangók kavalkádjában – szép látvány. Éberen figyel, melyik hol ereszkedik le, majd óvatosan, lépésről lépésre újfent odalopakodik hozzájuk, fölébe hajol a virágnak vagy fűcsomónak, amelyikre a lepke leszállt, s így, egészen közletről nézi, mint nyitja-csukja a napfényben csillogó szárnyait, de amilyen megbabonázottan bámulja, legszívesebben csókra nyújtaná neki az arcát. S valóban megeshik, hogy a pille, talán éppen a lélegzetét érezve meg, fölrebben és megcirógatja az arcát, Ferike pedig, mintha megcsiklandozták volna, boldogan nevetgél, vakargatja az érintés helyét, és mindebben gyönyörűségét leli. Azért is hajolt olyan közel hozzá.

Amikor nyáridőben a nagy melegben egyedül megy ki a rétre, az úzsonnán kívül egy műanyag vödörskét visz magával, Rózsika ezt megtölti vízzel. Amint olyan helyre ér, ahol kövér a fű, s ahol bőven terem a vadvirág meg a metélőhagyma, hiszen jól tudja ő, hol szeretnek lenni a lepkék, ott letáborozik. A vödör fedelét kiteszi valamelyik zombékra, hogy a lipék észrevegyék, vizet önt bele, és vár. Ez jó családoknak bizonyul, mert Ferike tudja, hogy kis barátai szívesen rajzanak a víz körül. Ilyenkor aztán kedvére elnézheti őket, mert itt rendszerint sokáig elvannak. Időnként vizet freckel rájuk, no, ekkor fölrebbennek, de utána mindjárt újból visszarepülnek a földélre. Gondolták, megeredt az eső, magyarázta Rózsának, és megijedtek. Azt nézték, hová bújjanak el. S így megy ez egész nap, amikor szép idő járja. Miközben a lepkék fel-felbukkannak, libegnek a verőfényben, majd elenyésznek a réti párasságban, Ferike lelkesen a nyomukban jár, figyelemmel kíséri, amint szeszélyesen ide-oda röpködnek, ahogyan összehatalálkoznak és szétválnak, kilesi, mikor akadnak föl a fű gubancában vagy csókolnak bele a virágkehelybe, ilyenkor hosszan elnézi szárnyuk tarka rajzolatait és alakját. S teszi mindezt napáldozatig, amidőn lepkéi elnyugszanak vackaikon, ő pedig hazaindul, hogy aztán otthon elmesélje anyukának, a lipék miként oltották szomjukat, és landoltak a tenyerén. Ide, ni, még látszik a festék, mutogatja kezét az édesanyjának.

Ferike tehát az emberektől meglehetősen eltávolodva élte életét, ott lakott e tiritarka, hangtalan, szimmetrikus felépítésű rovarok nyughatatlan birodalmában, barátkozott ezekkel a híre-hamva sincs élőlényekkel, amelyek pompázatos megjelenése, talán éppen emiatt a tökéletes némaságuk miatt, teljességgel lenyűgözte.

Akárcsak Nabokov, jegyezte meg egy íróember, amikor látta, ahogyan Ferike valósággal lebeg kedvencei nyomában a rét fölött. Tisztára nabokovi elbűvöltség. Nem mindenki képes ilyen módon szeretni a lepkéket.

Ez az összehasonlítás talán nem egészen alaptalan, de csupán nagy általánosságban állja meg helyét. Mindkét esetben a lepkék az érdeklődés meg a vonzalom tárgya, netán a csodálaté is, azonban két teljesen különböző, mondhatni, egymással ellentétes szemszögből.

Nabokov tekintélyes tudós, lepkeszakértő volt, aki szép eredményeket ért el tudományterületén. Ilyen emberként gyűjtötte a lepkéket, kuta-

tásokat végzett életmódjukat illetően, tanulmányozta őket, értekezéseket írt róluk, ismeretlen fajták után nyomozott, egypárat fel is fedezett. A nagy író tehát, úgy is mint kimagasló szakember, fölényes tudás birtokában elmélyedt a természet egy életmegnyilvánulásában, amely gyermekkorától fogva érdekelte, s amelynek sajátosságait a velejéig ismerte.

Ezzel szemben a mi vörös sörényű Fehér Ferikénk minden jel szerint csupán élte a maga hétköznapi, ámbár izgalmas életét, és szentül meg volt győződve, hogy maga is lepke, s minden tekintetben az élőlényeknek ehhez a rendjéhez tartozik. Ami pedig kivül esett az effajta lepke-életmódon, neki az kész tortúra és pusztító kényszer volt.

Arra nézve, hogy Ferike valóban így tekintett a környező világra, többrendbeli bizonyítéka van. Először is az édesanyja, Rozália is állítja, hogy fiacskája mindenkor jobban érezte, jobban feltalálta magát ezek között a hangtalan rovarok között, mint az emberek társaságában, akiktől általában fél. Figyelmét nem kerülheti el semmi, ami lepkére emlékeztet. Mennyire meg tud örülni minden ilyesminek: egy szőnyegmintának, a szekrény kitért ajtajának, egy efféle reklámfotónak, a masnának valamelyik kislány hajában vagy a nyitott könyvnek ceruzával a közepén. Amint ilyesfélét meglát, odamutat és mosolyogva mondja: lepke, lepke. Az embereken, ezzel szemben, nem vesz észre semmit. Ha éppen nincs oka félni, közömbösen megy el mellettük.

Másodszor, ezt támasztja alá az az eset is, amikor teljesen váratlanul, megszökött az iskolából, és rémületében elbújt a padláson, melynek sötétjébe soha korábban nem merészkedett egyedül, de ez a most átélt iszonyat erősebb volt félelménél. Mit mondott el akkor az édesanyjának?

Azt, hogy György Anna, a biológianő, behozott az órára egy nagy dobozt, melynek alján sokféle bogár volt odatűzdelve, azaz rovar, mert így kellett volna mondani, Ferike azonban nem ismerte ezt a kifejezést, s azt sem értette meg, hogy csupán szemléltetőeszközzel van szó, hanem, mivel mindjárt felfigyelt egynéhány gyönyörű szép lepkepéldányra a doboz közepén, örömmel vette szemügyre őket. Amikor aztán meglátta, hogy a hátukból tűk meredeznek, ők maguk pedig mozdulatlanok, föl pattant, és a maga zezugos módján, elborzadva szaladt ki a tanteeből, még a holmiját is úgy, ahogy volt, otthagya a padon. Fejvesztetten rohant át az iskolaudvaron, és nem állt meg, amíg nem bizonyo-

sodott meg róla, hogy immár senki sem éri utol, és ráncigálja vissza az osztályba. Legfőképpen az emberi kegyetlenség elől menekült.

Egész testében reszketett, és miközben elmesélte Rózsának a történeteket, annyira akadozott a nyelve, hogy még ő is csak nagy nehezen értette meg, mit hebeg-habog. Ferike a gyomrát tapogatta, meg a hátán mutogatott egy pontra, szakadatlanul egyet hajtogatva: Fáj, fáj. Az édesanyja vizsgálgatta, hogy amit látott, azok nem voltak élő lepkék, hanem csupán olyanok, mint amilyenek a könyvben vannak, vagyis képek. Figyelj csak, nézd, én most rád csapok ezen a fényképeden, de te semmit sem fogsz érezni, próbálta megnyugtatni csattanós pofonokat mérve a fényképre, amelyen Ferike látszott, labdával az ölében. Ez sem segített. Ő, aki egyébként mindent elhitt az édesanyjának, ezúttal konokul bizonygatta, hogy igenis jól látta, az nem papírra festett kép volt, hanem igazi lepke, és kézzel-lábbal, egész testével mutatta is, hogy felcsapott szárnyakkal miként feküdt ott a doboz fenekén. Csupán akkor nyugodott meg kissé, amikor az édesanyja megígérte, hogy nem kényszeríti vissza az iskolába, ahol türe nyársalják fel a lepkéket.

Attól fogva mindig eldugta a képeskönyvéket, amikor idegen lépett a házba, és a tarkabarka kis pajtasait ábrázoló képeket többé nem mutogatta a látogatóknak, mint azelőtt. Az iskolából való nevezetes szökése után még sokáig riadozott álmából éjszakánként. Jaj, nekem, jaj, nekem, anyukám – sikoltozta. A tanárnő engem is fel akar tűzni, és belerakni a dobozba – hajtogatta lázas rémülettel, az édesanyja pedig gyengéden babusgatta. Aludj csak, kis lepkém, ne félj semmitől, melletted van anyuka – duruzsolta Ferike fülébe, hogy csak aludjon el újra.

A harmadik bizonyíték szemmel látható. Elég, ha megfigyeljük, hogyan fut Ferike. Ő ugyanis ide-oda röpdös voltaképpen, mint egy igazi, nagy, kétlábú lepke, a karjaival hadonász, és le-fel kergetőzik. Néha meg-megáll, mint aki megpihen egy-egy virágon vagy gallyacskán. Nagyon szerette közelről elnézni a virágokat, megérinteni, beleszagolni a virágkehelybe. Előfordul, hogy hirtelen lehajol, és megszagolja a rózsákat az anyja ruháján.

Továbbá azt is látni kell, ahogyan kint a réten vizet iszik a vödöröcskéből. Pontosan úgy, mint a lepke, amelyik leszáll a műanyag fődél szélére, és szívókáját többször megmártva bizonyára felszippant egy csepp vizet, majd tovarepül. Ferike ezt jól megfigyelte, és maga is így

jár el. Ilyenkor odafut nyitott vödörckéjéhez, térdre ereszkedik, arcát a vízbe mártva felszippant egy kortyot, ezt néhányszor megismétli, végül föl pattan, és újból elkóricál valamerre, hogy azután zavartalanul továbbra is elnézze a fűben testvérkéit. Ha éppen erősen megszomjazik, no, egyedül akkor emeli szájához a vödört és iszik úgy, mint anyuka szokott, aki – különben – sohasem tiltja, hogy megmártózzon a vödörben, ahányszor csak akarja. Az ő Ferikéje, nagy, szép, sárga lepkéje – az ő sárga pillangója, ahogyan az édesanya becézgeti . . .

BORBÉLY János fordítása

BÓKA MÁRIA KÉT VERSE

HUSS!

Etettelek
itattalak
szép madaram
elrepültél
hangtalan

Szürkületre
jön sötétség
lámpák alatt
is ott van

Kiégve már
ilyen ez hát
utolérni
önmagam

Ez lenne hát
a várva várt
az elválaszt-
hatatlan?

Üresen tárt
odú láttán
hogy ne tudjam
felejteni
madaram

Palics, 1997. március 10.

A VÉG ANGYALA

Érkezik váratlan
csöndet hordozón,
alvók reggelét
öleli magához.

Súlytalan palástja
éjtől feketül –
jön szakadatlan
fényen át egyedül.

Jön, végzetszerű,
megállíthatatlan,
alkonyt békítő
végső akarattal.

Szeme zsarátnok
fényével teli –
kiégett könnyek
köveit viseli.

Rettegést keltő
és könyörtelen,
időtlen időktől
élőnek idegen.

Palics, 1998

UTÓSZÓ (1998-RA)

Karinthy Frigyes emlékére

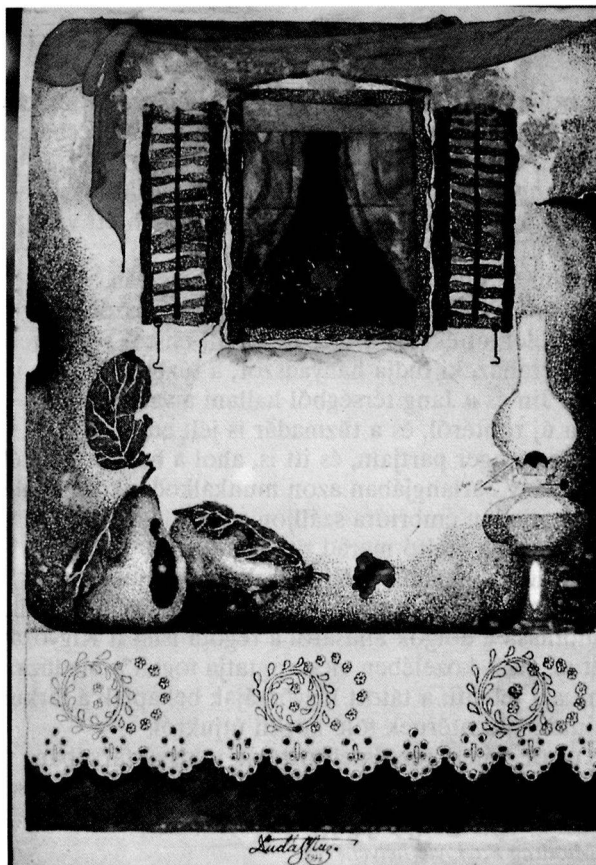
B A R A N O V S Z K Y E D I T

Én nem mondtam el senkinek,
Így nem jutott fülébe mindenkinek.
Az én titkom bagatell másoknak,
Riadót naponta fújtam magamnak.
Azt, hogy megszülettem, kit érdekel?
Szüleimtől a halál választott el.
Kerestem én azt a „másikat” egyre,
Visszhangra nem talált, maradt az este;
A hangtalan éjszaka, a hold fénye;
Reggel a rigó vidám éneke;
A rémisztő nappalok dere.
Én nem mondtam el senkinek,
Így nem jutott fülébe mindenkinek.
Nem a szégyen fogta be számat,
Az öröklött „keménység”, bánat,
A kaján vigyor látványa méreg,
Az emberiség „sója”, a kéreg.
Akik szerettek, elmentek örökre,
A Kaszás vitte őket másik földre.
Én nem mondtam el senkinek,
Így nem jutott fülébe mindenkinek.
Voltak mások, kik rám figyeltek,
Nem bántottak, de nem is esengtek.

Kisgyermekként sokat imádkoztam,
Akkor még hittem Istent, hogy van.
Látni nem láttam, de vigyázott rám,
Adott kenyeret, ruhát, velem volt anyám
Biztatott: Isten álruhában jár,
Ott segít, ahol szükség a király.
Én nem mondtam el senkinek,
Így nem jutott fülébe mindenkinek.
„Mindenre” képes voltam, hogy szeressenek,
Biztos Ő irányította léptemet,
Abban, hogy engedelmes, jó legyek,
Ellenére senkinek ne tegyek.
Emberke létemben jószág virágzott,
Közben körülöttem a többség fázott.
Ha tudom, fel sosem nővök nagyra,
És nem nézek szüntelen a napba.
Elvakított fénye, melege,
Testvérem lett a világ fele.
Vágytam a kezek, a szemek jelét,
Kővel dobáltak, a kenyér beszélt.
Én nem mondtam el senkinek,
Így nem jutott fülébe mindenkinek.
Nem mondom én, elmondhatnám,
De vacog az idő, rongyos a szám.
Várom az út végét, milyen lehet?
Nincs segítség, taszítanak a kezek.
Nem tanultam meg kérni, félni,
Ideje lenne végre észhez térni.
A babaruhát széjjeltépní nyomban,
Tigrisénemet szítni az odúmban.
Nem könyörgök jóért senkinek,
Adok én, csak kérjetek emberek,
Tegyetek próbára, kiállom én,
Hisz Ti vagytok a szívem helyén,
Kérlek, férjünk össze e földtekén.
Mondanék néktek vigasztalót, szépet,
Hogy eljön a Messiás, de félek

Becsaplak benneteket, hazug az ének.
Nem illő a kecs egetés.
Amit elmondtam most nektek,
Ne mondjátok el senkinek.

Palics–Szabadka, 1997. december

AZ ORGIA VÉGE*

MIODRAG PAVLOVIĆ

Az orgia akkor fejeződik be, amikor elérkezik a menyegző
vagy ha a hold a hegyek mögött leszáll, s a bacchánsnők
egymás után hebehurgyán döntenek,
és a lángoló kévéken keresztülesnek. Úgy tűnik,
fáradt horpadását mutatja a nemrég teremtett világ,
azaz a lét megállt kopogtatni ritmusát;
a hamu az úton maradt a máglya színhelyén,
vagy a fönix hagyta volna ott hamvát a küszöbén
(épp jelentették, hogy leégett a La Fenice,
az operaház, ki tudja hányadszor, a tűzbe vész),
ám a Jin és a Jang térségből hallani a varázslatos
daru új röptéről, és a tűzmadár is jelt adott
a jegecs tenger partjain, és itt is, ahol a hegyek feketék,
a sárkány barlangjában azon munkálkodnak a földalatti ércek,
hogy minden embrióra szálljon rá egy lélek.
A sárkányfa méltó marad rituáléjához
(a hírhedt sikamlós barlang mellett a legjobb az,
amely sok hamis aranyat ad), ám legkiválóbb betekintése és
tudomása a dolgok állásáról a régóta ismert Kígyózásnak van,
ott az óriás közelében viczorogtatja fogait a medúza,
ami azt jelenti: a tátott kígyószájak bekapják a farkukat,
miután visszatérnek föld körüli útjukról,
az útról, amely rezgéssel történik a kígyó farkában
(vagy: testében), úgy mint a kólóban, amelyen keresztül

* *Miodrag Pavlović hetvenéves*

váltakozva áramlik a férfi- és a női erő – és soha
meg nem áll, benne fogan minden fióka,
s minden halottat átfon, ez az a láng, amely
ösztoneinkkel piszkál; az orgiának vége lehet,
de a kígyók coitusa nem áll meg soha.
Nem tudjuk, miből keletkezett mértani ábrája,
amely hullámokat szül és feltörő gejzíreket,
de az egész kozmoszt teremtő kör övezi,
láthatjuk ezt szabad szemmel s napéjegylenlőségi testtel,
hatalmát csak saját magával osztja meg,
tehát a szellemmel, amelynek szinonimája rengeteg,
s ezeken keresztül él naponta ismételve: isten veled.

GÉBER László fordítása

REMÉNYTELEN

M É R E Y K A T A L I N

Az anyámnak mindig szép keze volt. Vigyázott is rá. Ápolta glicerinnel, étolajjal. Akkor az volt. A körme is szép hosszúra nőtt. Mindenki irigyelte. Persze, ő nem rágta. És mindig nagyon haragudott, ha elnyalogattuk a glicerinjét. Pedig a glicerin undok volt és ragadós az ember kezén. Kipróbáltam. A nővérem meg hiába reménykedett, hogy neki is olyan szép keze lesz tőle. Az olajat nem mertük bántani. Nagyon nehéz volt hozzájutni. A púderre rá sem mertünk nézni. Igazi Houbigant – mondta az anyám meghatódva, szinte áhítattal. Párizsi. Volt kölnije is, Fekete macska, de ahhoz végleg nem juthattunk hozzá. Azt sem tudtuk, hol tartja, olyan nagyon vigyázott rá, a púderpamacsait viszont mindig összekoszoltuk.

Az apám hat évig járt az anyám után. Hat évig udvarolt neki. Zomborból járt hozzá eleinte Fehértemplomba, utána Palánkára. Az anyám ott tanított. Az apám a cég kocsijával járt ki hozzá, rendszeresen, minden szombaton. Hétköznap dolgozott, akkor már a Mobil Oil alkalmazottjaként. Önállósodást forgatott a fejében, és hordta az árumintát a cséplőknek. Vasárnaponként meccsre járt. Nem nézni, játszott! Sportember voltam – mondogatta később is büszkén.

Azokat a kimaradt vasárnapokat az anyám sohasem bocsátotta meg neki. És meggyűlölte nemcsak a futballt, hanem a sportot is. Mindent, ami testmozgás. Még a takarítást is.

Nősülés előtt apám kölcsönt vett fel. Könnyen kapott, még megvoltak a zsidó bankárok. Meglett a lerakat. Csak a nősülés húzódott el. Nagyon soká kellett udvarolnia, amíg az anyám be nem adta a derekát. Huszonnyolc évesen. Akkor ment hozzá az apámhoz, amikor az a saját kocsiját ment megkérni a kezét. Fénykép is van róluk. Apám büszke, anyám szende, az autó meg piros. Legalábbis így mondták.

Az anyámnak az volt a szerencséje, hogy a nagyanyám szeretett mosogatni. Takarítani nem bírt, mert fájta a lába. Pedig minden munkát szeretett, az állatokat is ő gondozta. Egyedül volt. És özvegy is. A nagyapám, az Öreg, éppen csak hogy megismerkedhetett az anyámmal. Mire a nővérem megszületett, ő már nem volt. Pedig a nővérem gyorsan meglett. Később a nővérem is nagyon szeretett mosogatni, én halat, csirkét bontottam szívesen, a húgom inkább sütött, az apám meg takarított.

A futballt az apám úgy hagyta abba, mint más a cigarettát. Egyszerűen leszokott róla. Máról holnapra. A nővérem születése után soha többé nem ment ki a pályára. Pedig az Amatőr még Pestre is eljutott! Igaz, a nővérem születése után minden másképp lett. Új idők. Megcsappant a tőke, aki tehette, Amerikába mentette. Az Amatőr más nevet kapott, és mások jártak ki a mérkőzéseket megnézni. A nővérem 38-ban született.

Amikor én megszülettem, az apám állítólag három napig haza sem ment. Meg sem nézett, csak mulatott, mulatott keservesen. Akkor, 42 nyarán, azt hiszem, sok mindent eltemetett. Jó ürügy voltam. 45-ben, mire a húgom meglett, nem csárdászott hajnalig. Nem is volt miért. Nem voltak már illúziói, nem volt mit temetnie.

Az anyám azt sem tudta, mi a csatár, én azt is tudtam, mi a half. Az apám bal half volt. Tudtam, mi a védőjátékos, kik adják a gólt, és hogy nem mindig a kapus a hibás. Sőt! És védőjátékos is adhat gólt néha, kivételesen, és ő szalad a legtöbbit. Tudtam, miért kiabálja a közönség: szemüveget a bírónak, és az apámmal együtt énekeltem a Sportegyletről szóló gúnydalt. Ismertem az Amatőr játékosainak nevét, csak a Grósz Micáéval nem voltam kibékülve. Még hogy férfi és Mica! De ő volt a

legjobb kapus. A pestiekénél is jobb, bár eleinte nem őt akarták Pestre vinni, de nem bánták meg, hogy hallgattak az apámra. A Mica aztán eltűnt, ahogy sokan mások is eltűntek. Ki szépszerével, ki nem; ki ezért, ki azért. Volt, aki eltűnt, volt, akit eltűntettek.

Az anyám mindig kinevette a nagymamát, ha azt mondta: nincs szívem megtenni . . . Mi az, hogy nincs szíve? És micsoda nyelv ez?! Szíve mindenkinek van! És engem is nagyon kinevetett, amikor egyszer azt mondtam, szeretném a kuckuck valzert föltenni. Pedig ez volt a lemezre írva, elolvastam. Akkor is kinevetett a botnyelvemért és a botfülemért, amikor az iskolai német versben a Donaunak a végét nyomtam meg. Évtizedekig utánozta a rossz hangsúlyomat: *Donau, Donau*; még ma is hallom. És ráadásul fűnek-fának elmondta. A házi feladatokban sem segített. Még a hibákat sem javította ki soha. Mintha nem is akarta volna, hogy megtanuljak németül. Mintha csak magának akarta volna a németet megtartani. Kisajátította féltékenyen bezárkózva a nyelv vélt vagy valós privilégiumába. Sohasem ismerte el, és sohasem vette tudomásul, hogy tudok németül. Pedig annyira igyekeztem! Könyvből tanultam meg, és még máig sem értem, hogy bírta ki, hogy egy szót sem szolt hozzánk az anyanyelvén.

Egy időben sok pénzt kaptam az apámtól. Sportcsokoládét vettem rajta. Az egy Hidegkuti kivételével megvolt az egész aranycsapat képe, még a tartalékosoké is. Az osztályban senkinek sem volt meg a teljes csapat. A fekete klottkötegyem zsebe örökösen ragadós volt, mert a csokit a húgomnak tartalékoltam, hogy neki is jusson valami. Különben is hajszálvékony volt, csak a képek miatt vettem. Meg aztán nem is szerettem olyan nagyon a csokit.

Nem szerettem én semmit. Nem szerettem zongorázni, nem szerettem enni; nem szerettem kézimunkázni, a varrógéphez meg az anyám nem engedett. Sétálni sem szerettem, és piacra járni sem. Anyám mindig rengeteget ácsorgott, örökké találkozott valakivel, fogyásról és hízásról beszélgettek; vagy panaszkodtak, vagy szidtak valakit. Például engem, akit az apám teljesen elront a sok csokoládéval, az apámat, aki örökké rádiózik, és szórja a pénzt.

Az anyám délután sohasem feketett le, pedig rendszerint majd szétment a feje. Örökké ott bőggettük a fülébe a rádiót. De hát a Szepesit nem lehetett halkán hallgatni! Az anyámnak különben is örökké fájt a feje. Mi meg örökké a rádiót bújtuk. Ez a foci igazibb volt, mint a régi Amatőr, ami nekünk mindig csak az Amatőr maradt, pedig megint átkeresztelték. Ez a foci testet öltött. A Szózat dallamát a mai napig sem tanultam meg, a Himnuszét igen. Mert a győztes mérkőzések után mindig eljátszották. A szövegét az apám tudta. Erkelt is említette, a pozsonyi harangokat is, meg a Bánk bánt. Antikváriumi példányként a nővérem Szabadkán meg is szerezte a Bánkot. Tiborcz monológját az apám magyarázta meg: – „És aki száz meg százezert rabol, bírása lészen annak, akit a szükség garast rabolni kényszerített.” – Szabadkán a nővérem a Szepesi-könyvet is megszerezte. Az a könyv akkor Zomborban csak nekünk volt meg. Sovány vigasz a végzetes meccs árnyékában.

Volt az anyámban valami szörnyű makacs, passzív ellenállás. Keménység, amellyel szinte mindenből következetesen kimaradt. Nem távol tartotta magát a dolgoktól, hanem csak és egyszerűen kimaradt belőlük. Lehet, hogy csak így tudott túlélni. Akkor este, egyetlenegyszer, először és utoljára kimondta. Megmondta a magáét. De akkor sem közvetlenül, hanem a maga igen is, nem is módjában, csak úgy mellékesen, de hajszálpontosan időzítve: – Akár örülhetnél is, mert a feled német.

Nekem csak folyt a könnyem. Csak raktam a fát, az apám meg csak vágta. Szótlatlanul vágta, egyre csak vágta, messzire repültek a darabok. Még akkor se szólalt meg, amikor másodszor is ledőlt, amit fölraktam. Mielőtt bementünk az anyámhoz, végre megszólalt: Hát akkor most már nincs több himnusz.

*

Ment egyszer Zomborban egy némafilm, s annak a kísérőzenéjében valaki a mieink közül fölfedezni vélte a magyar himnusz dallamát. Nem tudom, hogyan csúszhatott bele ilyen nagy hiba. A magyar himnusz nyilvánosan! . . . Tódultunk a moziba, csak az apám nem ment el.

A moziban a katonák, a füttyögetés, a bűz, a napraforgó, a köpködés, a csikorgó székekben csámcsogó közönség között rádöbentem.

És hirtelen megértettem azt az indulatot is, ami az apámba az élete hátralevő részében beleszorult. Az egyedüllétét és azt is, hogy most már nincs több himnusz.

*

Az anyám keze még mindig szép. Szébb, mint az enyém. A himnusz meg odaát van, és ha kifizetjük a kilépést, meghallgathatjuk.

KORMEGREKEDÉSBEN

B Á L I N T B É L A

megfogamzott. kényszeredett e várakozás,
életörömmel ékesített
vagy inkább büntetett a magzat. egy-egy
rándulás, mozdul,
kéjes vissza-visszatérő
ágyéktáji görcsök,
végül egybefolyó kólikák,
napfogyatkozásként tűnnek el a közbeeső szünetek.

látszólag
jól összeillő-egybeálló filigrán
izgalmak – hétköznapiaink.
ti, kotta nélküli akkord-sáskaraj – mi, tétlen várakozók,
kormegrekedésre
ítéltek. itt-ott kisurranó
hangfoszlányok, majd egyre süvítőbb
acélkék, de hamis
sziréndal.

mindent önmagába szippantó
medúzagravitáció,
már-már
magamagát is felemésztő.
noha látszólag ügyesen
megszerkesztett a kép – mégis
egyre hűl, hűt
a színek ölelése. ismétlem, leszállni a vászonról.

hengerfeszületen ólomzapor előtt
reszket az érintetlen
papírfelület. alig érzékelhető
interferencia – egyberezgünk, remegünk.
tútelített a csend. csöndhöz
idomult hallásunknak
sercegő zörej, bántó szóáradat
minden erre tévedt hang.

újravajúdásaink.
immár elhalványulók
a kéj és az elviselhetőség
határvonalai. mégha önroncsoló is,
mi megfogamzott,
megállíthatatlan.
árnyalataitól megfosztva, mint az
ágy feletti keretben sárguló fotók,
mi korábban egyértelműen
megkülönböztethető volt, kontúrvonalak híján
végleg egybefoly. így már
magamagának is
könnyen
idegenné válik – felismerhetetlenné, gyakran
önpusztítóvá a test.
íme,
önnön vizeink vadorzói.

a vajúdasokat
 követően, mintha egy folyton
 visszatérő, meg-megismétlődő
 kép bontakozna ki – vagy csupán lidércálom lenne.
 mintha végleg
 elfelejtettem volna merre
 menjek – hová megtérni. kétségbeesett
 e rohanás,
 t e
 k i n

t e t e m
 az út mentén száguldó,
 megroggyant feszületekbe botlik
 minduntalan. megkapaszkodni.

túltaposott
 az ösvény, újrjárni többé ne.
 koordináták híján
 önmagába vesző a tudat. vesztegen – de csupán látszólag
 jóvoltunkból és ilyen kitartóan – az útszélen.
 egyre telítettebb e közeg,
 bármikor kicsapódhat. túlfeszített hallgatás.
 kormegrekedésben,
 vesztegen évtizedek peremén,
 értelmetlen a várakozás.
 útszélen – vagy mégsem, egy terem,
 egy túlméretezett
 kórterem (nem vers, nem költészet – patográfia) közepén
 ülünk dermesztő márványszőnyegen, mint
 a meg nem kérdezett
 odahelyezettek. letepert, kiterített másai
 korábbi önmagunknak.

arcomon még a mosoly, noha
fagyos e vigyor – de vigyor.
vagy talán
nem ennyire ellenállásképtelen. a szőnyeg
hibátlannak tűnő bőrfelületén
póra,
rés után kutatni. mondom,
szabadulni. gyíktestem a
feszítőszíjak ölelésében
látszólag
mozdulatlan, de kitörésre készen.
kitörni,
ha kell, akár korábbi önmagunkat
lerúgva-elvetve.

ÖREGSÉG

S Z Ű T S Z O L T Á N

Képzeljünk el két hordót. Két nagy hordót, melyek olyan különleges fából vannak faragva, hogy az idő varázsfoja sem kezdi ki őket. Aranypántokkal vannak összefogva, melyek mintha tincseket kötöznének, de mégis szorosan tartják a formás deszkákat, hogy azok egy picit sem billegnek. Ha közelebről megvizsgáljuk a hordókat, észrevesszük, hogy nincs tetejük. Ezek a hordók egy óriási pincében vannak, de nem afféle széntároló, dohos pincében, melyben éjszaka állt meg az idő, hanem csendes, kimért, súlyos szagú pincében, nem konok és félelmetes, hanem tiszteletet parancsolóban. Illatok szívárognak ki belőle, és titokzatos utakon jutnak el a felszínre, hogy felhívják az arra járók figyelmét, bonyolultabb és komolyabb, egyszerűbb és komolytalanabb ez a világ, mint képzelik. Tömörségükkel megsejtetik, hogyha a képzeletet serkentő szagok a hordó energiává változott felszíne, melynek vesztesége még így is mérhetetlen, milyenek is lehetnek a hordók maguk, hisz a világ kezdete óta nem mozdultak. Bele is véshtették volna a pántokba, hogy mennyibe kerültek, például, hogy Fogy. ár 10.60, mert ez biztos, hogy nem változik, s ha most, tegyük fel, megrepedne valamelyik, de ez persze nem történhet meg, akkor a hordókészítő mester szíves elnézések közben megjavítaná, természetesen díjmentesen.

Szóval, olyasféle pincét képzeljünk el, melyben megtalálható lenne az összes tárgy, amit a nagymamák elrejtettek az unokák elől, és ők is elfelejtették, hogy hova, csakhogy ebben a pincében a nagymamák fejből ismerik a hordók tartalmát, mert örökké csak rakosgatják az egyikből

a másikba, majd amikor az megtelik, akkor fordítva. S ezt teszik, amióta világ a világ. Ebben a két hordóban tartják a divatot, s amely ruha az éppen üresedő hordó felszínén van, az az épp aktuális divat. Ezt kiveszik, kiszellőztetik, megfelelő parfümöt választanak hozzá, kivasalják (ha kell), és éjszaka titkos csatornákon becsempészik a divatszalonokba, majd egy idő múlva visszakerik, összehajtogatják, és gondosan elteszik, legalábbis így mesélte a nagymamám, mondta Biljana, és elmosolyodott.

Haladjon a korrall, süssön Váncza sütőporral, Dénes alig várta, hogy Biljana befejezze, s folytatta a reklámszövegek verselését, s csak azért engedte szóhoz jutni, mert ezen a délutánon látta először. Babi, Pösze és Magda már nagyon untatták. Öregségére türelmetlen lett, masszív teste már csak váz volt. Százszor elmesélte, hogy a Begán erősödött meg, ahol régen a csónakok befedték a vizet, magyarul, németül, szerbül köszöntek ilyenkor az arra evezők, s egy kicsit megbillentették a szalmakalapjukat, éppen csak annyira, hogy frissen mosott hajuk illata kicsúszson, s Dénes szerette megsimogatni a szalmát, mert a kirándulások közbeni pihenésekre emlékeztette. Nekünk volt a legszebb csónakunk, mondta, és a vízben mindig jól éreztem magam, de látta, hogy ez unalmas, és újra rátért a reklámszlogenekre, amelyek poénosságukkal úgy gondolta, most még jobb benyomást gyakorolnak Biljanára. Rádiója rossz vagy serceg? Megjavítja gyorsan Herczeg. Megismételte, a herceg és serceg rímet kihangsúlyozva a hangok sercegésével is. Biljana rá figyelt, de Dénes nem tudta, hogy csak illemből-e, vagy neki ez valóban érdekes. Babi, Pösze és Magda szedelőzködni kezdtek. Acélos búzát arasson a kasza, minden magyar embernek keményen álljon a – kis szünetet tartott –, nyakkendője, kiáltotta.

A szél útközben figyelt arra, hogy ne gyömöszölje a szavakat Biljana szájába, és így elfogadható beszélgetés alakult ki köztük. A kápolna mellett lakom, mondta Dénes, és rövidesen lementek a lépcsőn. Biljanának nagyon kellett figyelnie, mert ősszel megteltek levelekkel, és ez a barnás-ragacsos massa már csúszott. Óvatosan kapaszkodott a korlátba, és meghatódottan lépegetett, úgy tűnt, hogy nagyon sokáig haladnak lefelé. Régen a Dušan cár utcában laktam, mondta Dénes, egy nagy, századfordulón épült házban, mely a Pin villára nézett, most a fiam, Dénes lakik ott.

A nappaliból langyos meghittség áradt, érezhető volt, a tárgyak itt már annyira összeszoktak, hogy elhagyni a szobát már egyik sem fogja önszántából, öregkorukra maximum kivihetik, s ekkor a többi sokáig siratná. A zongora mellett ültek, míg itták a kávé. Vannak fényképeim a nagy árvízről, amely Becskerekén volt, és előhozott három albumot. Ezen a képen látszik a kerékpárom árnyéka is. Biljana figyelmesen tanulmányozta a család képeit, az illatos, rendezett gyermekeket, az ápolt férfiakat és ápolt nőket, majd összecsukta a harmadik albumot is, és bátran nézett szét a szobában. Elnézést a rendetlenség miatt, mondta Dénes, a fiamon kívül senki sem látogat, és ivott egy kis kávé. Kicsit hiányzik a régi utcám, bár bevallom, ez sokkal nyugodtabb környék, főleg öregek laknak erre. Sok a virág és a fa, és mindig csend van. Akkor költöztem ki ide a temetőbe, amikor láttam, hogyan pofátlankodnak be más sírjába, hát feküdjön rajtam örök életre egy ismeretlen, vagy ne adj Isten, valaki, akit mindig is utáltam? Köszönöm, nem.

Azt nem akarom, hogy az öreg Pálfi ideköltözzön még a szomszédsá-gomba sem, hogy az öreg Pálfi, aki a görcsös, összeaszalódott kezével döngette a házunk falát éjszakánként, úgy, hogy mindig azt éreztem, most dől össze a házam. Azt én nem kérem, hogy itt döngesse a kripta falát. Biljana odalépett a tévéhez, és ujjával vastag csíkot húzott a porban. Dénes megmutatta a többi helyiséget is. Föld alatti folyókon fekszik a város, mondta, de a szobák szárazak. Az összes sugárzás így összpontosul, mint a piramisokban, vagy mint a Bermuda-háromszögben. Biljana csak bólogatott. Azt olvastam valahol, hogy ott élet van. Csak itt van víz, és a kinti szökőkútra mutatott. Izgatottan fogta meg Biljana kezét, míg az fölkapaszkodott a csónakba, mely a szökőkút melletti műtávon volt kikötve, és a nő bőrét a sok ránc ellenére is simának találta. Dénes, mondta Biljana, a csónaknak is van neve? Dénes, mondta büszkén Dénes. Érezte a nő kezének a tapintását, és meleg volt a szíve, mint gyermekkorában, mikor ebben a csónakban arra gondolt, hogy egyszer majd a világ legtitkosabb és legszebb dolgait csinálja azzal, akit szeret, és aki őt szereti. Izzadt a tenyere. Nyugodtan próbálja fel, Biljana elfordult, hogy ne vesszen el a varázsa, amíg szépítkeznek, mert ez, ha egy pillanatra is meglesné az, akiért teszi, elveszne, és csak szomorkodni lehetne, s nem mérgelődni. Öregkorban is ezt siratni, s szomorú verseket írni róla. Az aranyozott fáraó maszkja elbűvölte Dénest, és az egy kicsit

elpirult, csak annyira, hogy a fülledt levegőre és magas vérnyomásra lehessen fogni. Öt perc múlva virággal tért vissza. Biljana szégyenlősen vette el tőle, és megszagolta, művirág, mondta szemrehányón. Sírról hoztad? Dénes elkomorodott, kiszáradt a szája, nem tudott szólni, mert zavarba jött. Soha többé ne hozzál nekem művirágot, Dénes, értetted, és főleg nem sírról. Dénes izgatott volt. Biljana odalépett a tévéhez, egy ideig hallgatott, és most már szelídebben szólt, mert megbánta hirtelenségét, és szép virágos kézimunkát fogok horgolni a tetejére, mondta, majd megfogta Dénes kezét.

ANYAGVÁNDORLÁS

V Í G H R U D O L F

már éltél valamilyen formában
annyira nem tudsz magadról
sejtéseite fűben bogárban
vagy éppen patkányban
egy bűzös szennyecsatornában
hányasz tőle annyira
nem tudsz magadról

még élsz majd valamilyen formában
valótlanabbat el sem képzelhetsz
anyagcseréid fölszívódnak
magvakba húsba vérbe
mert a Földről nem távozhatsz
oszlani

hát csak nézz bambán
a csillagok felé!

HELLER ÁGNES VENDÉGEI

Egy elképzelt filozófiai lakoma

D É S I Á B E L

HELLER ÁGNES

Az éjszaka kétségei
ha lecsapnak a világra
vérző ember a kérdőjel
 ha kérdés az ember
 ki lesz a felelet
örök célunk lesz az erkölcs
és a vágyunk – tehát legyen
 a kérdező létünk
 a néma világban
 csak befele szólhat
a kérdések fájdalmi
befagynak az időbe
 elnémul a történelem
 beteg létünk sebeire.

ARISZTOTELÉSZ

Eberek közt legyél
magadért is ember
 másokért s másokkal

önmagad növeszted
és benned is megnő
 a boldog ragyogás
így leszel másnak is
társa és rokona
a szépség és jószág
példája nemesít.

SPINOZA

Az állam célja
legyen a szabadság
 a boldog kertekben
 terem az emberség
 értelmes életben
 nem kísért a halál
a jó tudás legyen a hit
a viruló emberségből
értünk jön a történelem.

KANT

Ha a sorsunk világtörvény
felébred-e az emberség
a szenvedés megrendíti
kicsi létünk reményeit
kérdzhetjük mi az ember
és a kérdés csak fájdalom
belső gonosz rombolja szét
emberségünk szép álmait
az erkölcsünk legyen a jog
emberséget teremteni
a fogalmak elfakulnak
és az idő is eltemet
erős várunk legyen az ész
történelmet teremteni.

HEGEL

Világszellem a törvényünk
működésben az ellentét
minden dolog lényegében
örök harc a harmónia
az ember csak kicsi lehet
a végtelen hatalmában
ha megrendül maga a lét
boldogtalan lesz a tudat
az igazság iszonyata.

LUKÁCS GYÖRGY

Az emberség kultúra lesz
a politika itt csak eszköz
egy új időt teremteni

legyen hitünk a tudomány
hogy általa növekedjünk
a művészet kertjeiben.

ERNST BLOCH

A remény is gyászolhatja
a vágyaink nehéz útját
de a remény utópia
a valóság emberútján
csak egyenes tartásunkban
szólhat hozzánk a jó idő
és a világ otthonunk lesz.

HANNAH ARENDT

Már csak a szabadság
adhat emberséget
a népek uralmat
és a létnek érett időt
az igazság által jöjjön
az emberség által lehet
emberarcú a szabadság
miértünk születő
időben élhetünk
történelem fölél
emeljen a jogunk.

VIKTOR FRANKL

Auschwitz után is
szóljon a költészet
életünk értelme

legyen ez a dallam
 csak a rabok tudják
 hogy mire taníthat
 minden szenvedés
 az élet folyama
 hogy minden kételyre
 feleljen egy igen
 a megtett életút
 üzenő szavában.

HELLER ÁGNES

A sorsunk az idő foglya
 vérző tudat az életünk

kétség és fájdalom
 vánszorog velünk
 sebeink panasza
 csak néma kiáltás
 az idők folyama
 emberi szenvedés
 emberi létünk még
 sötétben botorkál
 s késik a virradat
 nehéz a maradás
 de kötelez a lét
 a fájdalom tudata
 ápolja a reményt.

Szabadka, 1990–1997

HELLER ÁGNES VENDÉGEI

Kommentár a vershez

A versciklus története mintegy húszéves kísérletezés és próbák során alakult ki. A lassú kialakulás és utána az évekig tartó írás, javítás, átdolgozás évtizedes gyakorlatom és alkotói keserűségem. Néha szeretném a dolgokat gyorsabban és könnyebben elvégezni, de az anyag mindig makacsabb, és ellenáll az ihlet lendületének és ígéreteinek.

E versnél először csak néhány ötletet jegyeztem fel és néhány ide vonatkozó kérdést. A vers ily módon egy versciklus szerkezetét és zárt tartalmi világát igényelte. A filozófiai lakoma képe már a kezdetben felmerült mint kérdés és kihívás. Ezen az elképzelt filozófiai lakomán a régi filozófusok és a nemrég elhunyt kortársak Heller Ágnes vendégeiként szólalnak meg a felvetett kérdések megvitatásában.

Vagy tízévi előkészület után találtam meg a vezérfonalat. Heller Ágnes könyve, a *Portrévázlatok az etika történetéből* (1976) új serkentést adott. Mert e könyvben Heller Ágnes a nagy etikai gondolkodók életművét és etikáját elemezve kifejti a maga etikai nézeteit is. A központi kérdés

e könyv tanulmányozása után az ember sorsa és történelmi helyzete lehetett csak.

A kérdés tehát az, hogy az ember tragikus létét és a kérdéssé vált egész emberi világot hogyan lehet ilyen versciklus formájában költői formában és környezetben megszólítani és szólásra bírni. A téma nehézsége a kétféle nyelv és terminológia közötti távolság és feszültség természetében van. A filozófia nyelvét és fogalmait le kell fordítani, illetve átalakítani a költői nyelv igényei és lehetőségei szerint. Hogyan tudjuk megmagyarázni azt, hogy korunkban, amikor oly sok kiváló költő van, akik a tudomány és a filozófia világában otthon érzik magukat, a gondolati vers terén csak átlagos és banális közhelyeket tudnak kifejezni verseikben. A világirodalomban nézetem szerint csak egy nagy vers van, ahol a költészet és a filozófia harmonikus viszonyban áll egymással. Valery nagy verse, a *Tengerparti temető* a kivételes példa. Magyarul e versnek két kiváló fordítása is van Kosztolányi Dezső, illetve Somlyó György remeklésében. A magyar költészetben eddig József Attilának sikerült a legjobban ezt a célt megvalósítania. A legkiválóbb példa erre az *Eszmélet* című verse.

Ezek a gondolatok és kérdések kísérték az elmúlt évek folyamán e verssel való küzdelmemet. E vers párhuzamosan készült a *Filozófus barátaim* című verssel, és kezdetben az volt a szándékom, hogy e két verset együtt fogom megjelentetni. De az utolsó pillanatban még nem voltam megelégedve az elkészült hét változattal, ezért el kellett halasztani a vers és a kommentár megjelentetését, még egyévi munka várt rám.

Ez a vers a számomra a legnehezebb feladatot jelentette az utolsó két évtizedben. Most, amikor ezt írom e vers kommentárjaként, attól tartok, talán ez sem lesz elég jó, és akkor ki tudja, meddig kell még javítgatni és aggályoskodni e vers célja és sorsa felett.

E vers tartalmi vázlata és célja egy elképzelt és eszmeileg mégis lehetséges filozófiai lakoma az ember mai helyzetéről. A mese kerete az, hogy Heller Ágnes vendégeként e filozófiai lakomán időrendi sorrendben megszólalnak a filozófusok: Arisztotelész, Spinoza, Kant, Hegel, Lukács György, Ernst Bloch, Hannah Arendt és Viktor Frankl. A beszélgetés végén a vendéglátó Heller Ágnes szólal meg újra, és itt próbálja befejezni a maga gondolatait, amelyeket *Előszó*ként mondott el a lakoma kezdetén.

Heller Ágnes már a bevezetőben a mai ember drámai helyzetét és sorsát világítja meg. Ez a drámai hangnem nemcsak a helyzetről szól és a vendéglátó nézeteiről, hanem a világ mai helyzetének és a kérdések világának a kifejezése is. És épp ezért várja és provokálja a maga nézeteire a választ.

Arisztotelész a boldog közösségi munkát az élet és az erkölcs lényegének nevezi. És csak ebben a környezetben és összefüggésben valósulhat meg a görög harmónia fogalma az igazság, a szépség és a nemesség emberi életvitelében.

Spinoza két fontos tétele képezi nézeteinek itt kifejtett lényegét. Az egyik a *Teológiai-politikai tanulmány* utolsó fejezetének az egyik fontos tétele: „Az állam célja valójában a szabadság.” A másik tétel az etika negyedik részének a hatvanhetedik tétele, amely azt mondja, hogy a szabad ember nem a halálra gondol, bölcsessége nem a halálról, hanem az életről való elmélkedés. E gondolat súlyát még jobban kiemeli az életrajzi tény, hogy amikor Spinoza élete végén ezt írta, akkor már súlyos beteg volt, és tudta azt is, hogy nemsokára meghal.

Kant nézetei időrendben néhány évtizeddel megelőzik Hegelnek a világszemléletről és a történelem filozófiájáról szóló eszméit. De lényegében ezek máris úgy szólnak hozzánk, mintha Hegellel vitatkozva és vele szembeszegülve fejtené ki a maga nézeteit. Kant éppen ezért is áll jóval közelebb a mai ember világához, mint Hegel, aki sokszor kemény és rideg, mint a legfelsőbb bíróság ítéletet kimondó szigorú hangja. Kant a mi számunkra elsősorban a maga történelemfilozófiai és antropológiai nézeteivel képviseli az igazi humanitás világát. Ezek a nézetek Kant életének utolsó két évtizedében a nagy kritikák után szólalnak meg *Az örök béke, A fakultások vitája, A vallás a tiszta ész határai közt, A logika és metafizika* című előadásokban.

Hegel filozófiája fenséges, hatalmas, de egyben rideg is. Kívül áll és felette áll az emberi világ és az emberi sors felett. E filozófiában világtörténelmi és kozmikus távlatokban gondolkodik, örök és számunkra kegyetlen ítéletként hangzó törvényeket fogalmaz meg. Igazsága nem dicséri az embert. Az emberi jelenség itt nemcsak kis porszem a végtelen térségek és folyamatok világában, hanem az így önmagának és másoknak is szármalmas és nyomorult teremtés.

Lukács György nézetei közelebb állnak Kanthoz, mint Hegel filozófiájához. Ez érthető is, hiszen a fiatal Lukács Kant filozófiájával indul a maga útjára. Csak férfikorában és főleg élete végén lesz egyre elszántabb hegelianus. Bloch szerint Lukács az etika zsenije és a kultúra lokálpatriótája. Lukács híres nyilatkozata az 1919-es forradalom éveiből így szól: „A politika csak eszköz, a kultúra a cél.” Ez a híres nyilatkozat azóta is utolérhetetlen cél maradt az akkori és a későbbi, valamint minden jövőendő politikai rendszer és koncepció számára.

Ernst Bloch az utópia szellemének és a remény elvének az írója. Élete végén azt is előrelátta, hogy a remény is csalódhat, a remény is gyászolhat. Az ember hivatását az egyenes tartásban és a konkrét utópiában látta. Nem véletlen, hogy az 1968. évi Marx-tanulmányának a címe *Egyenes tartás és konkrét utópia*.

Hannah Arendt az egzisztencialista filozófia felől közeledik a polgári demokrácia és a humanizmus világa felé. Számára épp ezért is fontos az, hogy az eszményi forradalomnak az amerikai forradalmat tartsa. És ő, aki Heidegger és Jaspers felől közeledett a demokratikus Amerika világába a fasizmus és a háború éveiben, Kant erkölcsi és politikai nézeteiben látta filozófiai eszményét.

Viktor Frankl a háború és a haláltáborok élményéből préselte ki a maga filozófiáját, a szenvedés értelméről, gyógyító és nevelő hatásáról. Ezért is mondhatja ki a maga haláltáboros élményeinek az alapján, hogy aki tudja, miért él, az tudja azt is, hogy hogyan kell élni. Éppen ezért mindig könnyebben elviseli a súlyos csapásokat és a tragikus fordulatokat. Frankl a pszichoanalitikus orvos, Freud egyik utolsó európai tanítványa, ezért termékeny dialógust kezdett és kezdeményezett a filozófia és az orvostudomány között. Ezen a ponton ő volt az egzisztencialista filozófia legértékesebb kérdezője és vitatója. Talán ő valósította meg a legjobban azt a pozitív egzisztencializmust, amelyet Nicola Abbagnano olasz egzisztencialista filozófus vázolt fel egyik híres esszéjében még 1948-ban.

Heller Ágnes búcsúzó és összefoglaló vallomásában visszatér a kiindulópontra. A tragikus korszak hozta létre a tragikus létet és életérzést. De e vallomása a kemény és tragikus igazságok kimondásával kezdi meg a maga kijózanító és gyógyító hatását.

Heller Ágnes nyilatkozatát jól megvilágítja Bloch figyelmeztetése a fasizmus idejéből: „A káosztól való félelmet nem oszlatjuk fel a felületesség pátozásával” (*Korunk öröksége*).

Ezért is mondhatom el végül azt, hogy ez a versciklus folytatása és kiegészítése a *Filozófus barátaim* című versciklusnak, amely a *Híd*ban jelent meg 1997 decemberében.

E vers megírásával és közreadásával tehát elkészült az eddig utolsónak tervezett verseskötetem, a *Maga a lét*, amely az 1986 és 1997 között írott verseimet foglalja magába. És ez is, mint az előző három kötetem, a barátaim számára készült 8–10 példányban. És ez talán sok is a mi körülményeink között.

Szabadka, 1997 decemberében

SINKÓ ERVIN CENTENÁRIUMÁN

SINKÓ ERVIN ÉS A TÖRTÉNELMI SZÜKSÉGSZERŰSÉG

UTASI CSABA

Juhász Erzsébet emlékezetére

A nem egészen tizennyolc éves Sinkó Ervin „kemény és vallás-erősségű álláspont”-ot óhajt kialakítani a dolgokkal szemben, amire a „borzalmas”, „sötét” városban, Szabadkán némileg nyílik lehetőség. Miután azonban fölkerül a forrongó Budapestre, s megismerkedik a marxista tanokkal, tétovázása gyorsan szertefoszlik. Közvetlenül megalakulása után belép a Kommunisták Magyarországi Pártjába, s a proletárdiktatúra alatt „minden látható cselekedetében” „elülső helyen” képviseli a forradalmat. A „végső harc” katonája, de csak látszólag, hisz a diktatúra egész sor olyan megrendítő etikai dilemma elé állítja, amelytől egyszerűen nem tud szabadulni. Érthető hát, hogy amikor a fehérterror bosszúja elől sikerül Bécsbe szöknie, csakhamar hozzáfog tapasztalatai rendszerezéséhez, s 1920 tavaszán-nyarán megírja *Az út* című emlékiratát, melyet legbensőbb élete „sorsdöntő dokumentumának” nevez.

Az emlékirat tanúságaként Sinkó Ervin eleinte a vulgármarxista pozitívizmus eleveit követi. Felhőtlen meggyőződéssel hiszi, hogy a dialektika törvénye szerint a proletárdiktatúra az utolsó elnyomott osztály felszabadulását, minden elnyomatás megszűnését, a béke és emberség uralmának eljövételét fogja hozni. Ennek megfelelően az „örök békéért” alkalmazandó erőszak nem nyugtalanítja, annál kevésbé, mert az etikát ekkor még a mindenkori társadalmi erőviszonyok produktumának fogja föl. Beáll a sorba, minthogy azonban a népgyűléseken elhangzó szónoklatait a munkások hideg közönnnyel, visszautasítón fogadják, arra a következtetésre jut, hogy az agitáció során a marxizmus tudományos előadása helyett inkább az osztálygyűlölet szítására kell törekedni. Ebből aztán derekasan ki is veszi a részét. Rejtekhelyéről gyűlöletből izzó,

lázító, bosszút ígérő felhívások tömegét küldi ki a városba, ahol a járókelők nap nap után borzadva olvassák a kiragasztott véresszájú röplapokat.

Miután a diktatúra ellenállás nélkül megvalósul, s az eddig rejtőzködők magukhoz ragadják a hatalmat, Sinkó Ervin azonnal kétségek előtt találja magát. A diktatúrától „minden vonalon való megújhodást, tisztább, emberibb, őszintébb közszellemet” remélt, ehelyett azonban „megalkuvás, hazugság, kicsinyes réalpolitika kezdődött, régi emberekkel, régi módszerekkel”. Már a munkástanácsok tagjainak megválasztása is a bürokrácia jegyében történt. A kormányzótanács és a pártvezetőség önhatalmúlag összeállította a névsorokat, egyik napról a másikra kiírta a választásokat, a munkások pedig gépiesen az urnákhoz járultak, s bedobták a nélkülük kialakított listákat. Az ekképpen lebonyolított választások természetesen kétségkívül kedvezőtlenül hatottak vissza a tanácsok munkájára. Sinkó már a fővárosi 500-as munkástanács első ülésén megütközve észleli, hogy a tagságból szinte teljesen hiányzik „minden nagy és komoly szándék, tiszta, önzetlen munkakészség”. A felszólalók nagy többsége retorziót, kegyetlenséget követel, és elvárja, hogy a diktatúra „hivatalt, tekintélyt, intéző bizottsági tagságot juttasson” neki. Vidéken persze még sivárabb a helyzet. A munkástanácsok ott a „személyi indulatok korlátlan kiélési lehetőségével azonosítják” a diktatúrát, összevissza intézkednek, hatalmi túlkapásokra ragadztatják magukat, főleg „régii ellenségek rovására”, s cselekedeteikkel egy „rettetenes korrupció” terpeszkedéséről tesznek bizonysgot.

Sinkó megriad a fejlemények láttán, s mindinkább keresi azoknak az entelektüeleknek társaságát, kik tudatos etikai döntés alapján vállalták a diktatúrát. Éjszakába nyúló beszélgetéseket folytat Lukács Györggyel, melyeknek során „szüklátkörű materialisztikus életfelfogása” lépésről lépésre leépül. Lukács, elsősorban *Taktika és etika* című tanulmányára támaszkodva, azt bizonygatja, hogy a proletariátus osztályküzdeme nem pusztán osztályküzdelem, hanem az emberiség felszabadulásának, az emberi történelem igazi kezdetének eszköze. Ahhoz azonban, hogy a munkásság a rá váró szerepet betölthesse, a proletár osztályöntudatnak előbb öneszméletre kell ébrednie. Sinkó számára ennél is fontosabb, amit Lukács az egyéni lelkiismeret és a taktikailag helyes kollektív cselekvés relációjáról kifejti. Lukács ugyanis nemcsak arra hívja föl a figyelmét, hogy az adott történetfilozófiai pillanatban nincs etikai semlegesség és pártatlanság, mert „aki nem akar cselekedni, annak nemcselekvése is lelkiismerete elé tartozó tett”, hanem arra is, hogy a bűnt bizonyos helyzetekben egyszerűen nem lehet elkerülni. Két bűn között választva az egyén akkor választ helyesen, ha „alacsonyabb rendű énjét áldozza fel a magasabbrendű, az eszme oltárán”, amely eszme „mint a világtörténeti helyzet parancsa, mint a történetfilozófiai hivatottság őlt testet”. Ebből logikusan következik, hogy „gyilkolni nem szabad, feltétlen és megbocsáthatatlan bűn, de elkerülhetetlenül szükséges;

nem szabad megtenni, de meg kell tenni”. Más szóval: „csak annak gyilkos tette lehet – tragikusan – erkölcsi, aki tudja, megingathatatlanul és minden kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között nem szabad”.

A tragikus erkölcsi cselekvésről kifejtett lukácsi gondolatokat Sinkó mohón magáévá teszi, s maradéktalanul megnyugszik a feltevésben, hogy végső fokon minden gyilkosság és erőszak, amely a diktatúráért történik, jó cselekedet, hogy tehát a Krisztus iránti szeretetből vállalt júdási szerep felemelő. Azt azonban nem veszi észre, hogy a bűnvállalás lukácsi etikája lényegében nem más, mint pátosszal túlhevített machiavellizmus. Mert gondoljuk meg, Marx az emberiség egész „előtörténet”-ét az osztályok dialektikus harcának fogva föl, az utópia és a próféta lés térségére lendült, s nyomatékosan kimondta, hogy a proletárforradalom után az osztályok el fognak tűnni. Próféciáját arra alapozta, hogy a proletariátus öntudatra ébredése következtében az osztályok helyébe nem fog egy másik, ismeretlen társadalmi antagonizmus lépni. A történelmi materializmus igazságai tehát csak a múlt és jelen vonatkozásában érvényesek, mivel a jövő abszolút mértékben érvényteleníteni fogja a társadalmi fejlődés évezredes törvényszerűségeit. A marxista teória tán leggyengébb pontja ez, mert, Camus-t parafrázálva, ha a gazdasági rend határozza meg az elméletet, az esetben az elmélet leírhatja ugyan a termelés múltját, de semmit sem tudhat a jövőjéről. Marx és a marxisták ennek ellenére engedtek a profetizálásnak, megígérték a kommunizmust és posztulátumait, aminek a tudományos módszer vallotta kárát. Jöslásuk csak akkor lehetett volna tudomány, ha felhagy azzal, hogy abszolútumban profetizáljon. Valójában tehát arról van szó, mint ugyancsak Camus észrevételezi, hogy Marx a „lehető legérvényesebb kritikai módszert a legvitathatóbb utópisztikus messianizmussal társította tanában”.

Mivel a marxizmus nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy Isten „halála” után a történelmi szükségszerűség új istenének szolgálatában megteremtí a tökéletes társadalmat, érthető, hogy sem Lukács, sem Sinkó nem figyel föl a marxista elmélet kételytámasztó kettősségére. Még kevésbé arra, hogy semmiféle utópia és próféta lés nem igazolhatja mások megalázását, nem igazolhatja az erőszakot és az öldöklést, s épp ezért a bűnvállalás etikája nem etika, hanem az emberi önistenítés rafinált eszköze csupán.

A lukácsi tanítást átmenetileg fenntartás nélkül elfogadó Sinkó Ervin megújult kedvvel fog munkához. A közoktatásügyi népbiztosság megbízásából Világ szemléleti osztályt hoz létre, melynek programját is ő maga dolgozza ki. Ebben már megkerülhetetlennek látja, hogy az osztályharc szükségességén túl annak bűnössége is tudatossá váljék a munkásság soraiban. Emellett nyomatékosítja azt is, hogy a „burzsoázia iránti gyűlöletben” egységesült proletariátus szolidaritásába „át kell vezetni az egymásközi krisztusi koncepciójú testvéri-

seget”. Ez utóbbi gondolatot később, Kecskemét városparancsnokaként is föl-fölveti majd beszédeiben és újságcikkeiben. Egy helyütt így fogalmaz: „Pokol volt itt ezen a földön, ördögökké kell lennünk, hogy ezt megváltoztassuk. Ha pedig ez a változás meglesz, akkor angyalokká válunk.” Másutt így szól az egybegyűlt munkásokhoz: „Ördögök leszünk, hogy megszabadítsuk a földet a pokoltól, mert más úr nem lesz, nem lehet ezen a földön, mint a proletár.” A történelmi szükségszerűség új istenét és az evangéliumi hagyományt azonban talán mégis a szentkirályi parasztok pere után kísérli meg legintenzívebben összebékíteni, merőben abszurd képletekig jutva el: „Jön a mi világunk, jönnie kell a mi világunknak, harcon, halálon keresztül az igazi keresztények világának. Harci szó ajkunkon, fegyver a kezünkben és szívünkben a szeretet és a minden dolgozó ember átölelésének a vágya. Krisztus neve ritkán hangzik szánkból, de mi akarjuk a Krisztus világát, mert a mi munkánk nem az ige hirdetése, de megteremtése azoknak a feltételeknek, ahol nem lesz pusztá szó az ige, hanem testté vál, elevevéssé az emberek szívében.”

Hasztalan igyekszik azonban egymást kizáró elemek egybeötvozésével egy olyan új etikát megalapozni, mely az „előtörténet” túlhaladását előlegezné. A diktatúra vezetői nem törődnek az etikai szempontokkal. A sinkói programmal szemben vagy a teljes közöny, vagy a rosszállás álláspontjára helyezkednek, azt bizonygatva, hogy az általa propagált világszemlélet csökkentené a forradalmi lendületet, megbénítaná a vörös hadsereg harcokésztségét, a diktatúra bűnösségének „vehemens hangoztatása” pedig nemcsak hogy igaztalan, hanem egyúttal aláássa az új hatalom tekintélyét, „s a proletariátus forradalmi öntudatát elméleti ködös megvalósíthatatlanságok” felé csábítja. Érthető hát, hogy ezen a téren a következő hetek sem hoznak változást. A népgyűléseken, a sajtóban továbbra sem merülnek föl a diktatúra erkölcsi kérdései, teljes erővel ugyanaz az „osztálygyűlölettől hevített tendencia” uralkodik, mint a forradalom előtti Vörös Újságban.

Kecskeméten aztán Sinkó egészen közlről szemlélheti e „forradalmi” tendencia tobzódását. A börtönök dugig vannak rabokkal, mert mindenkit lecsuktak, akinek „bevádoló haragosa akadt”. Éjszakának idején öregeket, férfiakat és nőket hurcoltak el családjuk köréből, ugyanolyan eszközökkel vallaiva őket, mint tették korábban a csendőrök vagy rendőrök. Akinél ékszert találtak, nyolc-tíz évi fegyházra ítélték. A szesztilalom megszegéséért vagy akár egy „ellenforradalmi kiszólásért” családok munkásokat vetettek évekre börtönbe. Sinkó rémülettel gondol arra, hogy nyilván másutt is így garázdálkodnak az emberek életével és szabadságával. S rémülete csak nő, amikor egy nap a kecskeméti forradalmi törvényszék vádbiztosa azzal áll elé, hogy szabadon kéne már bocsátani azt a bűntelen tizenhat parasztot, akit ő annak idején tizenkét évi börtönre ítélt. A kérdésre, hogy ha bűntelenek, ugyan miért kellett

elítélni őket, a vádbiztos hímezve-hámozva csak annyit felel, hogy döntésének nem volt ugyan oka, de hát meg kellett rettenteni a burzsoáziát. Mindezt csak betetézi Vén András esete. A fiatal, ártatlan csendőrőrmestert a bőrkabátos, állig felfegyverzett Lenin-fiúk, mert nem akarnak „szárazon” hazatérni Budapestre, lelövik, mint egy kutyát.

A történetek hatására Sinkó a szó szoros értelmében megrendül, s „büszke bűnvállalási öntudata” sötétségbe borul. Most már olyan etikai támpontok után kutat, amelyek hathatósan ellensúlyozhatnák a diktatúra ijesztően vastag „előtörténetiség”-ét. Nem véletlen, hogy csakhamar az időszerűségekkel nem kontaminált keresztény hagyománynál állapodik meg, amely, lévén hogy tökéletesen idegen a történelem mechanizmusától, a nagy húsdaráló működésétől, fönmaradást és tiszta tájékozódást ígér számára az elszabadult kaotikus erők ellenében. A bensővé lényegített jézusi tanítás készítésére radikálisan szembefordul a lukácsi teóriával, s hittel vallja, hogy egyetlen történetfilozófiai szituáció sem „követelheti a jóért a bűnt”, mert csak „az ember az, aki magát bűnbe döntheti”. Ebből a távlatból már világosan látja, hogy a diktatúra „éppen és főként azért veszedelmes az igazi, egyetlen és áthághatatlan erkölcs érvényesülésére, mert erkölcsi páthosszal fűti alá az erkölcs legkategorikusabb parancsainak (. . .) cselekvő megtagadását”. Ha viszont a diktatúrának nincs erkölcsi pátosza, az éppoly veszedelmes, mert „az ölést és erőszakot mint az emberiség »fejlődésének« egyetlen lehetséges eszközt nemcsak eltűri, hanem etnikai megfontolás nélkül helyesli, alkalmazza, szankcionálja”. Egyszersmind ráeszmél arra is, s ez a később megvalósuló szocializmusok mindegyikének alapvető sajtósága lesz, hogy a diktatúrát korántsem a tömegek, hanem a tőlük elvárt osztályöntudat nevében egyének kis csoportja irányítja, annak a jeleként, hogy a proletariátus megjövendőlt öneszméltre ébredése elmaradt, s ismét a klasszikusan embertelen hatalomgyakorlás időszaka következett el. E körülmények folytán Sinkó előtt napnál világosabb már, hogy „minden hatalom hazugságot teremt, képmutatást tenyészt”, következésképpen „semmiféle hatalom, külső erőszak által az emberek jobbakká, igazzá, emberibbé nem válhatnak”.

A diktatúra zordon műve fölött borongva Sinkó természetesen a történelemről is másként eszmélkedik már, mint korábban. A társadalmak kialakulásának és bukásának, az osztályok küzdelmének történetét tévelygő, céltalan rablások és gyilkosságok sorozatának tekinti, amellyel szemben csakis a próféták, Buddha, Szókratész, Epiktétosz és mindenekelőtt Krisztus szuverén benső valósága jelent mértékadó értéket. Krisztus követése ugyanis korántsem téltlenséget, ellenkezőleg, állandó cselekvést és küzdelmet kíván: „mert a casualitásnak magamat alá nem rendelni, csak ez a cselekvés, mert csak ez történik az én döntésemből, más minden »cselekvés«, »aktivitás« csupán a causalitásnak

való engedelmesség, a tétlenségnek egy látszat-cselekvésben megjelenő következménye”.

Rendkívül érdekes azonban, hogy Sinkó, ha súlyos vívódások árán is, de mégiscsak alárendeli magát a kauzalitásnak, s mindvégig kitart a diktatúra mellett. Ennek okát utólag abban látja, hogy ismételten bizonyosságot keresett, a körülményekhez igazodott, márpedig „nem hit az, amely a körülményektől függ”. Hitbéli gyengesége feltehetőleg csakugyan közrejátszott abban, hogy nem tudta döntő lépésre szálni magát, ingadozásának egyik fő okát azonban másutt kell keresni. Csalódottságában Sinkó a proletárdiktatúra csaknem minden negatív jelenségét megnevezi, a történelmi szükségszerűséggel azonban nem mer következetesen szembenézni. Szorongva emlékezik meg a diktatúra kikiáltásának napjáról, midőn „a történelmi szükségszerűség nevében hullámoztak és gyűlöltek az uccákon a tömegek”, ők pedig húszan-harmincan arra készültek, hogy erőszakkal belenyúlnak az emberek életébe, katonának küldik, bebörtönzik vagy akasztófa alá állítják őket. Hogy történhetett meg, hogy egyiküknek sem jutott eszébe: nem a kapitalizmus, nem a társadalmi rend, hanem szülőjük, a történelmi szükségszerűség ellen kellett volna forradalmat kirobbantani, lázong Sinkó, ám magát a szükségszerűséget nem vonja kétségbe. Végül elveti, hallani se akar róla, már-már visszaszorítja a tudatlanságba, de érvényességét nem tudja megtagadni.

Ettől függetlenül nem kétséges, hogy az emlékiratot a diktatúrából való teljes, definitívnek látszó kiábrándulás íratta vele. Nem áll tehát Bosnyák Istvánnak az a megállapítása, mely szerint *Az út* szerzőjében egy „krisztianizmussal betegre bénított író”-t kell látnunk. Hiszen ha valami betegre bénította Sinkót, az semmiképpen sem a jézusi szeretet volt, hanem a dialektika, a történelmi materializmus és szükségszerűség démonikus, fölöttébb fukarnak bizonyult istene.

Más kérdés persze, hogy néhány krisztianus év után Sinkó csakugyan visszalépdél a matériából kipattant új isten zászlói alá. Miután 1926 nyarán „kimondhatatlan szomorúsággal” meg kell vallania, hogy nem hisz már Istenben, gyorsuló ütemben távolodik az evangéliumi hagyománytól. *Middlesex és Utópia* című 1927-es tanulmányában már nagy nyomatékkal emeli ki, hogy a „szocializmus éppoly kevésbé utópisztikus tömegmozgalom, mint ahogy Marx maga nem utópisztikus szellem”. Sőt, Marx az „utópisztikussal gyökeresen szakít, és immanens célkitűzéssel gazdasági szükségszerűségek erejére mutatva vési a teremtő öntudatba egy megfelelőbb termelési organizáció szükségességét”. További néhány év múlva pedig, az *Optimisták* kéziratával is elkészülve már, egészen az ortodox marxizmus pozíciójáig hátrál vissza. *Szemben a bűróval* című 1935-ös emlékiratában már nemcsak azt hangoztatja újra, hogy a „proletariátus győzelmén keresztül vezet az út az emberiség igazi, emberi törté-

nelmének kezdetéhez”, hogy a „proletariátus véres és kegyetlen harc árán, de valósággá fogja tenni a humanizmus eszméit”, s ez okból a „forradalmi erőszak”-ot mielőbb s minden konzekvenciájával vállalni akarja, hanem hátborzongatóan újraforgalmazza a lukácsi bűnvállaló etika alaptételét is, mondván, hogy Korvin Ottó „szeretetből, égő nagy szeretetből ölt”.

Módfelett paradoxális visszakanyarodás ez, melynek szorongató következményei hosszú éveken át éreztetni fogják hatásukat Sinkó Ervin pályáján.

Újvidék, 1998. október 5-én

KORSZERŰSÉG, ÉLETESSÉG, IDŐÁLLÓSÁG

Változatok a centenáriumi Sinkó-konferencia témáira

B O S N Y Á K I S T V Á N

1.

Egy-egy rég lezárult írói életmű újraolvasásának és *átfogó* kritikai mérlegelésének aligha van természetszerűbb, szinte magától kínálkozó szakmai alkalmaként, mint az alkotói centenárium. Hisz ilyen esetekben – immár több évtizedes időtávlatból szemlélve – nem csupán az opus egyik-másik részműve vagy azok pillanatnyi – eszmei-esztétikai, netán műfaji-metodológiai – időszerűsége képezi a hálás vizsgálati témát, hanem a *teljes* mű, a végérvényesen lezárt, filológiai valóságában *végleges* életmű.

Ilyenkor aztán az irodalomtörténeti tanácskozás is nyilván sajátos témarepertoárt igényel. Semmiképp sem olyat, amely úgy áll össze, hogy én-te-ők-mi-ti-ők majd arról referálunk, ami pillanatnyilag éppen érdekesnek tűnik számunkra az opus egészéből kiszakítva, vagy amit épp legutóbb vettünk ismét kézbe, olykor csupán futólagosan, nem annyira az elmélyült analízis, inkább csak a beleolvasás, a szellemi csemegézés céljából. (Alighanem az efféle „spontán”, impresszionisztikus koncepciójú – valójában koncepciótlan – tanácskozástípusra, a jórészt magamutogató, „esztrád” rendezvényfajtára gondolhatott centenáriumi Sinkó-értekezletünk egyik résztvevője is, amikor a tanácskozás előestéjén közzétett munkanaplójában kellő epességgel vallotta meg: „az irodalmi konferenciázás nem egyéb, mint exhibicionista peep-show, amelynek keretében az előadók kéjelegnek – önmagukban” . . .)

Nos, az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék 1998. október 5-én és 6-án megtartott jubiláris konferenciájának a témarepertoárja – hála a felkért előadók koncepcionális egyetértésének – nem így állt össze. Hanem úgy, hogy a résztémák összessége fogja át a sinkói életmű *egészét*, belső műfaji megosz-

lásának lehetséges *teljességét*. Vagyis úgy, hogy a szakmai tanácskozás az opus egész keresztmetszetére vessen analitikus és értékelő pillantást, ne csupán egyik-másik tematikus vagy műfaji tömbjére.

Így került a terítékre – egy vagy több résztémával érintve – Sinkó Ervin szépróái, értekezőprózai, publicisztikai és autobiografikus életművének egésze. Konkrétabban: nagyregényei, lírája, játszott drámái és verses drámája, naplói, emlékiratai, politikai publicisztikája, levelezése, továbbá irodalomtörténeti, esztétikai és bölcséleti értekező prózája, valamint a horvát és világirodalmi tárgyú esszéisztikája, nem utolsósorban pedig az életmű közléstörténete és kritikai recepciója 1914-től napjainkig. Kár, hogy a sinkói kisregény- és novella-produkció vizsgálatára nem sikerült sort keríteni, s még inkább sajnálatos, hogy Juhász Erzsébet író- és irodalomtörténész tragikus váratlansággal bekövetkezett elhunytja miatt Sinkó Ervin magyar irodalmi tárgyú esszéiről sem hangozhatott el a vállalt és készíteni is kezdett értékelés.*

2.

Sinkó Ervin is egy nagyot akaró, sokat ígérő század kénytelen-kelletlen sokat bolyongó, és ennek ellenére vagy éppen ezért: sokat író, nagyot alkotó gyermeke volt.

Egy századé, mely háborús és világháborús intermezzóiban nem kisebb és nem kevésbé káprázatos reményekkel kecsegtette nemzedékek és nemzedékek, milliók és milliók reménysóvárgó táborát, mint azzal, hogy kisöpri végre a történi történelem Augiasz-istállóját s az emberiség „előtörténelméből” átível, átvezet az egyetemesen emberi „igazi történelembe”. Az epilógust ismerjük, a szépséges világregény csúfos kudarcát tudván tudjuk s nap mint nap tovább tapasztaljuk.

* A tanácskozáson az alábbi referátumok kerültek terítékre (az elhangzás sorrendjében): Bori Imre: Sinkó Ervin a nagyregény bűvöletében [*Optimisták, Tízennégy nap*]; Faragó Kornélia: A forradalmi cselekményalakzat [az *Optimistákban*]; Danyi Magdolna: S. E. lírája [közlésre kerülő tanulmány]; Bence Erika: A líra és a dráma párbeszéde *A máglya tövében* című verses drámában [1923]; Juhász Géza: A drámaíró Sinkó Ervin [*A máglya tövében, Ellúteltek, Szörnyű szerencse*]; Fekete J. József: A következetesség kalandja [Sinkó-naplók 1916–1939]; Miroslav Egeric: Drvari napló [1939–1944]; Káich Katalin: Széjjegyzetek *Az úthoz* [1920]; Bosnyák István: *Egy regény regénye* [1953], avagy időálló adalék a sztálinizmus etikai fenomenológiájához; Csorba Béla: Kritika és apológia S. E. 1945 utáni publicisztikájában; Kovács József: S. E., a levélgűjtő; Csáky S. Piroska: A Sinkó-életmű recepciója a magyar, a délszláv és az európai irodalmakban [Bibliográfiai olvasat: 1914–1985]; Csapó Julianna: A Sinkó-életmű újabb recepciója [1985–1998]; Szeli István: „Az „irodalomtörténész” Sinkó; Bánai János: S. E. költészetszemléletének két aspektusa; Losonczi Alpár: S. E. és a büntetés paradoxona [S. E. etikai-filozófiai esszéi]; Sava Babić: A XX. század rebellis életrajza [S. E. Krleža-könyve]; Csányi Erzsébet: S. E. világirodalmi tárgyú esszéiről, tanulmányairól – egyéni olvasatban.

Miközben mintha nem tudnánk vagy nemigen tudnánk mit kezdeni a nagy alkotói muszáj-Herkulesekkel, akik e gyötrelmes század hallucináns évtizedeit nem a vad történések filiszteri páholyaiból kísérték végig mint valami csapnivalóan rossz és unalmas politikai horrorfilmet, hanem sokszor akarva-akaratlan bár, de maguk is *tevőlegesen* vették ki részüket az úttalan utakon járó, ismételten történelmi zsákutcákba torkolló XX. század útkereső odisszeáiból.

Sinkó Ervin esetében – közéleti és irodalmi „tizenkilences” nemzedéktársaiéhoz hasonlóan – ez az odisszea megannyi eszmei, politikai és esztétikai „izmuson” és „ellen-izmuson” vezetett át. A századelő magyar és nemzetközi szociáldemokrata mozgalmától és az ún. Népszava-irodalomtól startolt, hogy a magyar polgári demokrata forradalom és a kassáki irodalmi-művészeti avantgárd mozgalom tevékeny tagjaként ő is eljusson a magyar proletárforradalom és a budapesti *Internationale* című folyóirat képviselte „korai proletkult” cselekvő vállalásához, majd a világnézeti, bölcseleti és esztétikai krisztianizmushoz emigrációja első évtizedében, 1919 és 1928 között. Ezt követően, a harmincas évek derekán, az egyre vészesebben csörtető európai fasizmusok etikai-világnézeti magán-ellenszereként ő is a maradék-leninizmusát és az anti-fasizmus *akkor* egyetlen reális nagyhatalmának vélt Szovjetunió iránti rokonszenvét dédelgeti moszkvai naplójegyzeteiben, hogy Moszkvát megjárva s onnan kitoloncolva, az egyelőre még inkognitóba szorított antisztálinizmusához a leninizmus iránti mély kételyét is társítsa párizsi autográf naplójában. Moszkvát megjárt baloldali és zsidó emigráns létére a lángra lobbant usztasa és csetnik Boszniából igazi muszáj-Herkulesként sodródik – akkor még az új „izmus” nevét sem tudva – a titoizmus antifasiszta és forradalmi mozgalmába, megelévlén ezáltal életútja utolsó nagy politikai „izmusát”, melyet 1948-tól, a nevezetes titói *nem* évétől az immár inkognitójából kiszabadult, heves, következetes és alkotóilag igen termékeny antisztálinizmusával és antizsdánovizmusával társít, utóbbival gyorsan meghaladva „szocialista realista” írói intermezzóját is, miközben a titói *harmadik út* és az ellen-zogovići, azaz krležai esztétikai realizmus elkötelezettjeként nemcsak a kultikus harsány apológiától tartotta magát távol, de élete utolsó évtizedében, a hatvanas években eljutott a *rendszer* erőteljes kritikájához is – gondoljunk például a *Subotica három napom 1963-ban* és a *Napról napra* [1966] című nagyesszéire –, sőt eljutott a nagy íróbarát, Miroslav Krleža esztétikai avantgárdellenességének az elutasításához is.

A bő fél évszázadnyi útkereső odisszea alkotói hozadéka, a műfajilag rendkívül sokrétű Sinkó-életmű arról tanúskodik, hogy korunk, századunk „izmusainak” és „ellen-izmusainak” kusza dzsungelét járva, muszáj-Herkulesünk valamennyi életszakában úgy volt benn a történő történelem sűrűjében, hogy legalább fél lábbal vagy néhány lépésnyi előrefutással egyúttal opponense,

avagy saját kedvenc műszavával élve: „*disszidens individuuma*” is volt az éppen soron levő, felvállalt eszmeörnek, etikának és esztétikának.

Márpedig a XX. század első kétharmadának – tudjuk, hogy miféle – *külső* valósága mellett vajon nem ez az alkati disszidenssége, ez az állandó egzisztenciális honvágya, ez az *unio humana* légszomjában fuldokló nosztalgija volt-e a *benső* előidézője, valósággal „kiprovokálója” annak, hogy a tizenéves, gimnáziumból kikopott szabadkai ifjú szociáldemokratát és munkásotthoni könyvtárost a háborúellenessége miatt egyszerűen kipenderítik a szűknek talált polgári családi kisközösséget pótolni hivatott osztály- és pártközösségből, azt követően pedig a magyar „őszirózsás forradalom” Országos Propaganda Bizottságából is? És nem ez az alkati adottság volt-e a *benső* kiváltója az *Optimistákból* és *Az út* című tanácsköztársasági emlékirat lapjairól jól ismert, Kun Bélával és a proletárdiktatúra „erőskezű” kecskeméti vezetőivel kirobbant konfliktusának is? Aztán pedig a moszkvai, majd párizsi meghurcoltatásának az egyaránt sztálinizálódott orosz és francia irodalmi baloldalon? S az 1943–44-ben immár aktív partizánként – partizán muszáj-Herkulesként – írott Sinkó-versekből is nem ugyanez a disszidens-individuumi honvágy szól-e szakadatlan? S 1948-tól nem ez a *benső*, disszidens meghatározottság tette-e írónkat nemcsak ideológiai, de valósággal lírikusi értelemben is élvonalbeli anti-kominformistává? S vajon a meggyőződéses titoizmusának e viszonylag legapologetikusabb éveiben, századunk negyedik-ötödik évtizedének fordulóján – például 1950 márciusában – nem ugyanez a disszidens eretnekség íratta-e Sinkóval az efféle antikultikus – minden csendes apológia ellenére is istenkáromló! – sorokat: „Mi sose fogjuk azt mondani neki: 'legnagyobb', 'legbölcsebb', 'kimondhatatlanul szeretett'. Sose fogjuk azt állítani róla – mármint Titóról, B. I. –, hogy csálhatatlan. Nekünk nincsenek bálványaink, nincs istenünk, se félistenünk. Bálvány, isten és félistenek azt jelentik, hogy a szívekben félelem lakik, sötétség a fejekben, lehajtott, szófogadó, alattvaló fejeket jelentenek. Mi nem fogjuk Titót ikonává megtenni, szentképpé, gondviseléssé.”

3.

Az alkati disszidens eretnekség nyilván nem csupán az *eszme*-történeti efemérség, tiszavirág-életűség kiváló ellenszere egy-egy írói életműben, de általában az *alkotói* időállóságnak is egyik – a kreatív predispozíciók mellett alighanem a legfontosabb – előfeltétele.

Sinkó Ervin írói hagyatéka a maga filológiai valóságában a XX. századi magyar irodalomtörténet első kétharmadának egyik legnagyobb, legterjedelmesebb opusával azonos, amely a hatalmas levelezésanyagával mintegy félszáz kötetre rúg.

E filológiai hagyatéknak pedig a sokműfajúság a legszembeötlőbb felszíni jellemzője: írónk életművének műfajspektruma a szépirodalom mindhárom műnemétől kezdve a filozófiai, esztétikai, irodalomelméleti és irodalomtörténeti értekező prózán át az irodalmi és politikai publicisztikáig s a napló- és emlékirat-irodalomig ível, s bő másfél tucatnyi műfajból és alműfajból áll össze monumentális egésszé.

Ez a nagy egész azonban, természetesen, nem *egészében* időálló; akad benne jócskán pillanathoz kötött, efemer is.

Az életmű bibliográfiailag eddig számba vett, mintegy félezer (!) tételből álló hatalmas kritikairódalma – s benne négy önálló kötet és egy irodalomtudományi disszertáció – arról tanúskodik azonban, hogy a sinkói műnemek, műfajok és alműfajok legtöbbször egyúttal értékteremtő, azaz időálló értékek létrehozója is volt – nem utolsósorban épp a „született” disszidenségek, avagy szerzőnk szóhasználatával: „a nagy disszidens utópisztikus honvágnak”, „a történelemtől előrekorbácsol, a történelmen túl, a történelem előtt futó honvágnak” is hála.

Alig akad ebben az opusban műfaj – talán a politikai drámát kivéve –, amelyben a szenvedélyes egyéni/nemzedéki útkeresés, „a történelem előtt futó honvág” folyamatos odisszeája ne csapódott volna le időálló alkotásokban is. Sinkó lírájának, novellisztikájának, kisregényeinek és neveltetési/történelmi nagyregényeinek, politikai és történelmi közírásának, napló- és emlékirat-irodalmának, etikai-filozófiai, esztétikai és irodalomtörténeti tanulmányainak java része a szóban forgó, önmagukban is tucatnyi vaskos kötetre rúgó kritikai interpretációknak az egybehangzó konklúziójaként mindenképpen eléri a XX. századi magyar irodalom első kétharmadának műfaji értékstandardját, legjobb műfaji megvalósulásai pedig meg is haladják e nemzeti értékstandardokat s ott a helyük századunk első kétharmada magyar és nem csak magyar irodalmának antologikus darabjai között. Így például a sinkói prózavers, novella, eszmetörténeti esszé, filozófiai traktátus, irodalomtörténeti tanulmány és napló műfaja/alműfaja máris képviselve van korunk egy-egy magyar, horvát vagy nemzetközi műfaj-történeti antológiájában, s ugyanerre a képviselőre vár méltán az ifjú sinkói ezoterikus-metafizikai líra s a kisregény és az antisztálinista politikai vitairat műfaja/alműfaja is, miként írónk két nagyregényének is nyilván ott a helye a magyar (és nem csak a magyar) nagyregény legjobb korabeli műfaji megvalósulásai között.

4.

Centenárium Sinkó-konferenciánk nem az írói életrajznak és alkotói pályaképnek, s nem is az életmű eszmetörténeti és ideológiai tartalmainak és kontroverziáinak az elemzésére összpontosított, hanem az opus műfaji bonthatású, azon belül viszont pragmatikusan működőpontú vizsgálatára.

E vizsgálatok pedig nem csak megerősítették és meggyőzően árnyalták az életműről eddig kialakított interpretátori összképet, de számos igen fontos, eddig kisebb-nagyobb mértékben háttérben maradt vonását, jellemzőjét is előtérbe hozták és kidomborították. Emeljük ki ezúttal konferenciánknak csupán azokat a legáltalánosabb „sinkológiai” hozadékait, amelyek számunkra első hallásra a legjelentősebbnek tünnek.

Az újdonság erejével hatottak például azok a beszámolóokban, ülészakzáró párbeszédekben és a záróvitában elhangzott nézetek, amelyek mintegy rehabilitálták az életmű egyes „amatőr” műfajait. Mint ismeretes, Sinkó Ervin nem volt sem szakfilozófus, sem hivatásos irodalomtörténész, sem szakképzett esztéta vagy politológus, azonban a konferencia vonatkozó konklúzióiként a *szakmaszerűség* hiánya az ő esetében sem ment a *szakszerűség* rovására sem a történet- és kultúrfilozófiai meg etikai tárgyú esszéisztikájában, sem a magyar, horvát és világirodalmi tárgyú irodalomtörténeti tanulmányaiban, sem pedig az esztétikai és történeti/politikai értekező prózájában. Nem ment az alapos iskolai és egyetemi szakképzettség hiánya a szóban forgó műfaji produkcióinak rovására, hisz az 1916-os szabadkai (munka)naplójától kezdve az újvidéki Magyar Tanszéken felhasznált, meg is őrződött előadói jegyzetfüzetéig igen meggyőző a dokumentumtára a szenvedélyes autodidaktizmusnak, az állandó intenzív önképzésnek, a szó legnemesebb értelmében vett akadémikusi erudíciónak és nem utolsósorban a bölceleti, etikai, esztétikai, irodalomtörténeti és politológusi *személyes szenszibilitásnak* és kivételesen produktív *alkotói invenciónak és imaginációnak*.

S fontos volt számunkra az egyik beszámoló villanásnyi emlékeztetője is, miszerint a sinkói, s tágabb értelemben a XX. századi baloldali messianizmus a *genézisét* tekintve visszanyúlik, egyebek közt, egészen – Kierkegaardhoz . . . Fontos volt ez az emlékeztető már csak azért is, mert közvetve írónk életművének egyik lényeges jellemvonására, nevezetesen az ifjúkori művekben feltűnő, s aztán az élet és mű végső lezárulásáig afféle búvópatakként fel-felbukkanó vezérmotívumok gazdag szövevényére utalt. Miként saját Sinkó-könyveinkben és -disszertációnkban magunk is unos-untalan dokumentáltuk, az életút és életmű külsőleg, látszólag összeférhetetlen „szakaszainak” *belső szervesége* adva van a világpolitikai és ugyanakkor személyiségontológiai messianizmus sinkói vezérmotívumának esetében is: a század eleji szociáldemokrácia világmegváltó programjának s egyidejűleg az Ady Endre-i messianisztikus etikának kamaszkori főlvállalását követően az ifjú kommúnár egész tanácsköztársasági gyakorlati-politikusi meg közirői tevékenységét is az 1918/19-es Lukács György történetfilozófiai-etikai messianizmusának személyi vállalása hatja át igen erőteljesen, hogy aztán a világorradalmi-világmegváltó remények nagy európai kataliz-mája után, a csaknem teljes egy évtizedig tartó krisztianizmusa éveiben a lírikus,

a novellista, a kisregény- és emlékiratíró, az esszéista és szerkesztő Sinkó olyképpen „pörlekedik” tizenkilences Tanítójának történetfilozófiai messianizmusával, hogy azt valójában nem veti el, hanem csak „fejtetőre állítja” . . . A harmincas évek közepétől viszont – a fasizmus és sztálinizmus egyaránt förtelmes „megváltási” politikájának malomkövei közt őrlődve – kezdetben csak halkán és visszafogottan, de megkezdődik Sinkó írói tevékenységében a lukácsi történetfilozófiai-etikai messianizmus intim rehabilitálása, s ez a folyamat kulminál majd írónk vehemensen antisztálinista-antikominformista közírá-sában. Annak bizonyságaként, hogy Sinkó szóban forgó személyiségontológiai vezérmotívuma az évtizedek során csupán alakot, formát, benső töltetet és ideológiai „előjeleket” változtatott, ám lényegében akkurátusan megőrződött és megőrződve módosult.

Izgalmas volt továbbá konferenciánkon az a kérdésvetetés is, hogy mit kapott a sinkói mű a pályakép egy-egy szakaszában magától a kortól, a társadalmi közegtől, az eszme- és politikatörténeti valóságtól – például a jugoszláv antisztálinista-ellenkominformista hivatalos, állami és pártpolitikától? – Való igaz, hogy sokat kapott. Hisz a néhai ország állami és pártvezetése a történelmi *nem* kimondása után a gazdasági, kereskedelmi, diplomáciai, katonai, ideológiai, pártpolitikai és egyéb nagyorosz hegemoniaformák könyvtárnyi dokumentumhalmazát tárta fel napról napra, évről évre, s Tito, Đilas, Kidrič, Vukmanović, Kardelj, Bakarić, Pijade és más funkcionáriusok könyvei, füzetes kiadványai és közös polémiagyűjteményei mellett a napipolitikai zsurnalizmusunk is egyre elmélyültebben tárta föl a sztálinizmus világpolitikai „fenoménjének” valós arculatát. Azt gondolhatnánk tehát, hogy amikor szerzőnk 1952-ben hozzálát az *Egy regény regénye* megírásához, valójában már karnyújtásnyira van tőle a szörnyű „fenomén” könyvtárra rúgó hivatalos jugoszláv dokumentumtára, s azt csak kamatoztatnia, illetve visszavetítenie kell a moszkvai éveket evokáló saját emlékiratában . . .

A „kapás” és „adás” bibliográfiai tényei azonban másról tanúskodnak. Szerzőnk ugyanis már 1948 februárjában – bő másfél hónappal a készülő nagy nemzetközi konfliktus nyilvánossá tétele, Tito és Kardelj Sztálinnak és Molotovnak írt nyílt levele megjelenése előtt – a maga Romain Rolland-nének címzett, *Književne novine*-beli nyílt levelével megkezdí *saját* nyílt színtéri antisztálinista offenzíváját („ki is kap” e disszidensi „rúd elé szaladásáért” Marko Ristić neves szerb írótól, akkori párizsi nagykövetünkötől egy dorgáló levélben), hogy aztán egyre gyorsabb ütemben kezdjenek sorjázní azok az először meglehetősen szordínós, majd egyre „vitriolosabbá” váló vitacikkei, nagytanulmányai és pamfletjei, amelyek 1949-ben és 1951-ben már könyvek formájában is napvilágot látnak (*Akik nem tudják, mi fán terem a szemérem; Sbablast kruži Evropom*). Vagyis, miközben még csak érlelődik, majd teljes

hevességgel ki is tör a nagy konfliktus, Sinkó Ervin – íróasztalfiókjában a moszkvai és párizsi autográf naplójegyzeteivel – maga is, máris és azonos intenzitással, „ad” is, azaz tevékenyen járul hozzá az általános jugoszláv önvédelmi ideológiai offenzíva kibontakozásához, s nem csupán holmi passzív befogadóként „kap” attól tényeket és érveket a maga intim, már-már lírikusi szenvedélyű magánoffenzívája sikeres megvívásához. Más szóval, a nevezetes négy könyve – a fent említett kettő mellett *A mi második forradalmunk* (1952) és a *Roman jednog romana* (1955) –, továbbá a kötetekbe be sem gyűjtött egyéb cikkei, előadászövegei, felszólalásai és rádióműsorai, valamint két aktuálpolitikai drámája, az *Elítéltek* (1952) és a *Szörnyű szerencse* (1954) együttvéve bőségesen, idejekorán és „kamatostul” visszaadja a jugoszláv hivatalos antikominformista kampánynak mindazt, amit *saját* antisztálinista-antizsdánovista hadjáratában ettől a kampánytól maga is kapott.

S hasonló az „adás” és „kapás” dialektikája az alkotótól másik jellegzetes szakaszán, a sinkói krisztianizmus évtizedében (1919–1928) is. Mert való igaz, hogy a korabeli Bécs volt a „katzenjammeres” európai forradalmár-emigránsok által életre lobbanított neokrisztianizmus és tolsztojanizmus egyik legerősebb szellemi góca, azonban a Magyar Tanácsköztársaság ifjú apatini emigránsa oda sem „üres kézzel” érkezett; mögötte volt már ugyanis a legendássá vált két keresztényi politikus-nagygesztusa, a több tucatnyi kecskeméti/szentkirályi meg ludovikás/monitoros ellenforradalmi zendülő megmentése a biztos státáriumtól, emigránsi poggyászában pedig ott lapult a tanácsköztársaság heteiben-hónapjaiban és végóráiban írt három, teljes egészükben mindmáig közzé nem tett krisztianus versciklusa, azaz a Lukács Györgyi „bűnvállaló forradalmári etika” legelső kétségbevonásának alkotói dokumentuma. Amit aztán e hozadékhoz a bécsi (s rövid ideig szarajevói és grazi) emigrációja alatt lírikusi, kisregény- és esszéírói meg szerkesztői munkásságával hozzáad, illetve a magyar és nemzetközi neokrisztianizmusnak „visszaad”, az ismét fölér egy bőkezű, „kamatos” alkotói törlesztéssel: *A fájdalmas Isten* című verseskötet s benne *A máglya tövében* verses dráma; két kisregény: az *Egy történet, melynek még címe sincs* és az e századi magyar irodalom immanens alkotói értékeiben egyedülálló kierkegaard-i kisregénye, az *Aegidius útra kelése*; a *Testvér* tizenhárom folyóirat-számának sokműfajú, könyvnyi anyaga; a bécsi *Új Világ*, *Panoráma*, *Bécsi Magyar Újság*, a pozsonyi/bécsi *Tűz*, a kolozsvári *Napkelet* és *Korunk*, a pesti *Századunk* és *Nyugat* s a szabadkai *Bácsmegyei Napló* hasábjain szunnyadó, megint csak sokműfajú krisztianus Sinkó-produkció . . . Nem utolsósorban pedig csak a közelmúltban publikált nevezetes emlékirat, *Az út*. Összességében tehát egy extenzitásában és intenzitásában, vagyis szellemi/alkotói mélységeiben is olyan jelentős alkotói *egész* állunk szemben, amely kétségtelenül egy önálló nagyfejezetet kíván és érdemel is a húszas évek megírásra váró magyar és nemzetközi irodalmi-bölcséleti-etikai krisztianizmusának átfogó történetében.

5.

A centenáriumi értekezéslet okkal mutatott rá egy-egy sinkói műfaj vagy mű hátrányos kortörténeti meghatározottságára, egyúttal azonban az adott műfajai produkció korabeli újszerűségére, korszerű voltára, modernségére is.

Igen meggyőző szakmai érvelést hallhattunk például arról, hogy az *Optimisták* epikus eljárásával, a nevelődési regény sajátos metodológiájával Sinkó Ervin nagy és produktív jelentőségű műfaji újítást is véghezvitt, lévén hogy a korról szólás epikai lehetőségét egy tipikusan polgári szerelmi háromszög megjelenítésében ismerte föl, s épp ezáltal tette ábrázolhatóvá főszereplői eszmei-érzelmi világának mélyrehatóbb voltát, sorsszerűségét, az egyedi sorsok általános érvényűségét – miként azt Déry Tibor is tette *A befejezetlen mondatban*.

Hasonlóképpen tanulságos volt annak kifejtése, hogyan haladja meg Sinkó a harmincas évek második felében írni kezdett *Tizennégy napban* a politikai tendenc-regény korabeli metodológiáját, miközben ő immár nem *vezeti*, csupán *követi* a megformált epikai figuráit, a *forgatagban élők* sorsára vetve írói fénycsóvját, „nyilvánvalóan függetlenül egy József Attila, egy Déry Tibor művészi és politikai észjárásától, de azokkal mégis összhangban” . . .

Az ilyen és ezekhez hasonló reflexiók közvetve arra is intették a szomorú jelen és a boldog közeljövő „sinkológusait”, hogy az életmű adekvát kritikai értékmérésének egyik módszertani alapelve továbbra is a *történetiség* érvényesítése maradjon, nevezetesen írónk egy-egy műfajai produkciójának szerves beillesztése a XX. századi magyar (s nem csak magyar) műfaj történet első kétharmadának hagyományrendszerébe és értékhierarchiájába, s *ottani* megmérettetése a *korabeli* modernség, újszerűség vagy éppen a korabeli műfajai konzervativizmus szövegkörnyezetében. Hisz csakis így válhat nyilvánvalóvá például, hogy a *Tizennégy nap* epizodistái – miként az egyik referátum hangoztatta – „a XX. századi egyetememes magyar regényirodalom emberképei közé sorolható művészi teljesítmények” . . .

Az értékmérésnek azonban egy másik fontos alapelvét is affirmálta a tanácskozás. Nevezetesen annak vizsgálatát, hogy szerzőnk több mint negyed-, fél- vagy háromnegyed évszázaddal ezelőtt keletkezett műfajai megvalósulásaiban mi volt az, ami nemcsak a korabeli modernséget, újszerűséget képviselte, hanem felmutatott valami anticipálót, előremutatót, a mai (s netán a holnapi) korszerűséggel is korrespondálni képeset, tehát valami „ahistorikusát”, időfölkötőnek és időállóknak látszót.

E tekintetben is számos beszédes példára mutattak rá a referensek és a hozzászólók. Az *Optimisták* térpoétikájának vizsgálata például azt tanúsította, hogy e nagyregény alkalmas maradt a mai modern prózapoétikai elemzésre is; a *Tizennégy nappal* kapcsolatban elhangzott az a megállapítás is, hogy a

húszas években játszódó, torzóként félbemaradt sinkói *Barakkország* szerves beépítése a harmincas években játszódó nagyregénybe, vagyis a „regény-a-regényben-eljárás”, illetve a betétregény alkalmazása műfajmetodológiai szempontból messze meghaladta, illetve tartósan túlélte a keletkezés idejét; szerzőnk történetfilozófiai-etikai életműrészlegéről is kiderült, hogy a maga kora modern bölcséleti hagyományában gyökerezett ugyan, de egyes motívumainak – például a büntetés és bűnhődés etikájának – anticipáló jellege is van, a századközépen fogalmazódott ilyen tárgyú sinkói reflexiók a mai századvég azonos problematikájával is rímelnek; ugyanezt hallhattuk Sinkó esztétikai gondolkodásának legkorábbi, húszas évekbeli alaprétegéről is, mely szembeötlően életes, továbbmondásra ösztönző maradt ma, hét évtized múltán is, azaz a századunk első harmadában megalapozódott sinkói (költészet-) esztétika képes a párbeszédre a századvégi modernitással/posztmodernitással is; ugyanígy, szerzőnk évtizedekkel ezelőtt írt világirodalmi tárgyú esszéi is képeseknek bizonyultak a vonatkozó referátumban intenzív párbeszédet folytatni a mai legmodernebb (próza-) poétikákkal . . . Zárjuk, végül, e példasort a sinkói naplóirodalommal kapcsolatossal. A referens szerint ugyanis a tízes-húszas-harmincas években keletkezett Sinkó-naplók és naplótöredékek egyrészt a kortárs naplóirodalommal vannak szellemi-gondolati szinkronban, lévén hogy „Balázs Béla, Márai Sándor, Nagy Lajos, Kassák Lajos, Fodor András, Karinthy Ferenc, Füst Milán mellett a magyar irodalom egyik legnagyobb naplóíróját, Szentkuthy Miklóst idézik” (a szó átvitt értelmében, természetesen), másrészt viszont e naplók egyik-másik részletében – például egy 1924-ből valóban – ott visszhangzik a posztmodern, a dekonstrukció, a hermeneutika 'scribo ergo non sum'-féle értelmezése. Az írói személyiség megszüntetésének és a műnek az olvasó kreativitására hagyottságának ötlete a későbbiekben Roland Barthes, Michel Foucault, Jacques Derrida, Paul De Man, Robert Jauß, Hans-Georg Gadamer és a többiek elméleteiben a ténytudás formáját öltötték. Sinkó [1924. április 23-i, B. I.] tételődése is, ha folytatja, talán elvezetett volna a posztmodern 'újbarbarizmusig' . . .”

Nos, már a fentiek fényében is logikusan merült föl tanácskozásunk záróvitájában az egész sinkói életmű *mai* aspektusokból való újraolvasásának, illetve az eddigi olvasatoktól *eltérő* olvasatok létrehozásának módszertani igénye.

Eltekintve attól, hogy jó néhány dolgozat már e centenáriumi tanácskozáson is épp ezt tette, nyomban fölmerült a filológiai igény: ahhoz, hogy az egész opust így lehessen újraolvasni, ahhoz mindenképp az kellene, hogy az *egész* opust – egyáltalán olvasni lehessen . . . Mert centenárium ide – centenárium oda, Sinkó Ervin életművének jelentős része továbbra is filológiai parlagon kallódik, kézbevehetetlen, olvashatatlan, a zágábi kéz- és gépiratos szerzői hagyatéktárban s a délszláv, kárpát-medencei, közép- és nyugat-európai újság- és folyóirat-rengetegben lappang begyűjtetlenül, könyvformájú közzététel nélkül.

6.

Fölülírott három évvel szerzőnk elhunytát követően, 1970 januárjában imígyen kongatta meg a Sinkó-kiadás mindmáig időszerűen csengő harangját:

„Ami Sinkó Ervin életművéből élete folyamán könyvbe került, az csak szerény hányada az egésznek, s irodalmunk, illetve könyvkiadásunk egykori felelőseinek aligha válik dicsőségére, hogy a kötetekben megjelentetett életműtörédek nagyobb része sem magyarul jelent meg először – vagy egyáltalán nem –, hanem horvátul: 1949-ben Sinkónak már volt szerbhorvát nyelvű esszékötete (*Književne studije*), 1950-ben pedig prózakötete is (*Pripovijetke*), első magyar nyelvű esszékötete viszont csak 15 évvel, első magyar nyelvű prózakötete pedig 13 évvel később látott napvilágot, s a *Tizennégy nap, az Egy regény regénye, A vasút, a Kísértet járja be Európát* is késett (1–6 évet). Nem is beszélve arról, hogy Sinkó egyes szerbhorvát nyelvű kiadványait mind a mai napig [1970] nem követte megfelelő magyar nyelvű kiadvány (*Spomenici fašizma*, 1946; *Književne studije*, 1949; *Aronova ljubav*, 1951; *Čudesni izletnik*, 1955; *Falanga antikrista*, 1957; *Sudbonosna pisma I–II*, 1960). Az, hogy Sinkó Zágrábban élt 1959-ig, s hogy könyvkiadásunk anyagilag sokáig rosszul állt a felszabadulás után, természetesen nem jelenthet teljes és meggyőző alibit . . .

Ha mindehhez hozzágondoljuk, hogy Sinkó életművének néhány dokumentuma a régi kiadás miatt (*Éjszakák és hajnalok*, 1916; *A fájdalmas Isten*, 1923), nagyobb része pedig a folyóirat- és újságközlés miatt volt hozzáférhetetlen amúgy sem túl népes irodalmi közönségünk számára, akkor érthető lesz, hogy szellemi köztudatunkban miért egzisztált Sinkó már életében is csonkán és kódösen, s hogy miért fog életműve – ha továbbra is ilyen értetlenül bánunk vele – egyre inkább megcsonkítva és elködösítve derengeni újabb, egyre népesebb irodalmi közönségünk, az új nemzedékek tudatában. Ilyen viszonyulás mellett naiv ábránd lenne azt várni, hogy a sinkói örökség majd csakugyan *örökségévé*, ténylegesen ható, *produktív* tényezőjévé válik irodalmunknak, szellemi életünknek. Sinkó életműve, természetesen, csak akkor jelenthet számunkra többet a pusztá 'irodalomtörténetnél', ha nem várva a 'spontán' mumifikálódásra, sürgősen hozzálátunk felfedéséhez. Ennek legcélszerűbb módja viszont – szerintünk – egy VÁLOGATOTT MŰVEK sorozat elindítása lenne.” (Vö.: *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 1970/2.)

A fenti javaslat megfogalmazója az életmű akkor még nem is teljes bibliográfiái számbavételének birtokában a Válogatott Műveket – a „maximalizmus” vádját taktikusan kikerülendő – „mindössze” harminc kötetre tervezte:

- I. Versek (2 kötet)
- II. Novellák és elbeszélések (2)
- III. Regények és kisregények (4)
- IV. Drámák (1)
- V. Naplók (3)
- VI. Politikai publicisztika (4)
- VII. Esszéisztika
 - VII.1. Etikai-filozófiai esszék (3)
 - VII.2. Esztétikai tanulmányok, esszék és cikkek (2)
 - VII.3. Irodalmi tanulmányok és recenziók (2)
 - VII.4. Sorsdöntő levelek (1)
- VIII. Magyar irodalomtörténet (3)
- IX. Levelek és más önéletrajzi dokumentumok (3)

Az ajánlat megtétele óta eltelt három évtized alatt a Válogatott Művek honi, vajdasági magyar kiadásából természetesen nem lett semmi, ám a hagyatékfeltárás jugoszláviai magyar, délszláv, anyaországi és romániai terrénumain azért sok örvendetes vállalkozásra is sor került. Különösen az író halála utáni első két évtizedben, 1967 és 1998 között. Az újvidéki Forumnál a válogatott versek könyve, kétkötetes kisregény-gyűjtemény, egy megcsonkított (meg egy bezúzott) háborús napló, egy kötetnyi Krleža-interpretáció és a párizsi/moszkvai naplójegyzetek és más dokumentumok alapján megírt emlékirat új kiadása látott napvilágot; Belgrádban és Zágrádban egyaránt megjelent a teljes, csonkítatlan, vagyis az 1939 és 1944 közötti háborús naplót tartalmazó *Drvarski dnevnik*, s a horvát fővárosban egy nagy gyűjteményes Sinkó-kötetet soroltak be a horvát irodalom öt évszázadának, azaz fél évezredének reprezentáns nagysorozatába; Budapesten viszont az *Optimisták*, a *Tizennégy nap*, az *Egy regényregénye*, továbbá egy vaskos, Sinkó Ervin 1916 és 1939 között írt kéziratos naplóját tartalmazó kiadvány s két esszékötet látott napvilágot, a Magyar Televízió pedig (az újvidékivel karöltve) hétrészes játékfilmsorozatot készített az *Optimistákból* s egy dokumentumfilmet is Sinkó Ervin életútjáról és alkotói pályájáról. Sőt, e mindenképpen jelentős recepcióhoz még egy romániai válogatás is járult az ifjú Sinkónak a kolozsvári *Korunkban* közölt írásaiból.

S aztán a kelet-közép-európai és balkáni rendszerbomlásokkal és rendszer-váltásokkal hirtelen beállt az immár egy évtizede tartó kiadáspolitikai csönd, megtört az életmű feltárásának előző két évtizedben kibontakozott ígéretes reneszánsza. Ennek folytán pedig a levelezéssel együtt mintegy félszáz kötetre rúgó Sinkó-életmű java termésének igen nagy hányada még mindig, továbbra is hozzáférhetetlen a határainkon innen és túl . . .

Továbbra is hiányzik a válogatott Sinkó-novellák és elbeszélések kötete; egy, az eddigénél teljesebb lírai gyűjtemény; versesdráma- és drámakötet; az 1971-ben Újvidéken bezúzott teljes háborús napló eredeti, anyanyelvű szövegének kiadása; politikai és történelmi Sinkó-publicisztika legalább két kötetben; etikai-filozófiai esszék ugyancsak két kötetben; esztétikai tanulmányok és cikkek könyve; irodalom- és művelődéspolitikai cikkek és polémiák gyűjteménye; irodalmi tanulmányok, cikkek és kritikák könyve az európai irodalmakról; a kétkötetes, még 1960-ban megjelent horvát nyelvű *Sudbonosna pisma* első anyanyelvű változata; kötetben még napvilágot nem látott tanulmányok, cikkek, kritikák a magyar irodalomról; a kor- és eszmetörténeti kincsesbányát rejtegető Sinkó-levelezésnek legalább 4–5 kötete . . .

Mindez elengedhetetlenül hiányzik még ahhoz, hogy századunk nagy útkeresője megkaphassa az őt megillető igazi értékhelyet korunk irodalomtörténetében.

S persze, saját irodalom- és eszmetörténeti köztudatunkban mindenekelőtt. Határainkon innen és túl. Hagyományos vagy (poszt-)modern olvasatban – mindegy. Csak egyáltalán sor kerülhessen a *viszonylag teljes* életmű olvasatára – mondjuk a boldog XXI. század első évtizedének végére.

Lehetne-e hát annál méltóbb és produktívabb hozzájárulás a mostani centenáriumhoz – kérdezzük ez alkalomból is, miként akkurátusan kérdeztük a közelmúlti Sinkó-jubileumok során is –, mint hogy megtörnénk végre az egy évtizede tartó neofita kiadópolitikai csöndet s hozzálátánk ismét a még feltáratlan életműrészlet napvilágra hozásához, Sinkó Ervin filológiai parlagon heverő, holott időálló alkotói értékeinek közzétételéhez?

EGY TRAGIKUS SORSÚ „KULTÚRFILOZÓFUS”

Wollák Gyula munkásságáról

N É M E T H F E R E N C

A közelmúltban egy lelkes hangú újvidéki könyvbemutatón hallhattuk újra Wollák Gyula nevét, s hallhattunk elismerő szavakat is a két háború közötti becskerekai tanár munkásságáról, meg fő művéről, a *Műveltség és álműveltségről*, amelyben már a spengleri filozófia mélységeibe bocsátkozott, méghozzá dicséretes éleslátással és világosan artikulált filozófiai nézetekkel. Bányai János volt az, aki legutóbb emlékéit ébresztgette Spengler filozófiájának értelmezésével kapcsolatosan, pontosítva is, hogy kultúrfilozófiai munkáját ugyan ismerjük, számon tartjuk, de magáról a szerzőről szinte semmit sem tudunk, talán csak annyit, hogy tanárember volt. Nos, lássuk most közelebről is, ki volt tulajdonképpen Wollák Gyula, s milyen szerepet töltött be a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalomban.

Somogy megye barcsi járásának egyik falucskájában, Darányban született 1887. április 2-án. Édesapja Wollák Sándor, édesanyja Weiss Matild volt. Az általános és középiskola befejeztével tanári pályát választott. Valamikor 1912–13 táján szerzett tanári oklevelet, és akkor vette kezdetét pedagógusi pályafutása. 1920–21-ben Pécsen találjuk magvas politikai események közepette. Későbbi becskerekai tanártársa, Löbl Árpád is ott ismerkedett meg vele. Wollák tagja volt annak a pécsi „szabadgondolkodó társulatnak”, amelynek székhelye a Royal kávéház volt, melyben Doktor Sándor, Ember János, Bodnár Zsigmond és mások adtak egymásnak találgatást. Nemcsak kötetlen beszélgetések voltak azok, hanem komoly vitaestek, amelyek egyikén-másikán Löbl Árpád is részt vett. Később erre így emlékezett: „... a Royalban gyakrabban találkoztunk a Társadalomtudományi Társulat vagy a Művészkör embereivel. Mindkét körnek tagja voltam. Társadalomtudományi előadásaira, vitáira eljártam, de ritkán szólaltam fel a viták során: gyöngének éreztem magam még

ehhez. (. . .) Mind filozófiai, mind pedig a társadalmi kérdések tárgyalásakor ugyanazok a vitázók ugyanazokat a vagy idealista vagy pedig vulgármaterialista érveket csoportosították egymás ellen. Hogy az idealistának nem lehet igaza, azt tudtam: Emberrel, Wollákkal sehogyan sem tudtam hát egyetérteni. (. . .) Pécsnek már jóval az első háború előtt volt egy amolyan Jászi Oszkár–Fényes Samu-féle szabadgondolkodó társulata és ennek tagjai, kiváló kultúremberek és haladó szellemű politikusok, ebben az időben is szerepeltek, talán kevésbé a politikai arénán, mint inkább a városi kultúrmozgalomban. Ezek közé – a jórészt még ekkor is haladó szellemű baloldali polgári emberekhez – sorolom, és remélem, ezzel nem is tévedek, Ember Jánost, a tanfelügyelőt, Wollák Gyulát, a középiskolai tanárt és másokat, s közöttük persze Bodnár Zsigmondot és dr. Doktort is” (Lőrinc Péter: *Válságok és erjedések*. Újvidék, 1962).

Löbl egy másik helyen így ír Wollákról: „Pécsett csak egy beszélgetésemre emlékszem Wollák Gyulával, viszont Becskerekén éveken át voltunk kollégák. Ott adta ki ismeretlen könyvét is, amely a műveltségfilozófia köréből merítette témáját és *Műveltség és álműveltség* volt a címe; elég távol állott a marxista dialektikától és materializmustól, idealista volt és maradt.”

Tanáruk Pécs és Baja kiűritése után kényszerült elhagyni a „szabadságszigetet”, s valamikor 1921 nyarán, emigránsként érkezett meg Bánátba, Nagybecskerekre, ahol később tanári állást vállalt. Mint Bori Imre írja, ezek a Pécsről jött emigráns írók és újságírók „nemcsak felrázták a még vidékies itteni irodalmat, hanem igényességükkel, szemhatáruk tágasságával, az új irodalmi, művészeti törekvések iránt tanúsított elkötelezettségükkel új utakra is vitték ezt az irodalmat, s igyekeztek többek között az akkori délszláv szellemi élettel is kapcsolatot teremteni” (*A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Újvidék, 1993).

1922-től a becskereki kereskedelmi akadémián tanított, ahol Löbl Árpád volt a tanártársa. Wollák az A tagozatnak, Löbl pedig a B tagozatnak volt az osztályfőnöke. Wollák mindennapi tanári munkája távol esett a filozófiától és a mélyreható eszme-futtatástól: vegytant, vegyi technológiát, anyagismeretet és gyorsírást tanított, vegytangyakorlatokat vezetett, s az ő felügyelete alá tartozott a kereskedelmi akadémia vegyi szertára és anyagminta-gyűjteménye. Az 1927/28. tanévben még fizikát is tanított.

Valamikor a harmincas évek elején ismerkedhetett meg jövőendő feleségével, a bánáti (módosai) születésű, nála tizenegy évvel fiatalabb Tausig Magdával. E házasságból tudomásunk szerint 1930-ban fia született, Wollák Endre.

Tanárként Wollák Gyulát 1932–33-ban nyugdíjazták.

Életpályája, sajnos, tragikusan zárult. Becskerekén 1941-ben a német megszállók a többi zsidóval együtt lágerbe zárták. Onnan 1941. július 3-án Belgrádba deportálták, s még az év végén ki is végezték.

Jelentkezése a jugoszláviai magyar irodalomban szinte egybeesett az 1918 utáni kezdéssel. Amikor Becskerekén 1922 januárjában Somfai János és az ugyancsak Pécsről érkezett dr. Hesslein József útjára indították a *Fáklya* című „irodalmi, művészeti és kritikai heti folyóiratot”, Wollák Gyula már második számában (1922. február 4.) polemikus cikket közölt a *Modernségről*, amelyben többek között így fogalmaz: „Hol a modernségünk? Rágódás a régieken, lefordítása, új kiadása a tegnap íróinak, tapogatózás, kevés eredetiség. Ez a szignatúrája a mai irodalomnak. És ugyanez a kép mindenütt. Művészetben, tudományban, politikai és társadalmi életben nincs modernség, mert nincsenek újszerű szépségek, friss erőfeszítések, távoli horizontok meglátása sehol, semmiben. (...) És amikor eddig jutottam gondolataimban, egyszer csak megszólal egy soknevű irányzat: itt vagyok én akit kerestél. Én vagyok az új, a korszerű, hívnak futurizmusnak, dadaizmusnak, kubizmusnak, aktivizmusnak. Sok nevem dacára én vagyok egyedül a mai modernség: szóban, versben, képben furcsa ferdeségek, ijedt sikolyok, ösösztönös durvaságok megnyilatkozása. Olyan vagyok mint a Ma: a zűrzavar, a ziláltság az eszmények nélküli továbbvegetálás. Nincsenek szabályaim, de nincsenek egyéni szépségeim sem.”

Ehhez a cikkéhez szól hozzá a *Fáklya*ban (1922. február 25.) Perlaki Sándor, aki igencsak elvitatta Wollák állításait. A *Fáklya*-mozgalom, amely egyébként több volt egyszerű folyóiratkiadásnál, tekintettel arra, hogy Biedermeier-teadélutánokat, mesemondó délutánokat is szervezett, igyekezett minél több értelmiségit maga köré gyűjteni. Nemcsak Wollák Gyula, hanem felesége Magda is aktív résztvevője volt e rendezvényeknek. 1922 februárjában például a kaszinó nagytermében megtartott Biedermeier-teadélutánon a többi között szólóénekekkel is fellépett. Három Schubert- és két Schumann-számot adott elő, s a korabeli tudósítás szerint „mélyen átértzett előadásával elismerő tapsot váltott ki a publikumnál”. Úgyszintén 1922 márciusában a *Fáklya* Ady-délutánján Wollák Gyuláné megzenésített Ady-verseket adott elő.

A rövid életű *Fáklya* után irodalmi pályafutásának legközelebbi állomáshelye (attól eltekintve, hogy időnként írásaival a becskereki *Torontálban/Híradóban* is jelentkezett!) 1928–29-ben a *Vajdasági Írás* volt (a *Képes Vasárnap* irodalmi melléklete), amelyben 1928 novemberétől részleteket közölt a „most befejezett, Műveltség és álműveltség című, nagyobb kultúrfilozófiai munkából” (1928. november 4., 1929. január 3., 1929. január 20., 1929. február 17.). 1929 április–májusában, a *Vajdasági Írás* 6–7. számában Wollák érdekes divatlélektani tanulmányt közöl (*Adatok a divat történetéhez és lélektanához*), s ugyanabban a számban jelenik meg kötetének beharangozója is. Ebben a *Vajdasági Írás* szerkesztősége előjegyzéseket hirdet (és vállal) Wollák Gyula filozófiai munkájára, hangsúlyozva, hogy a szerző „érdekes és mélyen szántó bölcselmi írásait a V. I. olvasóközönség jól ismeri”.

A kötet, amelynek kézírata még 1928 október–novemberében elkészült, csak valamikor 1929 végén került ki Fischer és Krausz szabadkai nyomdájából. A több mint kétszáz oldalas filozófiai mű, a *Műveltség és álműveltség* két, csaknem egyenlő részre tagolódik. Az elsőben a szerző a műveltség lényegét taglalja és annak „szoros összefüggését a kozmikus célfogalommal”, továbbá az egyéni műveltség fogalmáról értekezik, míg a másodikban a műveltség történelmi kialakulásáról és a közműveltségről ír.

Valóban alapos és bizonyára hosszan tartó előkészületek előzték meg művének megírását, amiről kötetét olvasva bárki meggyőződhet. Tág látókörű, a témára vonatkozó szakirodalmat jól ismerő, higgadt „vonalvezetésű” filozófiai mű bontakozik ki előttünk. Olyan tanulmány, amelynek szerzője Schopenhauer, Keynes, Mauthner, Montaigne, Rousseau, Kant, Leonardo da Vinci, Mereskovszki, Müller-Leyer, Wells, Spengler, Tolsztoj, Plinius, Bergson vagy Kerschenteiner műveire hivatkozik vagy azok nézeteire támaszkodik, szakirodalmi jártasságát pedig Kosztolányi Dezső, Jászi Oszkár, Vámbéri Rusztem, Kempelen Farkas, Brassai Sámuel, Alexander Bernát, Barth Pál vagy Nagy Endre életműveiből merített példákkal, nézetekkel igazolja, miközben Jovan Dučić szerb költőre is hivatkozik, vagy barátjára és támogatójára, a hasonló érdeklődésű Farkas Geizára.

A kötet előszavát (1929 szeptemberében) dr. Farkas Geiza írta, s abban „az egyszerű, szerény megjelenésű, de széles tudású és meleg szívű tanár” munkáját így értékeli: „Ő túl van a háború-okozta rémületen, ő elfogulatlanul, tárgyilagosan igyekszik a műveltség jelenségeit, feltételeit kutatni, hogy azután kilátásai javításához lehető hatékonyan hozzájáruljon. Olyan figyelemmel, szakértelemmel és kivált szeretettel teszi azt, aminővel gyermeke, tanítványai lelkébe igyekszik üdvösségükre behatolni. Aki Wollák Gyula könyvét a megérdemelt figyelemmel olvassa, az sok mindent ismer meg tisztán, ami eddig homályos volt előtte, bárha még egyéni boldogulására is hatással van. Az visszanyeri hitét nem egyelőtté már alászállott értékében, az újabb indítékhoz jut élete helyes, önmaga és mások számára az eddiginél hasznosabb és kellemesebb berendezésére. Egy szóval, egy pénzértékben fel nem becsülhető adagot kap abból, amiről a könyv szól: a valódi emberi műveltségből.” Ha valaki, úgy Becskereken Farkas Geiza állt érdeklődésben is, esztétikai nézeteiben is a legközelebb Wollák Gyulához. Farkas Geizának a *Mi tetszik és miért?* (1927) című, Bori Imre megfogalmazása szerint „tetszész-tétikai rendszert adó könyve” úgymond Wollák esetében is irányadó volt. Nem véletlen, hogy könyvében több helyütt is idézi, hivatkozik rá, érvel egyes nézeteivel, s joggal nevezi „mélyenjáró és alapos műnek”.

A becskerekeli *Híradóban* Wollák kötetét 1930. január 31-én Borsodi Lajos méltatta. Ő „nagykonceptiójú munkának” nevezi Wollák könyvét, hangsúlyozva, hogy a szerzőnek „a műveltség lényegéről mélyreható filozófiai megállapításai vannak az egyéni és közműveltségről a kérdés gyökeréig nyúló, frappáns

elmélkedés során ad tiszta és meggyőző képet a műveltség, erkölcs és szépség viszonyát a keményre kovácsolt érvek egész fegyverzetével tárja elénk, és pompás szavakat talál a műveltség, kultúra és civilizációnak a közéletben gyakran félreismert fogalmaira. És ugyanily előadó erővel vetíti megismerésünk elé a műveltség jövőjének képeit is. (. . .) Egy élet leszűrt tapasztalatai, egy gondolkodó fej mélyen látott megállapításai, a lelkes tudós széles körben, hatalmas apparátussal összegyűjtött adatai adnak ennek a munkának nem mindennapi értéket”.

Wollák művét kortársai ismertették ugyan, ám igazi, filozófiai értékelésére, értelmezésére úgy tűnik, mindmáig még nem került sor. Pedig minden bizonnyal érdemes lenne újból megismerni, újraértékelni filozófiai munkásságát, és pontosítani helyét korának filozófiai/esztétikai gondolkodásrendszerében, hiszen meglátásai, megállapításai között sok még ma is helytálló, időszerű.

Wollák későbbi publicisztikája a *Kalangyában*, a *Jugoszláviai Magyar Újságban* és a *Hétről-Hétre* című lapban közölt cikkeiben merült ki, azzal, hogy 1935 után már nemigen akadunk közléscire. Mintha csak visszavonult, elhallgatott volna! E későbbi, 1930 utáni publicisztikája is szorosan kapcsolódik alapvető filozófiai érdeklődésének kérdésköréhez. 1933-ban például a *Kalangyában Élvezet és kultúra* címmel írt tanulmányt, a *Hétről-Hétre* 1934-ben *Van-e tömegművészet* című polemikus tanulmányát közölte két részben (1934. május 26., június 2.), továbbá *A jubiláns* (1934. április 14.) és *az Egy csepp boldogság* (1934. szeptember 30.) című elbeszélését, de néhány más érdekes cikkét is (*Nők a nyeregben* – 1934. június 9.; *Mi lesz holnap?* – 1934. július 15.; *A harcok könyve* – 1934. december 20.). Wollák még előszeretettel foglalkozott H. G. Wells, Verne meg Jókai munkáival is, mert igencsak érdekelte a jövőkutató. Arra a kérdésre pedig, hogy mi lesz holnap, ezt válaszolta: „Holnap is az lesz tehát, ami volt ma. Örökké építeni fogjuk Utópia országát, mindig élni fog a gyermekkor romantikája, és soha sem fogjuk elérni, hogy a valóság realizmusa ne vegyítsen fájdalmas és sötét foltokat a Holnap csillogó színekkel szőtt köntösébe.”

Lám, úgy tűnik, igaza volt!

NAPFÉNY ÉS FELKÉSZÜLÉS

Déry Tibor dubrovniki naplójegyzetei 1933-ból

B O T K A F E R E N C

1932–1933 fordulója – az életmű egyik legfontosabb pontja. Közel másfél éves berlini tartózkodás után Déry levonja a nyilvánvalóvá lett következtetést: a hatalomra törő fasizmus halálos ellenség, amely ellen csak céltudatos és fegyelmezett munkával lehet felvenni a küzdelmet. Ahogy utóbb mondja: „Amikor 1932 őszén Hitlerék több millió szavazó vállán bevonultak a parlamentbe, azaz a világtörténelemben, s én másnap elutaztam Berlinből, már tudtam, mi a dolgom. Majd negyvenéves koromra, tizenöt évi erőfeszítés után a valósághoz hazatalálva, végül is íróvá lettem, lázadóbból forradalmárrá.”¹

Elhatározása egyértelmű: íróként is és forradalmárként is „harcát”, cselekvését a maga módján és eszközeivel kívánja megvalósítani – úgy, hogy megírja az előző év tapasztalatait: azokat az erkölcsi és emberi tanulságokat, amelyeket az antifasiszta ellenállásba kapcsolódva szerzett. – Elhatározásához anyagi segítséget is kap: unokahúga, Rosenberg Lili és annak férje, Szilasi Vilmos szerény, de elégséges havi összeggel támogatja írói terveinek megvalósítását. Így rövid budapesti tartózkodás után máris vonatra ül, hogy Dubrovnikba utazzon, ahol maradéktalanul az írásnak élhet.

Az itt eltöltött hónapok emlékét és eredményeit kerek negyedszázada foglalta össze esszészerű tanulmányában Pomogáts Béla – az akkor hozzáférhető források korrekt felhasználásával. Hangulatos mondatokban eleveníti fel az egykori Dubrovnikot, a Sveti Jakov utca 7. alatti albérleti szobát, amelynek ablaka a Locrum szigetre nézett, s ahol Déry formába öntötte az utóbb *Szemtől szembe* címmel közzétett kistrilógiát. Az írás megemlékezik Füst Milán látogatásáról s Déryvel tett közös kirándulásairól a környékre és Görögországba. Pomogáts hangsúlyosan szól az író akkori nagy olvasmányélményéről, Proust műveiről, amelyekben a szabadban s a harsogó napfényben merült el, mindenről

megfelelkezve. A cikk végül *A befejezetlen mondat* dubrovniki vonatkozásairól emlékezik meg, rávilágítva az itt játszódó jelenetek szépségére és szerepükre a regény egészében. Mindezek forrását a már idézett és 1955-ben közzétett önéletrajzra, illetve az *Ítélei nincs* című regény Füst Milánra vonatkozó fejezetére, továbbá *A napok hordaléka* egyik 1971-ben írt részletére támaszkodva teszi, az író személyes vallomásaira, visszaemlékezéseire.²

Déry Tibor halála után hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumban (ma: Magyar Irodalmi Múzeum) került, s feldolgozása során számos olyan dokumentum került elő, amelyek további részletekkel gazdagítják az életműre és életútra vonatkozó ismereteinket, s természetesen a dubrovniki hónapokat is közelebb hozza az érdeklődőhöz; számos olyan vonatkozásra irányítva a figyelmet, amelyek hozzájárulhatnak az író műveinek mélyebb megértéséhez.

Mindenekelőtt a mamához írt levelekre, levelezőlapokra érdemes felhívunk a figyelmet, amelyek tanúsága szerint Déry meglehetősen szakaszosan alkotott. 1932. január 12-én megérkezve lázas és kiéhezett alkotásba fogott, részben talán az esős időjárás miatt is, amely igencsak a szobába kényszerítette őt. Híradásai szerint a kistrilógia első két novellájával Déry már február végére, március elejére elkészült, sőt arra is maradt ereje, hogy további novellába fogjon. Ám hamarosan kifulladás – a jó idő is beköszönt, s elérkezik a kikapcsolódás, egészen pontosan szólva: az élmény- és tapasztalatgyűjtés ideje.³

Rendkívül tanulságosnak bizonyultak az Illyés Gyulával folytatott levelezés emlékei is. A két jó barát, akik egy évtizeddel korábban ismerkedtek meg egymással Párizsban, kölcsönösen megküldte egymásnak műveit, hogy azokról elmondhassák a véleményeiket. Így derül ki, hogy Déry Dubrovnikban távolról sem csak prózáírással foglalkozott. Az Illyésnek címzett levelek tele voltak versekkel is, amelyek java része csak évekkel később került nyilvánosságra. Így nemcsak Illyés részletes véleményezése miatt érdekesek e dokumentumok, hanem Déry általános életrajzi, illetve alkotáslélektani időrendje miatt is. (Csupán a felsorolás erejéig említjük meg az itt, és 1933 első hónapjaiban Dubrovnikban született költeményeket: a *Látnok*, az *Anyá*, az *Egy öregedő férjhez*, az *elfedett táj*, a *Krónika Phasosi Phyliscusról* és *A költő beszéde egy kőszenthez* címűeket, amelyek arról tanúskodnak, hogy a *Szemtől szembe* első két részében munkáló érzéseket, mindenekelőtt a másokért, az elesettekért érzett felelősséget és önfeláldozást Déry egyszerre két műfajban is megszólaltatta. A költeményekben természetesen még közvetlenebbül és erőteljesebben, mint a prózában.⁴ – Talán nem érdektelen megemlítenünk, hogy a dubrovniki vonatkozás a legutolsónak említett *A költő beszéde egy kőszenthez* című költeményben közvetlenül is kifejezésre jut: a megszólított nem más, mint Szent Balázs, a város védőszentje, akinek a szobra 1933-ban és ma is a Pilei kapu homlokzatán és még vagy tizenhat helyen látható!⁵ – Déry Tibor

március 15-én kelt levele még további két vers megküldését is megemlíti, de sajnos címeikről nem szól.⁶ Annyi azonban az elmondottak alapján is nyilvánvaló, hogy Dubrovnik Déry egyfajta új – s egyben utolsó – lírai kitárulkozásának is kitüntetett színhelye.⁷ (A kérdés elemzése, kibontása csábító, ám most nem ez a feladatunk.)

A hagyaték újonnan megismert dokumentumai közül meg kell még említenünk a múzeum művészeti tárában őrzött amatőr fényképeket, amelyek filológiailag előkészítetten – hátlapjaikon szabályos keltezőkkel – várnak szakszerű felhasználásra. – Nem találjuk azonban érdektelennek Déry levelezőlap-gyűjteményét sem (minden útvjáról hozott magával ilyen emléket), amelynek dubrovniki darabjai gazdagon idézik fel a történelmi városmagot: az óratornyot a Sponza palotával, az Óvárost átszelő Placát (Stradunt), a Jezsuita templomhoz vezető lépcsősort, a régi kikötőt, a Belvedere Szálló teraszát, de legfőképpen a Sveti Jakov utcáról nyíló pálmás kilátást s külön a Locrum szigetet, egyszóval azt a környezetet, amely hónapokon át körülvette. Végül szólunk illik a nyomtatványokról, külön felhíva a figyelmet a csak napi használatra szánt útikönyvekre, leporellókra, hajómenetrendekre, amelyek mind számos értékes adatot tartalmaznak, s külön is megemlítve a „Société de amis de la langue français” dubrovniki fiókjának pecsétjével ellátott folyóirat számait (*La Nouvelle Revue de France*), amelyek Déry tág irodalmi érdeklődéséről tanúskodnak, s amelyeket valamely oknál fogva az érdekelt „magánál felejtett”.

Az életrajz pontosítása szempontjából azonban a hagyaték kétségkívül legértékesebb darabja az a kisméretű és fekete színű „noteszfűzet”, amely Déry külföldi tartózkodásainak naplószerű feljegyzéseit és ismerőseinek címjegyzékeit tartalmazza. Első fele a berlini évekről (1931–1932) és az azt megelőző skandináv útról (1931) szól, s második felében a dubrovniki (1933), a mallorcai (1934–1935) hónapokról, illetve az 1937-ben tett erdélyi útról olvashatunk, mely utóbbiak kivétel nélkül valamilyen formában *A befejezetlen mondat* előkészületeiről, írásáról és sorsával állnak kapcsolatban.

E helyütt nem szükséges részleteznünk e feljegyzések fontosságát, hiszen az európai híru nagyregény életrajzi és alkotói háttéréről van szó, amelynek megismerése közelebb vihet bennünket nemcsak a szorosan vett műhelygondokhoz, hanem az általános értékeléséhez is, amely – megítélésünk szerint – még távolról sem jutott nyugvópontra.

Ebből a megfontolásból kiindulva láttunk hozzá e forrás tudományos közléséhez és feldolgozásához. Rák módján haladva először a legkésőbbi, erdélyi fejezetet tettük közzé, amelyben a legélesebben exponálódott a regény fogadtatása körüli baloldali huzavona.⁸ Csak jelezzük: a regény avantgárd vonatkozásai és túl elvontnak tűnő politikai mondanivalója miatti idegenkedés 1945 után is folytatódott, s nem csodálható, hogy – nem a pártkiadó, hanem a független Hungária vállalta 1947-ben a megjelentetését.⁹ – A közelmúltban sikerült a mű

mallorcai írásának az emlékeit nyilvánossá tennünk, azoknak az ellentmondásos érzéseknek: örömeknek és kínoknak az emlékeivel, amelyekkel e nagylélegzetű alkotás évekre elhúzódó fogalmazása járt.¹⁰ Így jutottunk el Dubrovnikhoz, amely nem csupán az itt írottak miatt érdemel figyelmet, hanem elsősorban a jövő: azok miatt az élmények miatt, amelyek ilyen vagy olyan formában utóbb beépültek a nagy műbe.

Maguk a feljegyzések, amelyek a „fekete füzet” 89–97. oldalain találhatóak, a legteljesebb mértékig szabálytalanok –, legalábbis az eddig közöltek műfajához képest. A korábban megismert szövegek ugyanis elsősorban rövid, sokszor csak egy-egy szóból álló emlékeztetőkből állnak: személy- és földrajzi nevekből, egy-egy tulajdonság megnevezéséből, idegen nyelvű kifejezésekből. A Dubrovnikban írottak egy része is ilyen, ám többször is megszalad az író tolla, s a szavacskák mondatokká, időnként már-már történetté kerekednek.

A korábbiaktól való legszembeütőbb eltérés azonban abból áll elő, hogy e feljegyzések a naplóírás idejét tekintve csonkák. Az író 1933. január 12-én érkezik, de csak április 30-ától nyúl noteszéhez. Kimarad három és fél hónap, s ha tekintetbe vesszük, hogy augusztus 19-én indul vissza Budapestre, úgy is mondhatjuk: itt tartózkodásának csak a feléről tudósítja így az utókort. S a csonkaság tartalmi vonatkozásban is érvényes. Ezek az emlékfoszlányok főleg külsőségekről szólnak: a Füst Milánnal tett kirándulásokról – a környékre és Görögországba (május 17-étől június 1-jéig), a nőekkel való ilyen-olyan kalandokról, végül a lassú hazaszivárgás állomásairól: Boračko jezeróról (július 13-ától 22-éig), Szarajevóról és Trebevićről (július 24-étől augusztus 10-éig), Jajcéről (augusztus 11-étől 15-éig), illetve Zágrábról. Ha valaki netán az itt létező írói vonatkozásai iránt érdeklődne, bizony csalódva tenné le az olvasottakat. Még szerencse, hogy ismerjük a mamának és Illyés Gyulának írt leveleket, amelyek némi magyarázatot adnak erre és a korábbi hallgatásra. Ezekből egyértelműen kiderül, hogy Dubrovnikba érve Déry lázas alkotásba kezdett. Talán úgy is jellemezhetjük, hogy kiéhezetten, hiszen az előző két évben a pénzkereset és az ismeretségek utáni futkosás töltötte ki napjait. S a nagy munkában nem jutott ideje a naplóírásra, illetve arra, hogy az alkotás gondjairól elmélkedjen.

Túldolgozta volna tehát magát? Nem kétséges, a feltevésben van igazság, legalábbis erre utal a már említett novellák és versek nagy száma, s a mamának írt beszámolóiban olvasható szigorú és valószínűen túlzásba is vitt remete élet. Ám a ránk maradt fényképek másról is szólnak, legalábbis a beköszöntő tavaszidőben: arról, hogy márciusban Déry már igencsak kimozdult az önként vállalt magányból, ezt látjuk legalábbis a közeli Kupariban és Mliniben, s az oda vezető úton készített felvételekről.¹¹

Vagy a kezdetben vállalt szexuális nyomor fordult volna az ellenkezőjére? S az mosta volna el a Lottékkal, Aghikkal, Verákkal, Amikkal, Jarmilákkal a kezdetben oly termékeny alkotókedvet? A futó kalanddal szembeállítva itt az igazi, a tartós és hűséggel áthatott szerelmet. Az *Ítélet nincs* említett fejezetében fel is tűnik Aranka meztelen alakja, amely a magányos cellaágyon várta volna képzeletben az írás megszállottját. Kezdetben lehet, hogy így is volt, csak hát az emlékezet nem egészen pontos, legalábbis, ami a helyet és időpontot illeti. 1933 tavaszán már más foglalta el Aranka helyét: Nagy Etel, akit a feljegyzések külön is említenek, s akit Déry hosszú időn át várt maga után Dubrovnikba: Kassák Lajos nevelt lánya, mozdulatművésznő, akivel – feltételezésünk szerint – közvetlenül elutazása előtt kerültek közel egymáshoz, s akihez – hazatérését követően – a naplóíró első útja vezetett, és aki utóbb *A befejezetlen mondat* Krausz Évijévé légiessedt.¹²

Az ő jelenlétét helyettesítő kalandok azonban – éppen felületességük miatt – nem lehettek tartós okai az alkotókedv hónapokig tartó pangásának. A jegyzetekben ugyanis csak július 8-án esik újra szó az írásról, a versről, a „hosszú idő után az első”-ről (címe sajnos nincs feltüntetve); s a *Szemtől szembe* közel felét kitevő *Búcsú* című zárófejezetébe pedig szerzőnk már csak elutazóban a Boračko jezero mellett kezd, hogy nagy sietve dolgozzon rajta a Trebević csúcsa alatti menedékházban (robosztus alakját megörökítő levelezőlap szintén megtalálható a hagyatékban) és a jajcei vízesésnél.

Vagy a dolog sokkal egyszerűbb? Pusztán arról lenne szó, hogy Déry akaratlanul is beleszokott a kikapcsolódásba és a könnyű életbe. Élte volna a maga világát – a Szilasiék adta támogatásra támaszkodva – gondtalanul, már-már felelőtlenül? – Úgy véljük azonban: félrevezet a fantázia. A tapasztaltak magyarázata bonyolultabb a látszatonál, s talán nem tévedünk, ha a felsoroltak mellé felvonultatjuk a kevésbé látványos és látható politikai vonatkozásokat is. Amelyek jobb érzékelésére talán nem érdektelen rátekintenünk a kistrilógia képzeletbeli időtáblázatára. Az első novella, *Egy berlini kiskocsmában* még 1932 novemberében játszódik, a nagy közlekedési sztrájk alatt. A második *A zálog* című néhány hónappal később, a hitleri hatalomátvétel tájékán. A befejezés viszont már a fasizmus győzelmét követően a baloldali ellenállás egyfajta bomlása idején. Úgy is mondhatnánk: krízis közepette, amely krízist – hiába a napfényes környezet – maga az író is végig kellett hogy szenvedje.¹³ Az első két részben kifejezésre jutó lelkes önfeláldozás megszólaltatásában ugyanis Déry még élő élményekre támaszkodhatott. A vesztesek és üldözöttek kétségbeesésének és útkeresésének megismerése azonban már túlnyomórészt már csak közvetett. Tegyük hozzá: épp e közvetettség miatt – a dubrovnikai strandon elkapott apró mondatfoszlányok, levelezőlapokon érkező kisebb híradások¹⁴, vagy a veszte-

ség okait kutató otthoni folyóiratviták¹⁵ – minden sokkal bonyolultabbnak és bizonytalanabbnak, időnként pedig egyenesen kilátástalannak tetszhetett.

Talán nem helytelen itt a már idézett életrajz egy kevésbé ismert jelzőjére felfigyelnünk: „Európának a szovjet után akkor legnagyobb kommunista pártja *reménytelen* (kiemelés tőlünk – B. F.), de szívós küzdelmet folytatott a gyorsan fejlődő náciizmussal.”¹⁶ Úgy érezzük, ez a jelző a dubrovnikai „terméketlen” hónapok magyarázata: meg kellett találni a reménytelen helyzet, a pillanatnyilag kilátástalan helytállás formáit, motívumrendszerét. Meglátásunk szerint ugyanis ez válik a harmadik novella, a *Búcsú* mindent eldöntő alapkérdésévé: Anna Schmidt lemond a boldogságról, kénytelen lelőni volt udvarlóját, mert abból aktív fasiszta lett; Borisz el kell hogy viselje szerelmének, Verának a távozását, aki nem talál magában erőt a földalatti munkával járó veszélyhelyzetek és magány elviselésére; Erneszt, az ellenállás egyik vezetője emigrálni készül, társa, Hilda azonban nem képes vele menni, a kötelességérzet hazájában marasztja annak ellenére, hogy a jövő kilátástalan.¹⁷

Hilda elhatározásának megfogalmazása ugyanis – meglátásunk szerint – a dubrovnikai nyár rejtett – ám egyértelmű – üzenete; amelynek felderítéséhez – éppen a jegyzetekben rögzítettek, illetve az azokból kihámozható hiány adja meg a végső kulcsot; – azzal, amiről nem szól, amit csak kikövetkeztetni lehet az év első hónapjaiban és az utóbb frottak szellemiségének összehasonlításával, illetve a leírt kalandok időnként már-már kétségbeesett örömhajhászlásából és öncsalásából.

Teljesen félrebillentenénk azonban a naplónotesz bevezetőjét, ha csak a hiányok rejtett üzenetét hangsúlyoznánk, s nem fordítanánk figyelmet a leírtak egyfajta pozitív s egyben forrásjellegére: ha nem tekintenénk úgy a dubrovnikai nyárra, mint egyfajta bonyolult művészi feltöltökezésre, s ha nem vizsgálnánk, hogy a lejegyzett emlékek, színhelyek, személyek – minden szaggatottságuk és hézagosságuk ellenére – hogyan váltak utóbb művek, jelen esetben *A befejezetlen mondat* részleteivé. – Közbevetőleg hadd jegyezzük meg, hogy az írás meglehetősen tökéletlen az élő emberi emlékezethez képest, amely a leírtaknál sokszorosan többet rögzít, még ha öntudatlanul is. S ebből a felmérhetetlenül gazdag arzenálból ott és azt emeli ki –, és gyűrja át a maga törvényei szerint –, amit a mű folyamata, megformálása kíván. Ilyenképpen a naplójegyzetek számos adata a noteszlapok között maradhat, s megszámlálhatatlan olyan részlet épül be a regényszövegbe, ami észrevétlenül – és írásos közbeiktatás nélkül – rögzült. Elég, ha az Argentína Szálló kertjében lejátszódó – és hajnaltól napnyugtáig tartó – csodás fényjáték leírására gondolunk, amely a dalmáciai nyár megismételhetetlen csodáját örökítette meg, Monet roueni székessy-ház-sorozatára emlékeztetve, s amelynek semmi írásos emlékeztetőjéről nem

tudunk. Ezúttal az írónak a tudat és emlékezet titokzatos mechanizmusának igézetét sikerül mondatokká formálni.

A „fekete noteszt” mégis érdemes alaposan átböngészni, mert az – a benne rögzített részletek töredékessége ellenére – számos ponton egészítheti ki ismereteinket az író alkotásmódjának egy kevésbé hangoztatott vonatkozásáról: arról tudniillik, hogy regényleírásaiban Déry a legapróbb részletekig ragaszkodott emlékeinek konkrétságához. Más megközelítésben: a fogalmazást megelőzően megfigyelőkészsége állandó készenlétben állt. Félelmetes emlékezőtchetséggel raktározott el magában minden részletet: mozdulatokat, arcrándulásokat, hanglejtést, elhallgatott, de kikövetkeztethető gondolatokat, emberi és természeti változásokat, moccanásokat – ha tovább folytatjuk felsorolásunkat, akkor sem tudjuk leírni a szóban forgó jelenséget a maga teljességében és összetettségében.

A notesznapló néhány emlékeztető szava arról győz meg bennünket, hogy *A befejezetlen mondat* gazdagon benépesített leírásai a dubrovniki nyárról, strandról, a Stradone cukrászdáról mind konkrét részletek, modellek után készültek, amelyek itt-ott filológiai is „tetten érhetők”, mint például Bielen von Kalkhammer német bárónő, az Astrid nevű svéd tanítónő és barátnője, Singelhinde, vagy a zsidó Else, a deportált Hans Neuman bankár lánya. Nem szólva a jegyzetekben rajtuk kívül megörökítettek egy-egy gesztusáról, cselekvésének indítékáról, amelyek apróbb ceruzavonásokban szinte észrevétlenül beépültek a főhős, Parcen Nagy Lőrinc, vagy a szüzességét itt, Dalmáciában elvesztő Désirée portréjába.

Mindezekon túlmenően külön bekezdés illeti Szarajevót és a Trebevićet. Az innen kitárulkozó kilátásról és az egész magashegységi környezetről, amely egy az egybe átkerült a nagyregény VI. fejezetébe, mint a főhős, Parcen Nagy Lőrinc és felesége nyaralásának színhelye és emléke. (A korán elhalt feleség alakjában viszont Déry a bankhivatalnokként megismert Pfeiffer Olgát, az első élettársat mintázta.)

Érdeemes egy rövid kitérőt tennünk az *Ítélet nincs* dalmát, illetve görögországi fejezete és az egykori feljegyzések közötti kapcsolatra, különösen annak athéni részleteire. A gyengülő emlékezet (Déry hetvennégy évesen vetette papírra emlékeit) nagyon sokat kihagyott az átéltekből. A regény egyenesen azt állítja, hogy az út holmi felületes, vakációzó nézelődéssel telt volna. A napló hiteles emlékeztető szavai viszont épp az ellenkező oldalát világítják meg e rövid vállalkozásnak. Füst és Déry nagyon is módszeresen látogatták végig a görög főváros és környéke műemlékeit és nevezetességeit: nemcsak az Akropoliszt és Parthenont, hanem a szép kilátású Lykabetost, a sokat vitatott mitropolisz székesegyházat, Pireusz kikötőt, a félig-meddig romvárosként emlegetett Eleusist stb. (Tegyük hozzá: ugyanúgy, mint azt Déry más útijegyzeteinél meg-

szoktuk, mint például az öt évvel korábban tett olaszországi körút leírásainál, vagy az ezekhez kapcsolódó és a mamához címzett leveleknél.¹⁸ – Az író elfeledett/megtagadott? – műemléki vonzalmairól mi sem árulkodik beszédesebben, mint a *Búcsúnak* a 17. jegyzetben idézett befejezése; amely a frissen látottak, az Erechteion kariatida szobrainak az emlékképével ír körül – rendkívül kifejezően és emlékezetesen – egy meglehetősen bonyolult lelkiállapotot, illetve magatartást.

Végül egy mondat erejéig hadd húzzuk még alá a jegyzetek „meglódult” részeinek az érdekességét: e félig-meddig miniportrékként vagy történetekként jellemezhető részletek nemcsak pusztá források –, önmagukban is megállják a helyüket.

Nem szeretnénk az előttünk álló jegyzetek jelentőségét eltúlozni, de biztosan állíthatjuk, hogy a Déry munkásságára figyelők számára még számos meglepetést tartogatnak.

Szövegeiket változtatás nélkül, betűhíven igyekeztünk visszaadni, azzal a megjegyzéssel, hogy a notesz bizonyos oldalai – például a Boračko jezerói (s ceruzával készült) leírások rendkívül elmosódottak, hosszú órák megfigyelésére és találgatásaira volt szükség, hogy szövege értelmesen, s legfőképpen hitelesen összeálljon. – Az előző közlésekhez hasonlóan egyedül a központozásban engedtünk meg magunknak némi szabadságot: egy-egy vessző, vagy kettőspont stb. beiktatásával, hogy ezáltal a sebtében odavetett „slágvortok” értelme vagy összetartozása minél egyértelműbben kiderüljön. Ilyen megfontolás vezetett bennünket abban is, amikor a többször előforduló hajó- és étterem-elnevezéseket idézőjelbe tettük, továbbá, amikor a földrajzi nevek Déry által használt régies formái mögé zárójelben megadtuk azok mai alakjait is. – Ezen túlmenően az értelmileg kiegészítésre szoruló szavakat, idegen kifejezéseket, mondatokat, illetve valamilyen vonatkozásban továbbélő részleteket – hosszabb-rövidebb jegyzetekkel kísértük.

Az előző közlésekhez hasonlóan a szövegek végére illesztettük a noteszben található név- illetve címjegyzéket, amely részben pontosítja a feljegyzésekben említett személyek adatait, másrésztől egyfajta körbetekintést is nyújt a régebbi és a Dubrovnikban kialakított kapcsolatokról. – Ha tudtuk, a címet követően zárójelben megadtuk a kevésbé ismert személyek kilétét és a velük való ismeretség körülményeit is.

1933. jan. 12. érkezés Dubrovnik.
ápr. elején Bielein v. Kalckreuth¹⁹

ápr. 30. Lotte Peters-sei²⁰ vitorlás, „Tajfun”;²¹ Braziliát járt bécsi újságíró, colmari elektrotechnikus, nagynéni, 1 éves gyerek, feleség, nők tengeri betegsége, kikötés, „Solitudo”-ban²², Milán öröm, nevetés, hogy nem jött!

május 1 és 2. Este borozás Lotte-nál.

május 3. Reggel 6-kor Milánnal vonaton Hercegnoviba. Mozdony kerekei visszacsúsznak, második mozdonyért vonat visszamegy. Később hosszú várakozás átváltásnál, kis békés állomásnál, kőrengeteg közepén. Hercegnoviból kis hajón a Bocca di Cattaró-n át. Esős csönd, kevés pénz, szalámi. Délután 4-kor hirtelen elhatározással Morinj-ban kiszállás, falu lejtőn, kőlépcsőn beszélgetés lányokkal (Zdenka), parasztházban túró, sonka, orvostanhallgató franciául, parasztasszony olaszul, séta, Milán paroxizmusa. Vacsora után zsanádok jönnek, átkísérnek Risan-ba, őrszoba, szálloda.²³

május 4. Risan-ban reggel mindketten nyavalyásan (aranyér). Egyedül ülök parkban, őrmester nem köszön.²⁴ Délután hajón Kotorba. Toteninsel.²⁵ Privát szoba Hotel Graz mellett. Milán nem meri hades-t²⁶ kérdezni. Éjjel pék dagaszt ablak alatt.

május 5. Milán autón Lovćen-re.²⁷ Éjjel üldögélés rakparton, kávéházban (kaszinószerű), míg éjfélre be lehet szállni hajóba. Nem veszünk kabint, vita Milánnal, biztonság, emberek megvetése, kommunista elfogadhat-e pénzt? Kivilágított szalonban alvás. Hajnali napsütés, „Prestolonaslednik Petar”.²⁸

május 6. Ágyban. Lotte: hat év szerelem, nem tud elszakadni, házasság elől Dubrovnikba menekült, mert férfit nem akarja boldogtalanná tenni. Visszatazzék-e, vagy Görögországba? Este Milán Lotte elbeszélés alatt könnyezik. „Wenn sie mich auch vergewaltigen, Mich kriegen sie nicht” (Schwanchen).²⁹ Tengerész-tiszt.

május 7–10. Esténként késő éjjelig Dingac³⁰, narancs, kapnak. 10-én elbúcsúzzunk tőle, elég volt, azontúl udvariasság, távolság, külön ebédelés.

május 12. Pótlás Lotte: első szeretője idős ember: Reinfall, dreieckiges Verhältnis.³¹ Hat éve katonatiszt (v. Oppen) a szeretője, utolsó két boldogtalan évben férfiakkal egy-egy éjszakát hált, nevüket sem tudja, egy ilyen esetben volt csak boldog.

Pérez Nasicitől nem érkezik³², rossz idő, induljunk Görögországba? – elhalsztjuk egy hétre, Milán hozzám költözik.

május 14. Szombat este kolo-zunk a „Zagreb”-ben³³ (tanítvánnyal)³⁴, vasárnap Kupari, Mlini, gyalog vissza.

május 17. reggel „Beograd”-on Athénbe. Tanácskozás, hajón kosztoljunk-e? Magyar fülorvos és felesége.³⁵

május 20. Kiszállás Durazzoban (Durrës)³⁶, meztelen fürdés, éneklés. Német nótát éneklő iskolás csapat. Reménytelen város, Zogu pasa³⁷ vára. Este Valona (Vlora), éjjel Sti Quaramba (Igumenitsza).³⁸

május 21. Éjjel német nő hajó orrán³⁹, Ithakával (Ithaki) szemben. Előzőleg Kap Ducato (Sappho halálugrása).⁴⁰ Csillagok a tengerben.

május 22. Korinthosi kanális. Athén E. Sch-enk⁴¹ találka szállodában, nem jön. „Die Kappe behalte ich noch beir mir! – sie sollt wenigstens gut haben!”⁴² Német munkanélkülivel szálláskeresés, Omonia=Platz, Athenas=Strasse⁴³, lacikonyhák: gyantás bor, kokoreci, lukrum (!), kadaif (!), baklava.⁴⁴ Milán: kulináris őrzöngés, Afrikai lány este utcán, két kis kurva, aki követ, dióhéjjal hajjgál.

május 23. Tisztítószer árus: kigyó dobozban, papírbéka, egy üvegből földre önt (sistereg, füstöl), iszik belőle. Piros rongyra kis foltok, másik üvegből földre önt, meggyújtja, rongyot bele mártja, tisztító-szerrel (megállás nélkül beszél) vörösre dörzsöli. Mose kis tér közepén. Kanárisárga kutya, kló-ban papírgyújtó edény, Milán. Árus nyakkendőjén hordja üzletét. Villanykapcsoló előszobában.⁴⁵ Este Akropolis aljában megafonon bécsi valcer. Lakás Ados Athenas 12. Plathea=tér. Kalinikta=Istenvele. Kaliespera=jóestét, Syntagma (Constitut).⁴⁶

május 24. Pireusban⁴⁷ szivacsárus, aki kér, vigyem el bárhova a világba. Cognac Demosthenes, vonatnál: exodus.⁴⁸ Kislány, aki „Zacharotu” kávéházban⁴⁹ naponként virágot ad. Seholy nem lehet telefonálni. Gajdusekkel⁵⁰ Pireusban, onnét naplementében a Parthenon és a Lykabetos (Likavittosz), Athén kakastaraja.⁵¹

május 25. Cipőpucolok tízes csoportjai, kopognak ΣΕΙΛΙΠΗΑ⁵² az Akropolis tövében.

május 27. Eleusis-ben (Elefszisz).⁵³ Fürdés. Bor ricinata.⁵⁴ Sorsjegyárosok Daphne-ben, bizánci templom.⁵⁵ Elhatározzuk, hogy haza.

Pótlás 24-hez: Kamarában ősz-szakálú kövér szolgál, bejön, hozzámhajol: te képzeld, ma mistákat (!)⁵⁶ vittem egy úrnak, ilyen nagy hasat még nem láttam. Este: mészárosok uccája lámpafényben. Mind ordít, holott nincs vevő. Néptelen országúton cipőpucoló, kinek?

május 28. Istentisztelet régi mitropolisban.⁵⁷ Szentképek ezüst kézzel és lábbal. Milán sír. Lykabetos (Likavittosz) hegyen Szent György templom⁵⁸, szentélyben stóla mellett újságpapír, ernyő, papír csomagok. – Kukaki (város-

rész) uccai világítás nélkül. Este „Zacharotu”-ban⁵⁹ magyar kerítónő, kilépő belekkel, morfinista, Prágában svéd mérnök öngyilkos miatta, apja főmérnök volt Schlick fabrikában, penziója, háza, első autója és gramafonja volt Athénben.

május 29. Bevásárlás. Este hajóra. Földalattiban rongyos, pad alá buvik, kalauz előtt takarjuk. Tiszta kabin. Srbin.

május 30–jún. 1-ig. Hajóút. Magyarul beszélő tiszt, kutyával (Mackó).

Grete (Matitschek)⁶⁰ Patrasban (Patre) kis erdőben üldögélés, tömlöc, uccára mosakodó rabokkal, cigi-kérés.⁶¹ Éjjel Gretével, s férjével fedélzetten. Délután fürdés Korfu (Kérkira) előtt, hajólépcsőről és Bar-ban, moló. Utána kapitányi hídon napozás, Gretével.

jún. 7. Hajón Cavtat-ba, Meštrović-mauzoleum.⁶² Kis kötetető tenger felett. Hajó elindul, korláton átkapaszkodunk.

jún. 10. Milán haza. Dohányzacskó a hasán.⁶³

28-ig. Franciskánus templomban pap, ereklyét csókolgatja s ronggyal letörli.

Jagoda.⁶⁴ Egy hét múlva: közli, hogy férjhez megy Londonból hazaérkezett gazdag fiúhoz, ki már két évvel ezelőtt megkérte. Utolsó randevúra hív, nem megyek el; fogorvoshoz kell vinnem Aghi-t.⁶⁵

Astrid Ekblom és barátnöje Sigenhilde.⁶⁶

Isenak Esermovel⁶⁷ sziklákon. „J'adore quand tu me fais ça!”⁶⁸ New-Yorkban élt, Pestre megy. Egy este börtönbe zsinóron cigi-t küldünk fel. „Minervá”-ban borozunk egy este, cseh mérnök.

Egy vasárnap reggel „Jugoszláviá”-n Splitbe (Hotel Salone), másnap reggel vissza. Aghi a hajón. Splitben, a szállodában Koch és felesége, azt hiszem Roznik.⁶⁹

Nem dolgozom semmit. Etitől⁷⁰ várok feleletet, jön-e Boszniába? – Splitben Meštrović óriás szobra⁷¹, dóm, oszlopcsarnok (Perystil). Diocletianus palotája, amelybe város egy része be van építve.⁷² A tömött uccák (korzó a kávéház előtt), melyekben mozogni sem lehet. Aghi-val első éjjel impotens (túl nagy?) Aghi újságba ír, Afrikában volt, már első nap tíz férfit ismer Dubrovnikban. Verset mutat. Elkerülöm. Dakszli.

jún 29. Astrid elutazik. Utolsó éjjel bárba megy, barátnöje nem akar velem lenni. „Tu sacrifie notre dernière nuit à ton amie? – Oui!”⁷³ Írni akar, elutasítom. „C'est bien triste”⁷⁴ – mondja s elmegy.

júl. 2. Vasárnap Neumanékkal csónakon egész napra egy sziklás partrészen, rákot késsel fogunk.⁷⁵ Matrózok angol hadihajóról, teli van velük a város, részegek, énekelnek, okádnak.

júl. 8. Az angol dreadnought, „Revenge”. Utána séta, fapadon, a „Solitudo”-ban⁷⁶, vers, hosszú idő után első; naplemente, boldogság.⁷⁷ Fáj a szívem, hogy elmegek, búcsúzom a várostól.

júl. 9. „Jugosláviá”-van Rab-ba⁷⁸, két cseh hivatalnoklány, kiket később hajótiszt elhódít. Vera Petrikova⁷⁹, a cseh táncosnő kabinomban alszik. Split-ben együtt vacsorázunk, vonathoz viszem, ott vad csókolódzás. Megigérem, Prágába jövök. Párizsban szintén a Rue Campagne-première-ben lakott.⁸⁰ Rab-ban délután fürdök.

júl. 11-én vissza Dubrovnikba („Zagreb”-bal). Estefelé hajón Ami (Bührling)⁸¹ Splitet megmutatom, kiskocsmában bort iszunk. Megható bizalma, szelid lánysága. Kotorba utazik, férjhez menni kapitányhoz, kívül Hamburgban (oda való) ismerkedett meg. A „Zagreb” kapitánya, ki leendő férjje rokona, vigyáz rá: előle kell bujkálnunk (de miért mondta, hogy éjjelre hagyjam nyitva a kabint?) Fedélzeten várom éjjel egyig, utána kabinjába megyek. Reggel felé mintha valaki be akarna jönni. Félelem. Szűz, meghagyom, azt hiszen tönkre tenném a házasságát – vagy tán nem is akar már férjhez menni. „Warum machen Sie das?”⁸² – nagyon szelid, édes szemrehányással. Emléket kér, ceruzámat hagyom. Reggel Dubrovnikban még egyszer feljön búcsúzni.

júl. 12. Este vonaton Boračko jezero-ba (kod Konjic). Szép éjszaka Drina mentén.⁸³

júl. 13. Reggel négykor Konjic. Mindenki alszik. Törökkávés. (Konjic-ban minden házban káfa.)⁸⁴ Hassan⁸⁵ szerez embert, öt óra Boračko jezero-ba. Túristaház „Priateljji Prirode”.

júl. 13–22. Boračko jezero. Trifko, az admirális, aki a bércsónakokat dirigálja és ebédre fütyül (ručak). Verko (sakk) és felesége, a jókedvű kocsmárosné. A kispolgári társaság és a festetthajú Margo Rittinger!⁸⁶ Délelőttönként a mezőn, ahol a parasztok körémsereglenek, naivan és kíváncsian órát nézegetik (egyik rajta számolni tanít), fiskutáival kínálnak. Kecskék körémállnak. Irena Emich, a hosszú spanyol zsidólány. Esténként töménytelen röpdőső szentjános bogár. Olykor tábortűzek a szomszédos sátortáborban, kenyérsütés nagy kemencében. Nyárson sült egész bárány, zsíros ronggyal kenve. Szombat éjjelenként túristák. Sokan egész nap rakiját isznak. A mámica dal. Egy fiatal munkás, aki hozzám csatlakozik: Gaon, volt cionista, tanulni akar, tele van kérdésekkel

(tört olaszság).⁸⁷ Megkezdem a „Berlin” 3. részét.⁸⁸ Szomjúság és bolháktól szenvedek, nem bírom tovább, „klanyam sze, dovidzsenje”, el.⁸⁹

júl. 23-án hajnalban lovak, magyarul beszélő parasztok (Pero), Szarajevóba, „Hotel Európa”, este Veselnél⁹⁰, másnapi ebéd a csarsiján⁹¹ (Hadzsi Beirić)⁹² és délután fel Trebević-re, Alekszandrov-domba. Itt szász entomológus, ki Krétáról s Macedóniából jön.⁹³

júl. 24–aug. 10-ig Trebević. Délelőttönként csúcson, meztelenül. Sok asszony gyerekkel. (A dalmát asszony kislánya Jelica, a zsidó Aco, az idősebb Braco.) A gazda Warner.⁹⁴ Gaon⁹⁵ barátjával – többször meglátogat. Munka jól megy, egy fejezet hiányzik már csak. Jarmila, esténként holdsütésnél csókolódzás, hallgatag, mosolyog, nem tud németül. A mezőn ismerkedés lovakkal. Wagner né nővére, a kövér Trudi, aki előbb entomológusba, most belém szeret. A két paraszt, Micso (Mićo) és Nedzso, utóbbi 3-szor hetenként pástát⁹⁶ hozza Szarajevóból. A hegedűművész nő, Renata Zagreb-ből⁹⁷; a két unatkozó nővér. Szombat éjjelenként túristák. Keringő ölyvök és vércsék, a csúcs fölött repülőgépek. A nagy hegyek: Romania, Jahorina. Lenát egy vasárnap várom, nem jön. Öt nap eső, hideg, fűtünk. A vastag köd a fenyők közt. Az asszony, Braco anyja, ki reggelenként a Dobra Vodához megy vízért. Horvát antológia franciául. Esténként 10 után egyedül dolgozom a nagy étteremben. Egy éjjelt végig ugat kutya, róka ólálkodott. 9-én Jarmila⁹⁸ el, este telefonál.

aug. 10-én délben Gaonnal le, posta, pénz, cukrárszámban (Sabo, „Napredkova Palacke”).⁹⁹ Jarmila, útleveél hosszabbítás estig, külső részeken séta, aztán Jarmila haza. Utcán Gaon és mások Boračko-ból, cipőt veszek, éjjel vonaton Jajceba.¹⁰⁰

aug. 11-én reggeli „Grand Hotel”, várom, hogy a köd eloszlik. Három faltboat¹⁰¹ Svájból fürdő (!) közben. Vízésés. Délután szoba kövér tónál, Zemiak. Négy lány, kedves folyton beszélő horvát feleség, kit nem bánt, hogy nem értem. Dohányaimat eldugta, mire este hazaérek. Minden holmimat ismeri.

aug. 15-ig Jajceban. Vrbas a melegvíz, amelyben a gyárból olykor klórt eresztenek le (fürdés közben). Plitva a hidegvíz. Fürdök, dolgozom, esténként a magas teraszon, kis kávéház, női zenekarral, s a városi kerker¹⁰² csúnya kutyával, aki (!) belémakaszokdik. Belgrádból nem jön a jegy¹⁰³, végre második sürgönyre lemondás. Másnap hajnalban.

aug. 16. (?) három autóbuszon Banja Luka (ahol papucsokat, dzsezvát veszek.) Okučani-ba, onnét vonaton Zagreb, Leóhoz¹⁰⁴ este érkezem.

aug. 19-ig Zagrebban találkozás Kázmérral¹⁰⁵, s uccán hegedűművésznővel.¹⁰⁶ Két este Rendiéknél.¹⁰⁷ Vonatelkésés. Herragnak¹⁰⁸ autója van. Szombat este Leóékkal együtt el, ók Bécsbe. (Levél: Georgi Pesten filmezik.)¹⁰⁹

Pótlás Jugoslávia: csevapcsicsi, szilvórium, burek¹¹⁰ – uborkával. – Trebevićen a 4-éves Jelica így hív: crno¹¹¹-magyar!

aug. 20. Napközben a Svábhegy, éjszaka Etihez (garzonlakás, házmester stb.).

aug. 20–okt. 8-ig Pest. Hajón Bécsbe. „Imperial”, angol filmekkel. Georginál.

okt. 13. Kiköltözöm: Laaerstr. 189. Koblavski.

JEGYZETEK

- ¹ Őnéletrajz. *Új Hang*, 1955. szept. 9. sz. 20–24., és D. T.: *Botladozás. Budapest, 1978, 1. köt. 23.*
- ² Pomogáts Béla: Déry Tibor és Dubrovnik. *Üzenet*, 1973. szept., 9. sz. 647–650.
- ³ Ld. „Liebe Mamuskám!”, Budapest, 1998, Balassi K.–Magyar Irodalmi Múzeum. (Déry Archívum 11.) 213–228. tételeit.
- ⁴ „Kedves Tiborkám!” „Drága Gyuszim!” Déry Tibor és Illyés Gyula levelezése. In: „Költő felelj!” Tanulmányok Illyés Gyuláról. Szerk. Tasi József, Budapest, 1993, Petőfi Irodalmi Múzeum, 107–113.
- ⁵ Valószínűleg ilyen módon helyhez köthető *Az elfeledett táj* című költemény is, amely színtere a Zóg völgybe; bár megfelelő források híján még nem sikerült földrajzilag egyértelműen azonosítani e rousseau-ian idilli környezetet.
- ⁶ Déry műveinek, illetve azok megjelenésének időrendbe sorolt bibliográfiájára tekintve valószínűnek látszik, hogy az utóbb *Az elhallgatott válasz* és a *Nyakig szennyben* címmel közzétett versekről lehet szó. Ez utóbbinak a valószínűsítését talán az is megerősíti, hogy két évvel később éppen az Illyés Gyula szerkesztette *Válaszban* kapott nyilvánosságot; a pontosság kedvéért tegyük hozzá: *Európa* címmel. Mint ahogy *Az elhallgatott válasz*ról is tudnunk kell, hogy kilenc hónappal később a *Nyugat* közölte – *Vers* címmel. (Az általunk idézett végső változataik Déry *A felhőállatok* kötetének 1970-es, illetve 1976-os kiadásából valók.)
- ⁷ A következő években már alig került új költemény az eddigiek mellé.
- ⁸ Botka Ferenc: Kitérés kísérlet a magányból (Déry Tibor úti jegyzetei 1937-ből). *ItK* 1994. 1. sz. 105–125.
- ⁹ Botka Ferenc: Újraolvasott klasszikus. Déry Tibor: A befejezetlen mondat. *CET, Central European Time*, 1994. jan./febr., 1. sz. 82–99.
- ¹⁰ Botka Ferenc: Mallorcai „szép napok” (Déry Tibor két élete, 1934–1935-ben írt naplójegyzetei tükrében). *ItK* 1997. 4. sz. 400–417.

- ¹¹ A hagyatékban öt „márc.”, illetve „1933. márc.” keltezésű kép található: „Kupari felé” (kettő), „A nagy völgy Kupari előtt”, „Mlini”, „Mlini-ben a kis kocma terrasza”; egyen azonban a pontos nap is megtalálható: Mlini „933. III. 14.”
- ¹² Tasi József: Modell és mű. Krausz Évi alakja „A befejezetlen mondat”-ban. In: „*D. T. úr X.-ben*”. (Tanulmányok és dokumentumok Déry Tiborról.) Szerk. Botka Ferenc. Budapest, 1995. Petőfi Irodalmi Múzeum. 133–142.
- ¹³ Botka Ferenc: Déry Tibor és Berlin. A „Szemtől szembe” és forrásvidéke. Budapest, 1994. 40–42. (*Irodalomtörténeti füzetek* 134.)
- ¹⁴ Ilyen levelezőlap például a hagyatékban a berlini Grete Friedlanderé, aki 1933. január 31-én a kézhez kapott „küldeményről” és sorsáról ír.
- ¹⁵ Ld. pl. József Attila ismert cikkét: Az egységfront körül. *Új Harcos*, 1933. máj., 3. sz. 38–44., és *J. A. összes művei*, 3. köt. Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Budapest, 1958. 140–147., illetve Téglás József hírhedt válaszat: *Új Harcos*, 1933. jún., 4. sz. 74–80., és *J. A. összes művei*, 3. köt. Budapest, 1958, 367–372.; továbbá Kassák Lajos: Napjaink átértékelése című cikksorozatát. Első közlése: *Munka*, 1933. ápr., 27. sz. 762. Utóbb – kibővítve – könyv alakban is megjelent.
- ¹⁶ Ld. 1. jegyz.
- ¹⁷ Talán nem érdektelen teljes terjedelemben idézni a mű befejezését, amely mesterien bontja ki e magatartás körülírását, s amely egyben magyarázatot ad a harmadik novella címére is:
- „... ez a búcsú (ti. Ernesztől – B. F.) talán még jobban fájt, mint a halottaktól való, mert egy önkéntes elhatározásnak volt a következménye; a saját jószántából távozó hasonlított arra, aki öngyilkosságot követ el, de az, aki ittmarad, holott elkísérhetné, – s Hilda ezt tette – valamennyire gyilkosnak érezheti magát. Így ült az ajtó, az elképzelt sírdomb előtt, leejtett kesznye vállakkal, s homlokán egy dupla sors súlyával, mint egy amphorával, melyet maga emelt fejére, s melyet onnan éppoly kevésé fog levehetni, mint kőedényét egy canephoros Athéne templomában. Mennél több boldogságot – önként vállalt kötelességet – tartalmaz az edény, annál jobban fogja nyomni; de ha levennéd fejről, az egyenes alak, egyensúlyát veszítve, rögtön összeomlana.”
- ¹⁸ Daturafák kertje (Déry Tibor olaszországi feljegyzései 1928-ból). *Tekintet* 1998. aug./szept., 4–5. sz. továbbá: „Liebe Mamuskám!”, Budapest, 1998. (Déry Archívum 11.) 160–161., illetve az 1926-beli perugiai tartózkodásra vonatkozó 147–155. tételeit. c
- ¹⁹ A regény kelet-porosországi bárónőként emlegeti, aki Egyiptomban vadászott és hazatérő férje elé utazott a dalmát tengerpartra. Déry, aki műveiben Kalkhammerre módosítja a nevét, minden bizonnyal közelebből is megismerhette –, mindenesetre erről tanúskodik újbóli szereplése a címjegyzékben. Markáns arcának és tekintetének regénybeli leírása – hatásosan szembesül Désirée fiatalságával. Fenti és a későbbi modellek valamennyien *A befejezetlen mondat* II. fejezetében fordulnak elő.
- ²⁰ A feljegyzések központi alakja (neve ugyancsak újra viszontolvasható a címjegyzékben), megérzéseink szerint egyénisége, sorsa számos olyan motívumot hordoz, amelyet az író beledolgozott Désirée alakjába.
- ²¹ Az előzőleg említett vitorlás neve.

- 22 Panzió az óvárostól nyugatra fekvő Lapad félszigeten.
- 23 A Kotori-öbölben tett kirándulást Déry kétszer is megírta. Először – Kerék János álnévvél – *Kaland Dalmáciában* címmel (*Pesti Hírlap Vasárnapja*, 1935. okt. 20. 42. sz. 29., tervezett utánközlése: *Knockout úr útjegyzetei*, Budapest, 1998, a Déry Archívum 3. kötetében), illetve az *Ítélet nics, Hogy szeretett volna élni, s nem értett hozzá!* című, Füst Milánról szóló fejezetében.
- 24 A múzeumban őrzött amatőr fényképek közül néhány megmaradt e kirándulásról; így a morinji öbölről, a risani kikötőről és hotelről, illetve a Perast előtti tengeri kilátásról.
- 25 Perast és Kotor között fekvő Szt. György-sziget, amelyet korábban temetkezésre használtak. Állítólag Arnold Böcklin erről a helyről mintázta a több változatban megfestett *Toteninsel* (Halottak szigete) című festményét.
- 26 A latin mitológia alvilága. Szövegösszefüggését nem sikerült tisztázni. Talán kapcsolatba hozható a Toteninsellel.
- 27 Az *Ítélet nincsb*en nem szerepel ez az 1749 m magas hegycsúcsra tett kirándulás. Ellenkezőleg: épp kimarad a tervezettek közül.
- 28 „Petar trónörökös”=a hagyatékban található menetrend szerint előkelő luxushajó.
- 29 „Még ha megerőszakol, akkor sem tud engem megkapni” (Hattyúcska) (ném.)
- 30 Dingač – dalmát vörösbor.
- 31 Felsülés, háromszögviszony (ném.)
- 32 Nasici – Déry nagybátyjának faipari trösztje, amely a Szilasi házaspár havi támogatásait utalta.
- 33 Párhuzamosan idézzük az 1958-ban írt életrajzi feljegyzések idevonatkozó részét: „Dubrovnikban egy félig kocsmá, félig mulatóhelyen kólót táncoltunk.” (D. T.: *Börtönnapok hordaléka*. Sajtó alá rend. Botka Ferenc. Budapest, 1989, 128.)
- 34 Nem „tanítvánnyal”, hanem: tanítványokkal. Legalábbis az *Ítélet nincsb* vonatkozó fejezete Füst Milánnak két tanítványáról beszél, akik Dubrovnikban a Schenkel és társa szállítócégnél dolgoztak.
- 35 Dr. Rejtő Gyula, ld. a címjegyzéket.
- 36 Durazzo – Durrës, Albánia legnagyobb tengeri kikötője.
- 37 Zogu pasa – Ahmed Bey Zogu (1895–1961), 1928-tól 1939-ig Albánia királya.
- 38 A hajóút utolsó albán és első görög állomása. Az *Ítélet nincsb* visszaemlékezései megemlítik, hogy két turistánk a Vloránál megfürdött a tengerben.
- 39 Elisabeth Schreiber, ld. címjegyzék.
- 40 A pletyka szerint Sappho idős korában szerelmes lett egy Phaón nevű ifjúba, s bánatában a tengerbe vetette magát Leukida (Lefkász) sziget déli, a Ducato-fok közelében fekvő szirtről.
- 41 Ld. a 39. jegyz.
- 42 A sapkát még magamnál tartom! – legalább jóban lesz része! (ném.)
- 43 A tér és utca görög elnevezései.

- 44 A megismert görög specialitások felsorolása: az ősi módon gyantával fésített bor kesernyős ízt ad az italnak; a *kokoreci* – birkabelsővel és hússal töltött birkabél, nyáron sütve; a *lukum/lokum*, magyar nevén szultánkenyér: kis kockára vágott és különböző édesítésű (mandula, dió, mogyoró, rózsa stb.) zselé, porcukorban megforgatva; a *kadaifi*: metélire emlékeztető göngyöltett rétestészta – dióval, fahéjjal stb. fésítve és sziruppal leöntve; a *baklava* – dióval, mandulával töltött rétes, ugyancsak sziruppal leöntve. Az említett édességek török eredetűek, s gyakorlatilag az egész Balkán-félszigeten elterjedtek.
- 45 A villanykapcsoló nélküli szobáról az *Ítélet nincsb*en is történik említés, bár ott – az említett felszerelés a folyosón található.
- 46 Folytatódik a görög szavak leckéje.
- 47 Pireusz – Athén kikötővárosa.
- 48 Az „exodus” („kijárat”) feliratú táblát, amely „hirtelen rezegtetni kezdte (Füst Milán – B. F. megj.) irodalomtudó keblének klasszikus húrjait”, az *Ítélet nincsb* is megemlíti. A konyak filosz elnevezése – kiesett a szerző emlékezetéből.
- 49 A kávéház valószínűen azonos azzal a viszonylag előkelőbb hellyel, ahova a két barát WC-re járt, mert – mint arról az *Ítélet nincsb*en olvashatunk – saját panziójuk hasonló rendeltetésű helye – az előttük járók aktivitása folytán – enyhén szólva: megtelt.
- 50 Gajdusek – a feljegyzésekhez csatolt névjegyzék szerint – a Magyar–Görög Kereskedelmi Kamara munkatársa.
- 51 A Parthenont hordó és műemlékekkel teli Akropolisszal szemben Lykabettos (Lika-vittosz) magaslattal – elsősorban a róla kitárulkozó kilátás miatt keresik fel. – Dérynek a Parthenont, a Lykabettosról látható amatőr felvétele – a múzeum képzőművészeti tárában.
- 52 Magyarázatát, sajnos, nem tudjuk megadni. Elképzelhető, hogy valamilyen vendéglő vagy intézmény elnevezése.
- 53 Eleusis – (Elefszisz) – Athéntől 20 km-re nyugatra fekvő egykori vallási központ, Demeter kultuszának emlékeivel.
- 54 A terpentinnel fertőtlenített, kimért (nem palackozott) borról az *Ítélet nincsb* is megemlékezik.
- 55 Daphné (Daphni) – ókeresztény, majd bizánci eredetű templom és kolostorrom az Eleusisba vezető úton. A Daphnéban tett látogatásról, illetve a helyreállított kupoláról egy amatőr fénykép is tanúskodik a hagyatékban. Rajta kívül már csak egyetlen felvétel őrzi az athéni látogatás emlékét: „A tér, ahol ebédeltünk” felirattal.
- 56 A „misták” feltehetően a „misdos” – bér (lakbér), fizetés, fizetség szó félrehallása.
- 57 Athén központjában, az Alkotmány-tér közelében fekvő neobizánci és neoklasszicista katedrális.
- 58 Déry kis túlzással nevezi templomnak az Ajiosz Jeorjiosz-kápolnát, a nevezetes domb egyetlen neves építményét.
- 59 Zacharotu – ld. a 49. jegyz.
- 60 A bécsi illetőségű család, illetve a férj adatai a címjegyzékben.

- 61 A Korinthuszi-öböl előtt fekvő patraszi (Patra) börtön – és ezt követően a korfui (Kerkira) fürdésről – az *Ítélet nincs* ben is olvashatunk. Korfu partjairól egy – a tengerről készített – amatőr felvétel is található a hagyatékbán.
- 62 Cavtat – Dubrovnik közelében fekvő üdülőhely. Meštrović szoborcsoportja a Szt. Balázs-templom és -kolostor melletti domb temetőjében található a Račić család mauzóleumában.
- 63 A Dalmáciában olcsó dohány – ruha alatti – hazacsempészésének részleteit Déry mosolyogtatóan írja le az *Ítélet nincs* már többször idézett fejezetében.
- 64 Jagoda kilétéről nincsenek adataink.
- 65 Aghi – újságíró. Sem a vele, sem az előtte említett Jagodával való kapcsolat nem szerepel az író más írásaiban.
- 66 Astrid, a fiatal svéd tanítónő és barátnője Singelhilde – ha csak néhány villanásnyira is a dubrovnikai strandéletben – bevonultak *A befejezetlen mondat* világába.
- 67 Ismét egy nő, akiről csak e feljegyzésekből értesülünk.
- 68 „Imádlak, amikor ezt csinálod nekem/velem!”
- 69 Futó ismeretség, neveik nem szerepelnek a címjegyzékben.
- 70 Nagy Etel, táncművésznő, Déry nagy szerelme.
- 71 A városközpont középkori falain kívül, az északi Porta Aurea mellett emelkedő hatalmas, hét méter magas szobor, amely a horvátok nagy püspökét, a horvát-glagolita egyházi nyelv kialakítójának, Grgur Ninskinak az alakját formázza.
- 72 Dóm, oszlopcsarnok, Diocletianus palotája = Split ókori-középkori városmagjának látnivalói.
- 73 „Barátodnak szenteled utolsó éjszakánkat? Igen.”
- 74 „Ez igen szomorú.”
- 75 Egy Neuman Else nevű zsidó lány *A befejezetlen mondat* ban is előbukkan a dubrovnikai strandolók között. A fasizmus zsidóüldözését megjelenítő alakba az író feltehetően a Boračko jezero mellett megismert Irena Emich vonásait is beledolgozta.
- 76 Solitudo – ld. a 21. jegyz.
- 77 A március 15-én, Illyés Gyulának küldött versekhez hasonlóan (ld. a 6. jegyz.) – itt is csak találgatni tudunk. *A felhőállatok* (1976) tartalomjegyzéke és a Déry-versek bibliográfiája alapján már csak *A csúcsról* és az *Őszi szó* címűekre gondolhatunk; ha csak nem tételezzük fel, hogy a vers kézírata netalántán elveszett. Az előbb említett *a Korunk* 1933. szeptemberi, utóbbi pedig *a Pesti Napló* 1934. szeptember 2-ai számában jelent meg. A feljegyzésekben olvasottak hangulatát figyelembe véve fel-tételezésünk nagyobb valószínűséggel vonatkoztatható *A csúcsról* versszakaira.
- 78 Divatos üdülősziget az Adriai-tenger északi felében. – Itt említenénk meg, hogy Déry hajóútjait a Jadranska Plovidba Rt. szabadjegyekkel támogatta. A Sušakban székelő társaság márc. 21-ei levele a Dubrovnik–Bar és Dubrovnik–Makarska retúrúta-zást, a május 2-ai pedig a görögországi (Dubrovnik–Pireus és vissza) kirándulást támogatta. (PIM kéziratár).
- 79 A prágai illetőségű táncosnő adatait ld. a címjegyzékben.

- 80 Párizsi emigrációja alatt Déry 1925 októbere és 1926 eleje között volt a montparnasse-i temető közelében fekvő Rue Campagne-première 25. (XIV. kerület) lakója.
- 81 Bájos alakját csak ez a kis epizód őrzi.
- 82 „Miért csinálja ezt?” (fr.)
- 83 A Borci falu közelében fekvő Boračko jezeróhoz a Neretva (és nem a Drina!) bal partján fekvő Konjicnál kellett leszállni. A tó megközelítéséhez onnan még további 20 km-t kell megtenni.
- 84 Kafana=kávéház.
- 85 Hassan, valószínűleg az említett kávéház tulajdonosa.
- 86 Nevét, kilétét – s a két mondatnál későbbi Irena Emichét – csak az itteni feljegyzésekből ismerjük.
- 87 Jakca Gaon, a jelek szerint, többször is megkereste az frót; adatait ld. a címjegyzékben.
- 88 A *Szemtől szembe* befejező részéről, a *Búcsúról* van szó.
- 89 „Ajánlom magam, viszontlátásra” (szerb).
- 90 Dr. J. Vesel, valószínűleg ügyvéd, adatai a címjegyzékben. Valószínűleg a dubrovnikai ismerősöktől kapott név, ha esetleg váratlanul segítségre lenne szükség.
- 91 Bas-Csarsija – a városközpontban fekvő – a harmincas években még szűk, szakmák szerinti utcáskákkal teliszabdalt – piactér.
- 92 A piactér közepén fekvő dzsámi közelében nőtt hatalmas nyárfa (ma már elpusztult).
- 93 Mint már bevezetőnkben jeleztük, a szarajevói kirándulás élményeit Déry beleillesztette *A befejezetlen mondat* VI. fejezetébe, így a jegyzetekben említett százsz entomológus személyét is: „Júliusban (Parcen Nagy Lőrinc és felesége – B. F. megj.) Szarajevóba utaztak, egy hétig túráztak a környező hegyekben, egy hetet pedig a 2000 méter magas trebevići menházban töltöttek, az Alekszandrov dombon, ahol egy százsz entomológussal ismerkedtek meg, aki Krétáról és Macedóniából jött, s akivel együtt egész nap lepkéket fogtak; ezeket esténként a spirituszlámpa fényénél osztályozták és apró pergament borítékba rakták . . .” Az ezt követő leírások a hegycsúcsról nyíló éjszakai kilátásról és a holdfényben pompázó panoráma változásairól – azt sugallják, hogy Déryt megbabonázta ez a látvány, s többször is megizzadt érte a kaptatókon. – Bizonytalanokodva írjuk ide, mert ellentmondunk vele a 75. jegyzetünknek, de nem zárható ki, hogy az ott emlegetett *A csúcsról* című költemény élményfedezete – ehhez a helyhez és ehhez a későbbi időponthoz köthető.
- 94 A trebevići leírásokban említett nevek túlnyomó többsége nem fordul elő Déry más feljegyzéseiben.
- 95 Gaon – ld. a 87. jegyz.
- 96 Pasta – torta.
- 97 Adatait ld. a címjegyzékünkben.
- 98 A szarajevói hőlgyről ld. még címjegyzékünket.
- 99 Az elnevezést nem sikerült földrajzilag azonosítanunk.
- 100 Vízeséséről híres turistaközpont – a meleg vizű Vrbas és a hideg vizű Plitva találkozásánál.

- ¹⁰¹Faltboat (ang.) – összerakható kajak.
- ¹⁰²Kerker (ném.) – börtön.
- ¹⁰³Déry – mint újságíró – ingyenjegyet remélt a JDŽ-től, a jugoszláv állami vasúttól.
- ¹⁰⁴Kunody Leó, az író anyai nagynénjének első házasságából származó unokatestvér, a Nasici Rt. horvátországi központjának vezetője.
- ¹⁰⁵Kázmér Ernő (1892–1941) – író, kritikus, Déry valószínűleg még a húszas évek elején ismerkedett meg vele Pozsonyban. 1932-től 1936-ig Kázmér Zágrábban dolgozott, egy szlovák kereskedelmi cég képviselőjeként. – Déry hagyatékában Kázmér egy 1934. márc. 15-ei keltezésű levele a *Szemtől szembe* horvát, illetve német fordításáról ír. Valószínűnek látszik: a zágrábi utazás során részben ez ügyben kereste fel őt az érdekelt.
- ¹⁰⁶Renata Schönstein, ld. 97. a jegy.
- ¹⁰⁷Rendi – lehet, hogy a Renata valamilyen beceformája?
- ¹⁰⁸Herrag – nem sikerült azonosítani.
- ¹⁰⁹Georgi – az író öccse, 1931-től a Danubius Mozgóképipari Rt. filmtársaság alkalmazásában dolgozott, amely 1933 őszén egy Londonban játszódó film forgatására készült.
- ¹¹⁰Túrós, tejsavas fésztésű sütemény.
- ¹¹¹Crno, helyesen: crni=fekete.

CÍMJEGYZÉK

Athen

Jean Bettos, Chef de Section de la Presse, Külügyminisztérium 75–98, 75–99
 Gajdusek, Magyar–Görög Kereskedelmi Kamara, Odos Stadiu 28.
 Pfarren Kindermann, Odos Sina
 Schule, Odos Arzhovis 11.

Bécs – Wien

Ing. Matitschek, VI. Chawalagasse 4. (hivatal) (útítárs az Athén–Dubrovnik hajóútról)
 Gréte (Rosenberg Margit) Eckhaus, Ammerlingstr. 8. (az író unokahúga)

Berlin

Lotte Peters, W. 35, Lützowstr. 42. III. (dubrovniki ismerős)

Dubrovnik

Astrid Ekblom (svéd ismerős)
 Havas Jenő, D. II. Postbox 9.
 Hans Hirschfeld, I. Anica Bošković 14. I.
 Memerome J.

Bukarest – București

Németh Zoltán dr., Str. Nis Golescu 20.

Budapest

Káldor György, V. Bálvány u. 8., 810–36 (hfrlapíró)

Eti, 544–08 (Nagy Etel, táncművésznő)

Dr. Rejtő Gyula, V. Géza u. 3. (orvosismerős a Dubrovnik–Athén hajóútról)

Sándor (Pál?), V. Csáky u. 50. I.

Timár Miklós, VII. Barcsay u. 11.

Kelheim an der Donau (Nieder Bayern)

Elisabeth Schreiber (útitárs a Dubrovnik–Athén hajóúton)

Morinj (Boka Kotorska)

Zdenka Kačirek (ismerős a Füst Milánnal tett kirándulásról)

Neumark

Bielein von Kalckreuth, Gulden bei Mohrin (dubrovnikai ismerős)

Párizs – Paris

Artur Koestler, 23, rue de Tournou, 6e Hotel Helvetia

Prága – Praha

Adler Ottó, II. Lazanska 7. IV. (újságíró)

Vera Petrikova, XII. Kanalska 10. (Rab szigetén megismert táncosnő)

Saloniki

Deutscher Schulverein, Rue Alexandre Grand

Schule, Dimokratias 70.

Szarajevó

Jakca Gaon, Alifakovac 10. (munkás)

Jarmila Krivaček, Gundulićeva 1. (trebevići ismerős)

Dr. J. Vesel, Jadranska 1., Kanzlei: Kralja Petra 17.

Zágráb – Zagreb

Renata Schoenstein, Kačićeva 6. II. (Škola „Lisinski”, Masarykova 29.) (Trebevićen megismert hegedűművésznő)

BÉNYEI TAMÁS KÖNYVÉRŐL

V A R G A I S T V Á N

Az utóbbi években lépten-nyomon találkozhatunk a mágikus realizmus kifejezéssel. Gyakran olyan műveket jelölnek ezzel a szó párral, amelyek valamilyen módon rendkívüliek, de gyakran merőben kommersz célból ragasztják rá egy-egy regényre ezt a címkét, hátha kelendőbbé válik. Kezdetben a mágikus realizmus kifejezésnek nem volt értelmezése, inkább homályos utalás volt valamilyen egészen újszerűre. Így 1971-ben a *Változatok a regényre* című kiváló könyvében Sükösd Mihály még csak egy lábjegyzetet szentel Gabriel García Márquez *Száz év magány* című regényének, amelyben megjegyzi, hogy a regény „ismeretlen információit a realista családregegy és a szürrealista vízió ismert keverékformájában adja elő”. 1987-ben megjelent Szabolcsi Miklós *Világirodalom a 20. században* című áttekintő és összefoglaló jellegű könyve, amelyben századunk főbb irodalmi áramlatait tárgyalja. Véleménye szerint a *Száz év magány* válaszdási kísérlet arra, hogy „lehetséges-e még az igazi epika a század második felében”, méghozzá „a reális és szürrealis, valóságos földhözragadt és mágikus, racionális és irracionális sajátos ötvözetével”. Még az 1994-ben németül megjelent *Moderne Literatur in Grundbegriffen* (A modern irodalom alapfogalmai) című kézikönyvben sem szerepel a mágikus realizmus irodalmi kategóriaként (szerkesztői Dieter Borchmeyer és Viktor Žmegač). A szerzők háromszor említik. Fura módon az új tárgyilagosságkategoría tárgyalásakor jelentkezik a mágikus realizmus elnevezés először, amikor is a szerzők Franz Roh képzőművészeti könyvére hivatkoznak, mert annak címében szerepel a mágikus realizmus kifejezés. Másodszer a fantasztikus irodalom ismertetésekor bukkan fel. Méghozzá hivatkozva az akkor már világszerte ismert latin-amerikai prózára, gazdagságának jellemzésére; és a szerzők megállapítják, hogy a mágikus realizmus fogalom csak kiegészítő konstrukció lehet. Harmad-

szori említésre a regényről szóló fejezetben kerül sor, de egészen általánosító jelleggel. A magyar irodalomtudomány most viszont abban a pozícióban van a nemzetközi irodalomkutatás területén, hogy egy olyan alkotással rendelkezik, amely négyyszáz oldalas könyv keretein belül foglalkozik a mágikus realizmussal.

Bényei Tamás könyvének címe *Apokrif iratok*, alcíme pedig Mágikus realista regényekről. A szerző kiindulópontja, mint ahogyan azt könyvének előszavában egyértelműen kimondja, az, hogy „létezik egy irodalmi jelenség, amelynek megnevezésére a mágikus realizmus kategóriája alkalmasnak látszik. A mágikus realizmust írásmódnak tekintem; egyrészt azért, mert ez a kategória elég szűk ahhoz, hogy a jelenséget ne műfajként határozza meg, másrészt pedig azért, mert ugyanakkor kellően tág ahhoz, hogy a szűken vett stilisztikai sajátosságok mellett tematikus és poétikai természetű vonásokat is figyelembe vegyen”. Később a szerző azt is kimondja, hogy a „könyv célja az, hogy felvázolja a mágikus realista írásmód sajátosságait”. S még egy jellegzetessége a szerző problémamegközelítő módjának: a mágikus realizmust nagyepikai jelenségnek tekinti. Ezeket az alap gondolatokat az említett előszó tartalmazza. A könyv felállítása egyébként a következő. Az előszót a mágikus realizmus történetével foglalkozó fejezet követi, az után a mágikus realista írásmód jellegzetességeinek bemutatására kerül sor. A könyv nagyobbik második felét öt modern regény (Gabriel García Márquez: *Száz év magány*, Salman Rushdie: *Az éjjeli gyermekei*, Toni Morrison: *Salamon-ének*, Angela Carter: *Esték a cirkuszban* és Graham Swift: *Lápvilág*) elemzése foglalja el. A rövid zárószóban Bényei Tamás summázza igyekszik újra utalni célkitűzéseire és az eredményekre, amelyekhez vizsgálódásai folyamán eljutott.

A szerző fejezetenként más-más módszert alkalmazott kutatásai folyamán. A mágikus realizmus története címet viselő fejezetben megjelenésétől kezdve követi a fogalom értelmezésének alakulását, tehát ez a fejezet inkább irodalomtörténeti jellegű. A szerző rendkívül gazdag anyagot tekint át, mert ahogyan megállapítja, a mágikus realizmussal, mint irodalmi kategóriával, áttekinthetetlen mennyiségű irodalom foglalkozik. A legfontosabbak időrendi tárgyalásakor kiderül, hogy a szerző szívesen polemizál, bár azt nagyfokú tárgyilagossággal teszi, azaz az összevetés, a kritikai mérlegelés, a történelmi áttekintés módszerét alkalmazza ebben a fejezetben. A második fejezet, amely minden kétséget kizáróan a könyv magva és legértékesebb része, *A mágikus realista írásmód* címet viseli. Ezt a fejezetet olvasva megtudjuk, hogyan látja a problémát a szerző, mi az ő véleménye róla. Elméleti diskurzus, más szerzők idevonatkozó idézeteivel alaposan felduzzasztva. Itt már erősebb a vitázó kedv, bátran és nyíltan vitába száll más kutatók nézeteivel. Módszere egy nézet állítása, amit igen sok példával igyekszik bizonyítani, azaz módszere nem deduktív. Az elméleti részt az említett öt regény a mágikus realista írásmód

egy-egy jellegzetességét kimutatni igyekvő fejezet követi. Ezek az elemzések teszik ki a könyv java részét. Az itt alkalmazott módszert a mikroértelmezés szóval jellemezhetnénk talán a legpontosabban. Az analitikai precizitású kutatást mindig és egyedül a művek szövegén végzi. Semmilyen más megközelítési szempont nincs jelen. Béneyi Tamás számára csak a szöveg, mint esztétikai alkotás a fontos. Azonnal azt is meg kell mondani, hogy a szerző, tudományos munkáról lévén szó, igen magas szintű tudományos nyelvet használ mondani- valója írásos megjelenítésekor. A szöveg teljes megértéséhez feltétlenül szükséges filológiai-filozófiai elvont görög vagy latin eredetű szakkifejezések ismerete. A szerző talán túl gyakran alkalmazza őket, talán magyarul is megoldhatta volna kifejezési gondjait, de lehet, úgy vélte, az általa alkalmazott idegen nyelvekből származó szavak hitelesebben és elsősorban talán tömörebben fejezik ki gondolatait. A könyv olvasása épp ezért jelentős intellektuális erőfeszítést jelent, de feltétlenül megéri.

A fentiekben vázolt kutatási módszerek igen mély és gyakran forradalmi, újszerű ismeretek felderítéséhez vezetnek. Pedig a szerzőnek korántsem volt könnyű dolga. Mert a mágikus realizmussal kapcsolatban nagy a zűrzavar. Egyesek korszaknak, mások irányzatnak, iskolának, stílusnak stb. tartják. Béneyi Tamás szilárd meggyőződése, és ez könyvének alappillére, hogy a mágikus realizmus írásmód. Az, hogy ki és mikor alkalmazta, érdekes módon először a képzőművészetben (a már említett német Franz Roh egy program-szerű elméleti írásában), azt már tudtuk korábban is, de a szerző ügyesen átirányítja a fogalmat az irodalomra. A fogalom további életét Dél-Amerikában követi, de jóval még Gabriel García Márquez mérföldkönek számító *Száz év magányának* megjelenése előtt. Béneyi Tamás áttekintése folyamán a mágikus realizmus számtalan meghatározását idézi mások tollából (különösen sok teret szentel Alejo Carpentier elméleti írásainak), de rájön, hogy végeredményben a kategóriát nem lehet röviden definiálni. Túlságosan is összetett. S ez a felismerés vezette kutatásaiban, amelyeket a következő fejezetben ismertet. Arra is rájön, hogy a fogalom „kulturális és földrajzi alapú meghatározásai igen kevésbé alkalmasak az általuk megnevezett művek megvilágítására”, annál is inkább, mivel számára a mágikus realizmus értelmezése mindenekelőtt esztétikai feladat. Érthetően ellenzi a fogalom monopolizálási kísérleteit egyes dél-amerikai kritikusok részéről, és végképp elutasítja a fogalom ideologizálását. Kitér a fogalomnak a posztkoloniális és posztmodern irodalomban tett „kalandjára” is, de itt is kimondja, hogy a mágikus realizmus nemcsak ezen irodalmak „tulajdona”. E fejezet utolsó mondatában írja le a következő fejezet témáját: ez pedig az írásmód mikrostruktúráinak, elbeszéléstechnikai, retorikai és figuratív vonásainak tüzetes vizsgálata.

Bényei Tamás értelmezésében a mágikus realista írásmód komplex jelenség, többkomponensű szindróma. Talán a legjellemzőbb és legszembevetőbb szimptomával kezdi a felsorolást. Ez pedig a természetfeletti elem jelenléte az írásmódban, de ugyanakkor a leghatározottabban elutasítja azt, hogy a mágikus és a fantasztikus jelzőt értelem dolgában kiegyenlítsék. „A fantasztikumalapú meghatározás téves”, állítja, és hevesen polemizáló hangon utasítja el az ellenkező nézeteket vallók érveléseit. Következik az újabb jellegzetesség: a természetfeletti és a hétköznapi felcserélése, egyneműsítése. Feltétlenül idézni kell ezzel kapcsolatban azon tételét, mely szerint a „mágikus realizmus mágikusságának legfontosabb összetevője az a sajátos, formai tekintetben mágikusnak nevezhető képesség, amely döntő módon befolyásolja a regények okozatiságát”, vagy ahogyan egy másik helyen mondja: az ilyen regények „leglátványosabb összetevője a mágikus kauzalitás beiktatása”. A mágikus szó, mert ennek az értelmezése a perdöntő, és mert ellentmondásban áll az általa minősített realizmus fogalommal, Bényei Tamás értelmezésében világértelmezést jelent. „A mágikus realista író a világot jelentésbeli rendszerbe értelmezi át”, folytatja a gondolatsort. Így aztán a történetmondás ezekben a regényekben alapvetően mágikus aktus. „A nyelv itt elsősorban nem a valóságról beszél, hanem a valóságot befolyásolni kívánó, azt mágikusan átalakítani vágyó cselekvés”: egy újabb alapgondolat. Az írásmód egy másik jellegzetessége a túlzás, illetve a szóbeli elbeszélés imitációja, a szóbeli elbeszélés spontaneitásának elővarázslása. Kitér arra a vonásokra is, hogy milyen fontos, szinte központi szerepet hordoz a mágikus realista írásmódban a genealógia, mint az eredettörténet egy paradigmatis formája. Ez az írásmód tilalmakat hág át, a mágia a szent és a profán szférát elválasztó határvezetben helyezkedik el. Ebben elősegíti a már említett túlzás, szertelenség, burjánzás. (Carpentier barokk prózájáról beszél.) Az ilyen könyvekből óriási mesélőkedv árad, a figuratív telítettség valóságos excesszus. Ehhez társul a „pazarló” nyelv. Bényei Tamás szerint az író végső célja a szöveg és a világ közötti határ áthágásának igénye, az írók szent szövegek szerkezetét próbálják meg imitálni, vagy ahogyan gondolatsorának lényegét találóan megfogalmazza: a mágikus realista alkotásnak „egy szent könyv logikájának ráhelyezése a profán létezésre”. Idézzük fel a szerző még néhány összefoglaló jellegű megállapítását: „A mágikus realista szövegek jelentős része szent könyvként jeleníti meg önmagát, helyesebben szent könyvek apokrif újraírásaként, kölcsönvéve azok tematikus, szerkezeti, retorikai és performatív vonásait.” Épp ezért, s így válik Bényei Tamás könyvének címe igazán érthetővé, az „apokrif szó jellemzi a legtalálóbban a mágikus realista regényeket. Ezek a művek megnevezik, megteremtik és feltárják a világot”, állítja a szerző, és épp ezért céljuk a totalitás. Ezt az elméleti részt, amely minden kétséget kizáróan lenyűgöző a maga belső logi-

kájának és a kibontakoztatott tan összefoglaló jellegének köszönhetően, mint mondtuk, az említett művek konkrét elemzésével folytatódik és zárul. Béneyi Tamás számára a mágikus realista írásmódról szólva a két alapszöveg Gabriel García Márquez *Száz év magánya* és Salman Rushdie *Az éjjél gyermekeije*. Egy-egy regény mikroértelmezésekor eltérő szempontokat vizsgál, voltaképpen mindegyik fejezet egy szempont kiemelése. A közös a vizsgálatuk folyamán a „központ” keresése, amely regényenként változik. Lezárásképpen idézzünk még két összefoglaló megállapítást Béneyi Tamás tollából: „A mágiát, a mágikusságot én nem regionális, kultúrspecifikus módon értelmezem: a mágikus realizmus olyan posztmodern írásmód, ahol a mágikus elsősorban a szubjektum létértelmezésének, önazonosság-keresésének, világban és nyelvben való jelenlét-keresésének figuratív és narratív elrendezéseit, modalitásait keresi meg.” A másik idézetben munkamódszerét fogalmazza meg tömören: „Megítélésem szerint csak a textuális kiindulópontú, a mágikus realizmus alapját a szövegformáló eljárásokban kereső felfogás képes az írásmódot a posztmodern regénynyelv egyik igen fontos részbeszédéként értelmezni úgy, hogy azt ne kizárólagosan valami régió vagy kulturális helyzet megnyilatkozási formájának tekintse.”

Ez a könyv a mai magyar irodalomtudomány egyik kimagasló alkotása a modern próza egyik vívmányáról. Szinte hihetetlen, milyen utat tett meg az irodalomtudomány Sükösd Mihály lábjegyzetétől Béneyi Tamás terjedelmes és rendkívül alapos, átfogó könyvéig. Béneyi Tamásnak talán az a legnagyobb érdeme, hogy a kritikákban fel-felbukkanó kutatási eredményeket a mágikus realizmussal kapcsolatban kiváló szintetizálókészséggel egy rendszer keretein belül megerősített és saját észrevételeivel kiegészített. Munkája szisztematizált, áttekinthető, érvelése meggyőző, a témával kapcsolatos ismeretanyaga pedig óriási. Sikertült bebizonyítani, hogy igenis létezik mágikus realizmus mint írásmód, amely nem köthető egy kontinenshez, ideológiához, néhány íróhoz, korszakhoz vagy irányzathoz. Egyértelműen a mágikus realista írók mélyen önreflexív alkotók, akik a végsőkéig tudatosan írják meg műveiket, hogy olvasóikat, ahogyan Gabriel García Márquez mondja, „elbűvöljék”. Véleménye szerint a tárgyalt írók mindent „akarva” írnak le, nincs véletlen vagy felesleges kitérő műveikben. A modern próza olvasója és figyelője elfogadhatja Béneyi Tamás kutatásainak eredményeit. Két fenntartással talán. Az egyik az alkalmazott vizsgálódási módszerre vonatkozik. Tudniillik a szerző egyedüli vizsgálódási területe a mű, és minden más megnyilatkozási formát és írást befolyásoló tényezőt teljes mértékben mellőz, azaz a megírt műveket merőben önreflexív megnyilatkozásoknak tekinti. Így például nem említi egy-egy író nyilatkozatát saját könyveiről vagy vallomását arról, hogyan is alkot. Úgy érzem, hogy itt olyan adatokra bukkant volna, amelyek nem illeszthetők be

felállított elméletébe. Mondjuk Gabriel García Márquez elismeri, hogy „minden jó regény rejtvényt ad fel a világról, és a kritikusok ezt a rejtélyt akarják megoldani”. De ugyanő állítja azt is, hogy „egyetlen kritikus sem fog tudni valóságos képet adni könyveimről az olvasóinak, ameddig nem abból indul ki, hogy a regényt nem kell komolyan venni”. Bényei Tamás ezzel szemben, mint igazi tudós, a tárgyalt művek szó szerint minden szavát „komolyan veszi”. Minden valószínűség szerint olyan felfedezéseket tett, amelyeknek létezéséről még maga az író sem tudott. Hiszen a már többször idézett kolumbiai író bevallja, hogy ő spontán alkat, sok mindent nem tudatosan ír le, de a jó kritikusok még az író számára is ismeretlen összefüggéseket a felszínre hozzák. Ez utóbbi megállapítás, úgy érzem, teljes mértékben érvényes Bényei Tamás könyvére is.

A szerző szerint érdemes lenne megvizsgálni néhány közép-európai író műveit, „akiknek egyes szövegei rokonságot mutatnak az általam mágikus realistának nevezett írásmóddal”. Ezen írók közé sorolja Gion Nándort is. E sorok írója a hetvenes évek derekán foglalkozott Gion Nándor akkor megjelent könyveinek értelmezésével, például többek között az író mitikus-ciklikus időszemléletével, és kifejezte megérzését, amely szerint „Gionban megvannak a csírái az adottságnak, hogy a vajdasági Márquez legyen”. Ez az akkor talán túlzónak hangzó megállapítás ma, Bényei Tamás könyvének ismeretében, beigazolódnak tűnik. Kritikusaink feladata lenne ennek nyomába eredni. Mert ez nemcsak Gion Nándor művészetét világitaná meg teljesebben, illetve helyét a mai közép-európai irodalomban, hanem hozzájárulna a modern kritikához.

DOKUMENTUM

AZ ELVESZETT IDŐ

VUJICSICS SZTOJÁN

*Íme, végre ütött az óra,
hogy én is utána járjak időmnek,
az én elveszett időmnek.
(’67 októberében)*

Borislav Pekić
(1930–1992)

Kora gyermekéveimet a második világháború előestéjén és idejében Budán töltöttem. Ezerkilencszázharminckilenc őszétől kezdve a budai vár tövében laktunk, fölöttünk, a várban magasodó királyi palotában pedig a kormányzó rezideált, azért nem a király, mert Magyarország alkotmányos királyság volt ugyan – király nélkül. Lakásunk a valamikori Tabán – egykori budai szerb városnegyed – határmezsgyéjén épült, és erkélyéről odalátszott a templomunk zölden patinás, barokkosan díszes tornya. Budapest ostromában a templom megrongálódott, majd pedig 1949-ben, az ideológiai esztelenség korszakában lerombolták egy georgiai illető 70. születésnapjának tiszteletére, aki fiatalokrában pravoszláv papnövendék volt.

Ezerkilencszázharminckilenc-től kezdődően mindennap villamoson jártam át Budáról Pestre, a mi szegényes szerb eleminkbe. A villamos elhaladt budai püspöki székesegyházunk mellett, ott, a Gellért-hegy lábánál, a Rác fürdőnél, annál az ilidzsánál, melyben hajdan Vuk Karadžić keresett enyhülést fájós lábára. A villamos rákanyarodott a gyönyörű, karcsú Erzsébet-lánchídra, melyet 1944-ben a németek aláaknáztak. A végállomás, már a pesti oldalon, az Egyetemnél volt, ahová egy évtizeddel később nem vettek fel.

Pesti elemi iskolánk a templomnál, egy nyomorúságos, rozszant, földszintes épületben volt, amely ma is áll. A nagytiszteletű magisztrátus kegyelméből Joakim Vujić lakott benne valaha, meg talán Milovan Vidaković. A villamosvégállomástól az iskolánkig vezető úton naponta elhaladtam a Tökölyánum új épülete előtt, akkor még tanultak ott egyetemistáink. Elsős elemista voltam, amikor a Tökölyánum dísztermében, életemben először, szavalattal léptem fel, s keserűen kellett megtapasztalnom, hogy a költészet egy cseppet sem könnyű dolog, mert nem tanultam meg jól a verset, és első nyilvános szereplésemmel, bizony, fölsültem. Gondolni sem gondoltam volna, hogy valaha is verseket fogok írni! Mostanság papírra vetek egy-egy sort, de nem járok be többé a Tökölyánumba.

A háborúról akkor szereztem fogalmat, amikor 1941 áprilisának első napjaiban a német gépesített alakulatok, kifogástalan rendben, éjjel-nappal vonultak délnek a budai Duna-rakparton. Mi is kiálltunk nézni a német gépesített egységek hadfelszerelésének ezt az impozáns felvonulását. Püspökünk, dr. Georgije Zubković is kijött budai palotájából. Halkan odaszólt apámnak: „Dusán atya! Hej, de kevesen vannak ehhez a mieink!” Gondterheltnek láttam őket. Megéreztem, hogy velünk, szerbekkel, nincs valami rendben! Másnap reggel, iskolába menet, látom ám, hogy a házfalak gyászkeretes plakátokkal vannak teleragasztva. Rajtuk gróf Teleky Pál fényképe, a miniszterelnöké, aki az éjszaka, a házunk felett levő rezidenciájában öngyilkosságot követett el. Miattunk, szerbek miatt. Akkor még fogalmam sem volt róla, hogy egy nép ennyire végtelen lehet valakire nézve. Ámbár az adott szót a magyar kormányfő szegte meg, aki habozott hadat üzenni a szerbeknek.

A környék, ahol laktunk, valóságos írónegyed volt. Szomszédunk, Kosztolányi Dezső (1885–1936) néhány évvel korábban meghalt ugyan, de olyan száz méterre tőlünk, ott lakott Babits Mihály (1883–1941). Valamikor jó arcemóriám volt, az ő vonásaira azonban nem emlékszem, még homályos körvonalaiban sem. Csupán elképzelem, hogy mint kis srácot megszólított egyszer egy tömött bajszú, élénk tekintetű, kopaszodó, jóságos bácsi: „Hogy hívnak, kisfiú?” – kérdezte. Magabiztosan és büszkén válaszoltam: „Vujićsics Sztójának!” – „Én meg Babits Mihály vagyok!” – mutatkozott be ő is. Ez, persze, csak a képzeletem játéka. Aminthogy azt sem merném teljes bizonyossággal állítani, hogy Márai Sándorra (1900–1989) emlékszem, aki pedig tőszomszéd-ságunkban lakott.

Amikor vége lett a háborúnak, budai templomunkban, előírásosan kikötve a padokhoz, német katonalovakat találtunk. Széna helyett a fölhasogatott fotelokból kicsupált szalmát vetették eléjük, mert széna már régen nem volt. A karosszékek tartalmát ügyesen a padokba lehetett rendezni, mert ülőkéjük jászol gyanánt szolgálhatott. Pesti iskolánkból is löstálló lett, de ott a felsza-

badító orosz hadsereg lovai voltak. A mi lovaink. Az oroszok bevonulása után apám egy darabig elveszítette az időérzékét, mert a Vörös Hadsereg egy tisztje, egy főhadnagy vagy kapitány, elvette az óráját. Méghozzá azt, amelyet nászajándékkul kapott apósától, azaz anyai nagyapámtól, akit abban az időben már emésztett a gégerákja.

Márai Sándor, a szomszédunk, a háború után hamarosan külföldre távozott. Később aztán hosszabb ideig élt számkivetettségben, mint annak előtte hazájában. Hosszabb ideig, mint Crnjanski Londonban. Amikor már nem tudta elviselni az idegen környezetet vagy talán az öregség terhét – golyót röpített a fejébe. Egyszer, ott, számkivetettségében, Odüsszeuszról jegyezte fel, hogy tulajdonképpen félt tőle, hogy egyszer majd hazakerül Ithakába. Előtte azonban Crnjanski bölcsen belátta – mint írja –, hogy egyetlen igazi hazánk az anyanyelvünk. Olykor-olykor magam is, anélkül, hogy tudatában lettem volna, talán ezért verseltem szerbül. Azért, hogy visszataláljak – vagy legalább úgy képzeljem, azzal áltassam magam, hogy visszataláltam – hazámba, amely egyedül az enyém, s amelyet senki sem vehet el tőlem a bitorlás jogán.

Amióta az eszemet tudom, mindig polgár szerettem volna lenni, de nem osztályértelemben. Különbözik hát én akkor nem is voltam abban a helyzetben, hogy választhassak, mert noha semmi okot nem szolgáltatam rá, mégis az osztályidegen és megbízhatatlan elemek közé soroltak, ezáltal könnyen a deklasszáltak sorsára juthattam volna. A megkülönböztetés jele egy X betű volt polgári és személyazonossági okmányaimon. Ezt a billogot, színleg, titkolták előttem.

Polgár szerettem volna lenni, tehát. Szabad honpolgár. Egy kissé világpolgár is. Ámde szabad polgár egész férfielemben csupán a magam szemében lehettem. Világpolgár pedig még sokáig – részben mindmáig – legfeljebb csak ábrándjaimban, vágyálmaimban.

Márai Sándor, ez a nagy magyar emigráns-író, aki sok tekintetben valamivel idősebb kortársával, Miloš Crnjanskival rokonítható, a polgárt tekintette a jelenkori európai civilizáció legtökéletesebb emberi teremtményének, a polgárt, aki viszont – valahogy paradox módon – megteremtette ugyanezt a jelenkori európai kultúrát és civilizációt. Olyankor, amikor egy elavult társadalmi hierarchia letűnik a színről, az ekképpen destabilizált, kibicsaklott világrendben mindig a polgár állítja helyre a régi egyensúlyt. Boldogok pedig azok a nemzetek, amelyek ezt a társadalmi és szellemi egyensúlyt forradalmak nélkül teremthették meg. Mert a forradalmakban, polgárháborúkban nemcsak a valóságos vagy vélt ellenség esik áldozatul, hanem – gyakran – a forradalmi eszmény is. Forradalmi, valójában, egyedül az igazság lehet.

Ne áltassuk magunkat: a nemzeti program egymagában nem elegendő egy nép vagy társadalom demokratikus átalakulásához. Aminthogy nemzeti meg-

békélés sem lehetséges olyan polgári egyetértés nélkül, amely az egy adott térségen belül élő emberi közösség valamennyi szegmentumát felöleli. Mert a szabadság sohasem megvalósult és megsontosodott állapot, hanem egy társadalom vagy más közösség erre irányuló szüntelen törekvése.

Nem szívesen hivatkozom Ezra Poundra (1885–1972), egy helyen azonban azt mondta, hogy mindaz, amit egy nép kíván, a költészetben nyer igazolást. A polgár jó eséllyel értelmiségivé válhat, ha maga is tesz valamit érte. Ez legtöbbször abból áll, hogy vállalja a másokkal való szembesülést, és hogy a dolgokat, fogalmakat a kétely aranypróbájának veti alá – annak az ősi, bibliai hagyománynak a szellemében, mely Tamás apostol óta ismert. Az ő kételkedését, majd megbizonyosodását az Úr sem vette rossz néven!

Manapság, amikor az európai civilizáció még talán nincs tudatában – vagy nem veszi tudomásul –, hogy többé nem létezik olyan nagyhatalmi fogalmi képzet, mely hatalom központja még a második világháború előtt Európa volt, manapság tehát az értelmiség marginalizálódásának, befolyása csökkenésének vagyunk tanúi, miként azt Edgar Morin helyesen megállapította. Az értelmiség peremléti sorsa viszont egyáltalán a humán kultúra visszaszorulásának következménye, amely pedig egy-két évszázaddal ezelőtt (vagy még régebből) egyeduralmi helyzetben volt. Minden jel szerint a humán kultúra a természet-tudományos műveltség térhódítása miatt szenvedett vereséget, és továbbra is áldozata lesz annak, amit mindközönségesen a tömegtájékoztatási eszközök kultúrájának, más szóval fogyasztói vagy parvenü kultúrának nevezünk, s amely a hamarosan beköszöntő harmadik évezredben minden bizonnyal domináns és meghatározó lesz. E kiszoruláshoz, Bernard-Henri Lévy szerinti, hozzájárult, hogy a kultúrának „először a történelemben nincs definíciója”.

Nagy számkivetettünk, Miloš Crnjanski, a második világháború kellős közepén, 1940-ben, Rómában följegyezte: „Immáron másodszer érem meg a háborút hazámtól, nemzetemtől távol, s ez nagy szerencsétlenség.” Valamivel később ezt is: „Az ember hamarabb beleöregszik, ha életében nem boldog, sem ő, sem népe, melyhez vér szerint tartozik.” Amikor ezeket a sorokat papírra vetette, Crnjanski még ötvenéves sem volt. Én a napokban töltöm be a hatvanötödiket, és köszönet ezért az estéért, itt, a Szerb Maticában. Születésnap ajándék ez is, aminthogy – különben – ezentúl minden következő születésnapom kerek évforduló lesz.

A napokban, mielőtt Újvidékre készültem, Veljko Petrovićról (1884–1967) írtam, akivel közelebről ismertük egymást. *A szerb és horvát, illetve a horvát és szerb költők meg elbeszélők Almanachját* lapoztam, legszebb almanachunkat, melyet valamiféle irigylésre méltó mértéktartással és nosztalgikus nyugalommal a távoli 1910-ben rendeztek sajtó alá és adtak ki Zágrábban, s amelyikben Veljko Petrović két verssel szerepel: a *Bánat*, illetve *A mese meghal* cíművel,

mindkettőt Szarajevóban írta, 1909-ben. Ebben az *Almanach*-ban olvasható egy Milan Đurčin nevű elfeledett költő (1880–1960) elfeledett verse, a *Honfidal*, amely ezekben a tragikus időkben annyira szíven üt bennünket mai mondanivalójával. Az első meg az utolsó versszakra emlékeztetnék:

*Ó, Hazám! Annyi a kisebb-nagyobb, rút ragya rajtad,
Mit nyerél őseinktől s kélték önkebeledben;
Tőlük semmi segítő kéz soha meg nem óvhat,
S nincs, aki felkaroljon velük szívszeretben.*

*Mégis, Hazám, mi itt vagyunk, mindenre készen,
Kedvünk nőttön-nő, dacára bokros bajaidnak,
Így is erősbek vagyunk, ellenünk bárki léssen, –
Bizakodj, Hazám, erejében jó fiaidnak!*

BORBÉLY János fordítása

Elhangzott 1998. április 24-én, Újvidéken, Vujicsics Sztoján élete és műve címmel a Szerb Matica dísztermében megrendezett szerzői esten.

A PEREMLÉT TRAGIKUMA ÉS AZ IDEGENBE SZAKADÁS MEGPRÓBÁLTATÁSAI

VUJICSICS SZTOJÁN

Őszintén köszönöm azt a kivételes elismerést és megtiszteltetést, hogy az Újvidéki Egyetem tiszteletbeli doktorává avatott – olyan elismerésben részesítve ezzel, mely csak kivételesen juthat valakinek osztályrészül, s amelyet több évtizedes irodalom- és történelemtudományi törekvéseim legmagasabb fokozatú minősítésének tekintek.

Mladen Leskovac professzor (1904–1990), egyik megalapítója ennek az egyetemnek, valamikor régen tanulmányt írt Vitkovics Mihály pest-budai íróról (1778–1829), aki művével egyaránt tartozik mind a szerb, mind pedig a magyar irodalomhoz. Bizonyos, hogy ennek a stúdiumnak az ösztönzésére fogtam magam is a több évszázados sorsközösségben kialakult, szerb–magyar irodalmi meg más szellemi kölcsönhatások tanulmányozásába. Később, akkor már mint bensőséges, személyes és családi jó barátok, megkíséreltük feltárni ez érintkezések lényegét, egyúttal pedig a szerb frott szó fejlődéstörténetének számos sajátosságát ezeken a mi Duna-menti vidékeinken.

Annak is már több mint három évtizede, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársaiként jó együttműködést teremtettünk ezen a szakterületen a Magyar Tanszékkel, illetőleg az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv-, Irodalmi és Hungarológiai Kutatások Intézetével, s a két fél folyamatos, közös erőfeszítéseinek eredményeként létrejött az ilyenfajta összehasonlító tudományos kutatás sajátos iskolája, melyhez alapvetően Szeli István, Bori Imre, Božidar Kovaček, Bányai János járult hozzá, természetesen más kollégákkal, a szerb meg a magyar irodalom és műveltség ismerőinek, mindenekelőtt ezen egyetem tanárainak és tudományos munkatársainak támogatásával.

Az összehasonlító irodalomtudomány vagy komparatiztika – mint meghatározott tudományágazat – igyekszik a genetikai kapcsolatok mélyére hatolni, tipológiai megfeleléseket azonosítani az irodalmak – közvetlen vagy közvetett – kapcsolataiban, valamint, hogy fényt derítsen azok kölcsönhatásaira és gyümölcsöző érintkezéseire. Az irodalom és más művészetek – mint az alkotó emberi szellem megnyilvánulásainak – átfogóbb, bonyolultabb összefüggései és ezek egzakt vizsgálata már bizonyos interdiszciplináris viszonylatok vagy kapcsolatok szakterületéhez, s ezzel az irodalmon túli tudományágakhoz sorolhatók.

Az irodalomközi és más szellemi kapcsolatoknak, kölcsönhatásoknak és befolyásolásnak ebben az igen bonyolult és változatos koordináta-rendszerében, különös tekintettel az anyanyelvű nemzeti kultúra adta konstellációra, van még egy jelenség, melyet a tudomány nem definiált, nem határolt be eléggé. Ez pedig a „peremlét tragikuma”, vagyis annak az írófajtának az esete, aki nemzet tudatával és anyanyelvével, melyen alkot, tehát teljes szellemi identitásával és alkotói mivoltával egy bizonyos irodalomhoz tartozik ugyan, de ő maga egy más, egy idegen nyelvi és intellektuális, gyakorta éppily idegen eszmei közegben, sőt egészen más geopolitikai délkörökön belül leledzik.

A nemzetétől távol élő íróra vonatkoztatva a „peremlét tragikumának” fogalma, a viszonyok bonyolult változásai révén, manapság mintha átadta volna helyét az emigráns író fogalmának, noha szemlélet kérdése, hogy a külföldön élő író emigránsnak vagy számkivetettnek tekintjük. Az utóbbi évtizedekben az efféle szerzetet disszidensnek is nevezik még, ámbar a disszidensség fogalma maga is differenciálódott és viszonylagossá vált: merthogy ez belső emigráció, vagy eszmei disszidensség is lehet a tiltakozás kifejezéséeként, sőt akár erőszakos eltávolítás formáját öltheti (mint Szolzenjicin esetében).

Honfitársunk, Milan Kašanin (1895–1981), egyik ragyogó és mélyenszántó esszéjében a „peremlét tragikumának” ezt a gondolatát Jakov Ignjatović személyéhez fűzte.

Talán „a sors, melyet nem így neveznének, ha nem volna következetes”, akarta úgy, hogy az első modern szerb regény szerzője Szentendrén lássa meg a napvilágot, azaz messze északon, igen-igen távol az egységes szerb nemzeti területtől, szórványban, egy kicsiny, szétszórt és szétszóródott nép kultúrájának és irodalmának, egyáltalán létének és megmaradhatóságának legperemén. Ebben az ihletett esszében innen a szerb kultúrának és írott szónak az a túlságosan nagy feszítávú íve, mely az Athosz-hegytől (Sveta Gora), Hilandartól a magyarországi Szentendrétig terjed, ott, Buda fölött. Az ív túlon túl nagy mind térben, mind pedig időben, a távolság már-már legyűrhetetlen és áthidalhatatlan, és az ebből adódó feszültség alig elviselhető.

Jakov Ignjatović (1822–1889) egyáltalán nem irigylésre méltó – emberi és írói – sorsát ecsetelve, Milan Kašanin annak lényegét, bölcs éleslátással, abban a feloldhatatlan dilemmában fedezte fel, amely egész életében nyomasztotta írónkat. „A szentendrei születésére büszke Jakov Ignjatović” – írja Kašanin – nemegyszer kényszerült feltenni a kérdést (egyik regényhősének szavaival), hogy mivel Szentendrén született, nem boldogtalan-e inkább, mert nem lehet más, mint szerb, viszont minden ellene szól, hogy szerb maradhasson.”

Hasonlóképpen, de hét évtizeddel később, egy Tisza-menti városban, Csongrádon születik erre a világra századunk minden bizonnyal legnagyobb szerb írója, Miloš Crnjanski (1893–1977). A földrajzi koordináták eleve elrendeltetése itt is sorsszerű: a konok, önfejű, bohémiára hajlamos, kishivatalnok apa száműzetésszámba menő hatósági áthelyezése oda, ahonnan minden szerblakta település messze van. „Az ember csak ott lehet boldog, ahol a gyermekkorát töltötte, és ahol született”, írja később Crnjanski, noha az idők homályába vesző, véletlen szülőföldjét aligha őrizhette meg az író zsenge emlékezete. Már az idegenbe szakadás nagy megpróbáltatásai után jegyezte fel: „Ahhoz, hogy belássa, milyen boldog volt valahol, az embernek tudnia kell, hogy oda többé nem térhet vissza.” Crnjanski nem véletlenül emlékeztetett rá, hogy az antik világban az idegenben való életet a halálos ítéletnél is súlyosabb büntetésnek tekintették. A civilizáció történetében pedig a száműzetés intézménye különösen az írófélékre sújtott le gyakran. Gondoljunk csak Ovidiusra és Tomiban való számkivettségére.

Borislav Pekić (1930–1992), a mai szerb irodalom egyik nagy erkölcsi tekintélye, aki itt, nemrég, önkéntes számkivettségben végezte életét Londonban, bölcsen állapította meg: „Az emigráció elválaszthatatlan része az európai történelemnek, és sajnálatos következménye Európa történelmi kényszerhelyzeteinek. A mi emigrációnk pedig, egyéneként bármit gondolunk is száműzöttjeinkről, a mi népünk elidegeníthetetlen része” (*Levelek a messze idegenből*, 4.).

A második világháború derekán – hiszen a német csapatok már 1940 júniusában bevonultak Párizsba – a Rómában diplomáciai szolgálatot teljesítő Crnjanski így ír: „Immáron másodszer érem meg a háborút hazámtól, nemzetemtől távol, s ez nagy szerencsétlenség . . . Az ember hamarabb beleöregszik, ha életében nem boldog, sem ő maga, sem népe, melyhez vér szerint tartozik . . .”

Ebben a kíméletet nem ismerő évszázadban a szerb frott szó térképén egy olyan nehezen kibogozható kuszaság rajzolódott ki tragikusan és kitorlheletlenül, melynek kiszámíthatatlan és szeszélyes koordinátáit és délköreit a „számkivettség borzongása”, egy kis nép kegyetlen balvégzete barázdálta, egy kis népé, amely önmagát nem kímélve hanyatlott romlásba, és már-már fatalisztikusan szóródott szertesztét.

Jovan Dučić a háború kellős közepén (1943-ban) hunyt el az USA-ban, ajkán a félelmetesen látomásos *Vrbas* verssoraival. Rastko Petrović, aki számára közötté és belgrádi barátai között „az idő és a tér” már korábban „eltávolodott” (1936), s aki a háború utolsó napjaiban, azaz már 1945 tavaszán belátta, hogy egész élete félresikerült, hogy mindig ilyen kibicsaklott volt, és ilyen is maradt. Szívében a hazatérés vágyával, 1949 nyarán egy banális napszúrásba halt bele Washingtonban, úgy, hogy az idegenben való kényszerű tartózkodásának első pillanatától fogva tudta, „a maradás . . . anyagi és szellemi nélkülözéssel járna” (1945. május 1.). Crnjanski egy negyedszázadnyi időt – kis híján huszonöt hosszú és keserves esztendőt – tölt el emigráns számkivettként Angliában és Londonban, azonban visszatér hazájába, és életének utolsó évtizedét, tulajdonképpen az öregkorát, egyfajta beletörődő csalódottsággal Belgrádban morzsolja le, melyről ott, a messze idegenben, akkor még a hazatérés reménye nélkül (1956-ban) nosztalgikusan ábrándozott. Ez a *Lamentáció Belgrádjért*, miként utóbb megvallotta, „tűnődés egy életről, amely az övé, de amely nem olyan, amilyenek szerette volna”. Néhány évvel később azután, hogy az óceán partján megverselte ezt a Belgrád-siratást „a távoli hegyként kékülő Avalával”, ifjúkori budapesti ismerősei felől érdeklődve Londonból írta nekem a most már régmúltnak tetsző 1959-ben „Az emberek olyanok, mint a szélhordta, sárga falevelek.”

Úgy látszik, mindketten, Rastko Petrović és Crnjanski is, az idegenben való élet egyazon megpróbáltatásait voltak kénytelenek elszenvedni. Ez a kihívás pedig az idegen környezet nyelvében nyilvánult meg, melyet a létfenntartás szükséglete kényszerített rájuk. A *London regényének* első változatát Crnjanski akkoriban angolul vázolta le, vagy meg is írta, Rastko Petrović hagyatékában pedig ott van a *Szabin nők* című drámája, ez is angol nyelven íródott. Amíg hajdanán, ott, a múlt század eleji Magyarországon, Pest-Budán, a Jakov Ignjatovičnál egy emberöltővel idősebb Vitkovics Mihálytól (1778–1829) természetes volt – sőt, manapság mi is teljesen magától értetődőnek találjuk –, hogy egyként nem állt ellent sem a szerb anyanyelv, sem pedig a magyar nyelv kihívásának, mely utóbbi, kétségtelenül, intellektuális kilombosodásának természetes közege volt, s amelyben jobban feltalálta magát, addig valóban rejtélyesnek tartjuk, s ráadásul kilátástalannak is, mind Crnjanski, mind pedig Rastko Petrović kísérletét, hogy irodalmi műveket alkossanak annak a környezetnek a nyelvén, ahová a sors kényszere folytán belecsöppentek. Borislav Pekićnél az idegen világ effajta kihívása, igen sajátos módon, egy lényege szerint angol, de szerb nyelven megírt regényben, a *Veszétségben* (*Besnilo*, 1985) nyilvánult meg, a külországi környezettel és a külföld feszültségeivel pedig a *Levelek a messze idegenből* (*Pisma iz tuđine*) és a *Nagy-Britannia*

szentimentális története (Sentimentalna povest Velike Britanije) három kötetében találkozunk.

Ezt a meditatív peremlét tragikumáról és az idegenbe szakadás megpróbáltatásairól Miloš Crnjanski egy Jakov Ignjatovićról szóló, különben ragyogó, ugyanakkor annyira hátborzongató, réges-régi és elfeledett lamentációja lapszéli jegyzeteiként írogatom. Egyszer, még Londonban, az *Örökös vándorlásról* szólva, a számkivetett Crnjanski kijelentette: „Az az író, aki nem osztozik népe sorsában, nem is igazi író.” Az olyan írók sorsán tűnődve, akiknek „élete az Idegenség purgatóriuma és a Haza purgatóriuma között vergődve tellett el, miközben annak az országnak a nyelvén gondolkodtak és írtak, amely kiebrudalta őket, vagy amelyiknek ők fordítottak hátat”, Borislav Pekić, ugyancsak Londonban, a következő vigasztaló szavakra fakadt: „Bárhol és bármiképpen él is, az igazi író mindig részese lesz népe történelmének és sorsának.”

„A peremlét tragikuma”, a „népétől távol élő”, azaz, lényegében, a „házájától távol élő” írónak ez a sorsszerű és meghatározó sajátossága mégis fennáll. Mert az író, aki a peremlét valamiféle elvarázsolt, elátkozott kalodájában kénytelen élni, éppen azért tragikus figura, mert képtelen egyenrangúan osztozni népe sorsában. Borislav Pekić azonban, az *Egy magány portréjában*, minden bizonnyal nem ok nélkül mondja: „Ahhoz, hogy megértsük az emigráció problémáját, nem elég egy emberöltő.”

Van egy fénykép Crnjanskiról, közvetlenül hazatérése előtt a belgrádi *Književne novine* közölte először, ott valahol 1965 nyarán. Amatőr fénykép, látszik. A fényképész úgy kapta lencsevégre Crnjanskít, hogy egy padon ül, mögötte park, ritkás fákkal. A felvétel valószínűleg a Kensington Gardens-ban készült, ez a park esett legközelebb akkori, utolsó londoni lakásához. A sors intézte úgy, hogy az utolsó, háború előtti napokban, valójában olaszországi, tényleges diplomáciai szolgálatának utolsó napjaiban, 1941 márciusának vége felé, amidőn hazája fasiszta megtámadásának és szétbomlásztásának fenyegető réme mindinkább valóságos alakot öltött a létbizonytalanság és a hontalanság veszes kilátásaival együtt, Crnjanski az alábbi mondatokat jegyezte fel Rómában: „Naplemente után leülök egy padra. Beköszöntött a tavasz. Idefehérlik Michelangelo kupolája. Mindenütt a világon – még a koldusoknak is – egy pad vigaszul szolgálhat. Szerne a világon a padok megvigasztalnak és megnyugtatnak. Árnyékunk pedig, bármerre lennénk is egy padon, hűségesen követ a naplementében.”

BORBÉLY János fordítása

Elhangzott 1998. június 26-án azon az ünnepségen, amelyen a szerzőt az Újvidéki Egyetem tiszteletbeli doktorává avatták.

POLITIKA

A MAGYAR KULTÚRÁRÓL

GOBBY FEHÉR GYULA

KETTŐSSÉGÜNK A TÜKÖRBEN

Ha olvasgatjuk elődeinket, akik a magyar kultúra egészével foglalkoztak, hamar rájövünk, hogy szerintük kultúránk mindig is kettős viszonyban volt Európával. Nagyon sok olyan utalást, hogy ne mondjam, hencegést találunk közíróink, tanulmányíróink és szépíróink tollából, miszerint mi igenis képesek vagyunk olyan alkotások létrehozására, amelyek bármikor vetekedhetnek, sőt vetekednek is az öreg kontinens legjobbjainak műveivel, másrésről ugyanazoktól az íróktól olyan kitételeket is idézhetünk, amelyekben sajnálkozásukat fejezik ki, hogy milyen nagyon lemaradtunk a kontinens átlagkultúrájától, és biztatást, mennyire kell igyekeznünk, hogy ezt az „évszázados” vagy „évtizedes” lemaradást behozzuk. A magyar kultúra legjobbjai mind-mind előrelátó terveket készítettek, miképpen szükségeltetik ezt a lemaradást behozni, miképpen záródjunk föl ama tiszteletre méltó és csodálni való európai átlaghoz. Erről beszél már Csokonai, erről olvashatjuk Kazinczy szép sorait, de ennek érdekében lép az országgyűlés elé Széchenyi, erről ír magunkat ostromló verset Petőfi, terveket farag sorra Bajza József, báró Kemény Zsigmond, majd ostromozza népét Ady Endre, ezért ír irodalomtörténetet Babits Mihály, ezért áll be a napi fordítás taposómalmába Kosztolányi Dezső, erről ír könyveket, alkotja tervek halmazát Németh László, és egész könyvtárnyi cikksorozatot Illyés Gyula. Nehogy azt higgyük, ez a századvég lecsillapította a kedélyeket ebben a tekintetben. Ma is téma az együtt haladás vagy lemaradás a magyar kultúrában. Esterházy évtizedek óta tréfás és elmés sorokat ír erről, Konrád György megkísérelte több könyvben kidolgozni a stratégiát, hiszen az értelmiségről mint uralkodó osztályról szóló könyve, amelyet Szelényi Ivánnal írt közösen, tulajdonképpen nem más, mint a fölzárkózásnak egy utópisztikus változata, az *Európa köldökén* című könyve pedig ennek a folyamatnak napi jelentésekbe foglalt változata, és nagyon lehetségesnek tartom, hogy az egész *Antipolitika* című, világszerte megvilágosodásként fogadott fróji lázadását sem másért

írta, mint azért, hogy elszakítsa magát a mindennapok visszahúzó pókhálójától, kitepje magát a közönséges valóság visszahúzó mocsarából, és egyszeriben ott találja magát az élvonalban, a többi gondolkodó, alkotó emberrel egy szinten, mérhetően, egyenrangúságban. És hát miért születnek egyre-másra a néha ki nem mondott célt követő folyóiratok, mint amilyen az *Európai utas* vagy a *Nemzetközi Lettre*, ahova annyian szeretnének bedolgozni? Éppen azért, hogy önmagunk előtt bizonyítsuk, mi mindnyájan, akárhol vagyunk, akárhol dolgozunk, csakompakk benne vagyunk a nagyfene európai kultúrában. Együtt a görög hagyományokkal, együtt a keresztény hagyományokkal, együtt a multikulturálisnak nevezett, irigylésre méltó egyveleggel, és együtt a leghaladóbb dadaista-szürrealista-avantgárd-posztmodern folyamatokkal, ha a fene fenét eszik is. Ami, mármint az együttlétet illeti, igaz is, benne vagyunk bizony nyakig. Ahogy benne vannak a dánok is, a svédek is, nyelvrokaink, a finnek is, meg a többiek. És némely esetben sikeresen, némely esetben meg nem. Mert ki tagadhatná, hogy az előbb említettek közül Konrád György vagy Esterházy Péter az európai irodalom élvonalában van most is, minden frissen megjelent írásában naprakészen is, de ki merné kétségbe vonni, mondjuk, Susan Sontag megállapítását, hogy Nadas Péter egyike a világ legjobb íróinak a jelen pillanatban, vagy azt a népszerűséget, amelyet Hubay Miklós drámái érnek el világszerte a színpadokon, vagy azt a kemény német márkákkal megfizetett, tehát konkrétan lemérhető ismeretséget és keresettséget, amelyet Monoszló Dezső rádiójátékai érnek el az európai, és nemcsak az európai rádióállomások műsorában, vagy azt a szintén kemény valutában kifejezhető lelkesedést, amellyel a filmgyártó cégek Szabó István rendező után vetik magukat, azt remélve, hogy az elismerések pénzzel is mérhető öbleibe vezet ki kissé megdőlt pénzügyi hajóikat? Az ambivalens viszony tehát tovább tart. A magyar kultúra egyrészt Európában van, jelen van, keresett is, vásárolt is, másrészt állandó visszacsengő mottója az Európa felé való igyekvés, a nyavalygás a lemaradásról, amely szempont szintén ezer érveléssel bizonyítható, végeredményben elismerhető és fölismerhető is. Mert ha egy évtizede még Hankiss Elemér, Vitányi Iván meg a többi vezető szociológus azt állította, hogy a magyar társadalom egy új reformkorban él, amelyből villámgyors utakat kerestek az európai biztonság és stabilitás felé, akkor a mai helyzetben bizony nem a reformokról, nem az államilag vezérelt és főleg pénzelt új utakról írnak, hanem az átmenet tömör gonoszságáról, amely egy csöppet sem törődik szentimentális okokkal, oda se figyel a magyar kultúra sorsáról szóló nyafogásra, hiszen ettől sokkal fontosabb, kemény forintokban kifejezhető gondjai vannak, azaz vagyis: ki kit csap be, hogy holnap is megállhasson a tőzsdén, és ki esik seggre, mikor aláír egy szerződést, amellyel eladja lelkét is egy külföldi kis csalónak. Petőfit parafrázálva: ha Magyarország a tőzsde tagja, a kultúra csak kis bokréta rajta. Furcsa változáson ment át a kultúra az anyaországban is, meg a környező országok magyarságában is. Amíg azelőtt az elit kultúra volt felmenő fázisában, tehát a film, a szépirodalmi

alkotások, a képzőművészet és a zene volt az úgynevezett társadalmi figyelem középpontjában, ami azt jelenti, pénze is volt, sokszor kísérletekre is, vagy államilag támogatott, úgynevezett „hivatalos” művészek alkotásaira is, most a kultúra alapja, szervezetének magja védekezik. A maga is erősen kétségbeesett középosztály védi a kultúrát, ragaszkodik hozzá, még a rosszabbá váló körülményei között is áldoz rá, mert úgy látszik, ő érzi legvilágosabban, hogy nélküle elveszett, értelemnélkülivé válik, létalapjától fosztatik meg. Ez a vékonyka és önmagában is megtámadott normaőrző réteg az, amelyre ma a szélesebben fölfogott magyar kultúra támaszkodik, különben lassan kivesszne az elit kultúra lába alól, s akkor az nyugodtan kergetőzhetne az európai kultúra széles mezején, mint a ballangó a bánáti szikéseken.

1998. március 31.

A KULTÚRA REFORMJAI

Érdekes és gondolatébresztő műsort néztem szombat éjjel a Magyar Televízió Mélyvíz című vitafórumában. A riporter azt a négy minisztert hozta a stúdióba, akik Magyarországon a művelődést irányítják 1990 óta, azaz az első többpárti változások óta. Ott ült a kamera előtt Andrásfalvy Bertalan, az Antall-kormány első művelődési minisztere, aki két évig irányította nemcsak a minisztériumot, hanem aki valóban szabad kezet kapott rá, hogy az úgynevezett szabad váltózásokat bevezesse, a több évtizede uralkodó szocialista bürokráciát kitessekelje, a nyugati formájú törvényhozást meghonosítsa az országban. Ott volt Mádl Ferenc akadémikus, aki ezt a kezdeményezést megkísérelte tovább vinni, aztán Fodor Gábor, aki a Horn-kormányban vette át az irányítást, és aki rögtön országos változási terveket hozott nyilvánosságra, de akinek alig egy évig tartott az uralma, s végül megjelent Magyar Bálint is, a ma aktuális miniszter, aki immár harmadik éve vezeti ezt a tárcát. A stúdióba meghívtak sem voltak akárcik, hiszen ott volt a *Valóság* című folyóirat főszerkesztője, *A kulturális változások az utóbbi tíz évben* című könyv szerzője, egyetemi rektorok és hasonló illetőségű hozzászólók. Folyt is a vita annak rendje és módja szerint, hiszen ezek mind jóbeszédű emberek, de ami nekünk, külföldi magyaroknak érdekes, az főleg nem a vita mondatainak tartalmából, hanem a vita civilizáltságából, irányultságából és a résztvevők gondolkodásmódjából sugárzott. Engedjék meg, hogy ezt elmondjam. Először is a magunk helyzetéhez hasonlítanám az anyaországit. Nagyon nagy a különbség. Az anyaországban is átélték az épülő szocializmus rendszeres reformkorszakait, a folytonos útkeresést, a mindig és mindig „újnak” nevezett időket, de amíg mi ma megrekedtünk a „mindenáron megőrizni a menthetőt” filozófiájánál, ők az Antall-kormány színrelépése óta szinte egy reformkorszak eufóriájában, a meg-

újulás megdicsőülésének idejében érzik magukat. Amíg mi az utóbbi tíz évben az ország széthullása miatt általános ijedelemben és sokszor csöndes lapulásban éltünk, addig az anyaországiak a végre szabadon kimondható igazságok, a régi sérelmek orvoslásának lázában, a *magunkképe-reformálunk* törvényalkotás teremtési lázában égtek. És még egy nagy különbség. Amíg mi a törvénykezés teljes központosításában, a leghitványabb intézkedés Belgrádban történő hitelesítésének és hivatali elintézésének folyamatában leledztünk, ők szabadon vitathatták a náluk is hiteles „központ és periféria” nevezetű dilemmát, a hatalmas országos intézmények és az oly szükséges helyi életes kis intézmények érdekeinek állandó ellentmondását. Ami magát a műsort illeti, ott több szó esett az oktatásról, mint a kultúráról, ami a számarányokat tekintve is természetes. Már a kezdet előtt eszembe jutott Vitányi Iván egy szellemes megjegyzése, amely szerint „a kultúra az, amivel a Kulturális Minisztérium foglalkozik”. Hát ez be is vált a következő órákban, a vita irányultsága mutatta, hogy anyaországunk legnagyobb művelődési dilemmája a mai napig az oktatás megszervezésében és irányításában rejlik, mert a négy miniszter és a résztvevők is főleg ezt tárgyalták, erről vitakoztak. Magyarországon, mióta kitalálták, azóta fő téma a Nemzeti Alaptanterv, az ún. NAT. Nagy annak a hatalma, aki beleszólhat, hogy mit tartalmazzon és hogyan valósuljon meg a NAT. Így hát a miniszterek, mind a négyen, főleg ezzel törődtek. Andrásfalvy Bertalan kezdte, neki tulajdonképpen könnyűnek tetszett a dolga, hiszen az volt a feladata, hogy kiirtsa az iskolákból a szocialista irányultságot, a marxizmust, ahogy ő mondta, „a brezsnyevi internacionalizmust”. De ez csak látszólag volt könnyű. Mert rombolni indulat kérdése, építeni viszont terv és elgondolás kérdése. Így aztán a NAT-nak nekimentek, de első indulatukban csak zűrzavart sikerült elérniük. Mádl Ferenc volt a négy miniszter között a legmagabiztosabb. Ő kerek perec kijelentette, hogy minden változás, amely a rendszerváltozás óta történt, tulajdonképpen neki köszönhető, s ha nem is az ő minisztersége alatt történt, mégis csak az ő intencióját követték, mikor meghozták. Ez persze túlságosan szubjektív fölényeskedés, de egy kis igazságtartalma is van. Ahogy én látom, valóban tovább dolgozott a minisztérium apparátusa az Andrásfalvy-féle terveken Mádl minisztersége alatt, viszont azokat valójában csak Magyar Bálint ideje alatt sikerült elfogadtani némi módosításokkal. Az már Mádl Ferenc ideje alatt látszott, hogy a bürokráción nem lehet kifogni, azaz a miniszter úr sok intézkedést úgy hozott meg, mintha azt ő találta volna ki, közben a Magyar Művelődési Minisztérium hatalmas és átfogó apparátusa bizony mögötte állt, és mondhatom, a mai napig sem csökkent sem számában, sem hatásában. Az sem véletlen, hogy ebben a vitában a legtöbbit az oktatásügyről beszéltek. Magyarországon is, akárcsak nálunk, a tanítók, tanárok, segédszemélyzet száma, az iskolákban dolgozók száma több mint tízszerese a művelődés más ágazataiban dolgozók számának. Mikor ők kiállnak valamiért, az tömegeket érint. Mikor a könyvtárosok, múzeumi dolgozók, színészek vagy festők lázonganak, az számbelileg csekély százalékot

érint. Így bizony Fodor Gábor is minden szép terve ellenére egykettőre távozott, mikor szembekerült az oktatásügyi dolgozók hatalmas tömegével. Azóta persze elfogadták a Nemzeti Alaptantervet, felújították az oktatás egész rendszerét, igyekeznek úgy viselkedni, mintha minden szükséges reform megtörtént volna, viszont vannak alapvető dilemmák, amelyeket nem oldottak meg (talán objektíve sohasem megoldhatók), hiszen nem tudtak határt szabni a kisközösségek iskola-szükségletének, mert Magyar Bálint maga mondta, hogy több mint ötven iskola dolgozik ma Magyarországon, amelyben kevesebb mint tíz tanuló tanul (összesen), s több mint száz iskolában több a tanár, mint a diák. Tehát a helyi szükségletek meg a központi célkitűzések közötti dilemmák ma sem szűntek meg. De ez tulajdonképpen természetes. Melyik az a kis közösség, amelyik lemondana iskolájáról, amikor az nemcsak a gyerekek otthonmaradását jelenti számára, hanem azt is, hogy még vannak, még működnek értelmiségiek a községben, tehát a szélesebb értelemben vett művelődést is jelképezi, meg aztán a perspektívát is a fiatalok számára, tehát az iskola léte beleszól a közösség jövőjébe, nemcsak kulturális, hanem gazdasági érvényesülésébe is. A vita legnagyobb része, ahogy ez várható is volt, nem is erről, hanem a Nemzeti Alaptantervről szólt, mert ez ma már egy bejáródott vitatéma Magyarországon, hiszen több radikális csoport ütközik körülötte, egyesek a teljes Nemzeti Irányultság, mások meg a Nagy Globálisság mellett szavaznak, s erre pontot tenni lényegében nem is lehet, úgyhogy egy, a lapokból és a folyóiratokból még számunkra is ismert frontfelvétel ismétlődött meg a műsorban, ami a Nagy Tantervet illeti.

1998. április 7.

A KULTÚRA KÜLSŐSÉGEI

A magyar kultúra más területeinek változásairól a négy miniszter a múltkori beszélgetésben alig szólt, de szemmel láthatóan elégedettek voltak saját teljesítményükkel. Nos, el kell mondanom, hogy mi határon túliak túl(i) kevés tapasztalattal rendelkezünk ahhoz, hogy a lényeghez (ami ugye a megélhetési, az alkotási lehetőségek és az eredmények szent hármásából áll) hozzászóljunk, de annyival bizony bírnunk, hogy elmondjuk tapasztalatainkat, amelyek sokszor ugyan felületeseknek bátran mondhatók, de legalább biztos forrásból származnak, azaz átértük őket, és nem statisztikusok meg más pozitivisták sulykolták belénk papírizú adataikat. Tehát: lehetséges, hogy a két legutóbbi kormány működése alatt kitűnőbbnél kitűnőbb művelődési törvények születtek, de a magyar városokban a következő képet látja a hazalátogató: az utcákon egyre kevesebb a magyar címtábla. A *shopok*, *burgerek*, *store*-ok elszaporodtak kegyetlenül, a könyvesboltok meg elfogytak. Ha az ember mégis ráakad egy-egyre, akkor rá kell döbennie,

hogy klasszikus magyar irodalmat még ajándékba is csak véletlenül vásárolhat az unokájának. Csak két éve láttam Jókait, az idén láttam Mikszáthot, de Gárdonyi Gézát vagy ne mondjam, Pázmány Pétert keresve sem lehet találni. A könyvhétre megjelent hirdetésekéből látni, hogy az igen megszaporodott kiadóktól tartják a körülbelül nyolcezer kiadott címszó bűvös határát, de viszont mai magyar írók ezernél nagyobb példányszámban nem is nagyon jelennek meg, s a verseskötetek tirázsa lecsökkent a számítógépen is sokszorosítható háromszáz-négy száz példányra. Az azelőtt nemes egyszerűséggel konzumtermékeknek tartott áru teljesen előzönlött a piacot, még jó, ha valaki Agatha Christie-vel foglalkozik, az összes aranyozott, ezüstözött, dombornyomással domborított könyvecskék írói ismeretlenek számunkra, szerencsére ismeretlenek is maradnak majd, de őket veszik mázsaszámra a mai magyar olvasók, és ugyanez a tendencia látható az újságosstandoknál, ami a bulvármagazinok áradását illeti, ugyanez tapasztalható a lemezboltokban, ami a rockutáncok halmazát illeti, ugyanez élhető át a mozikban, ami a harmad- és negyedrangú amerikai krimik behozatalát illeti. A híres olvasó és képzett magyar társadalom teljesen védtelen volt az azelőtt kultúrmocsoknak nevezett szórakoztatóiparral szemben. Tolsztoj több százezres kiadása nem védte meg az olvasókat Sidney Sheldonnal szemben (csak tudnám, ki a fene az a Sidney Sheldon!), James Joyce képtelen védekezni Stephen Kinggel szemben. Azt viszont látom, hogy ez az eredmény (ami pesszimista véleményem szerint előre kiszámítható, várható és teljesen reális volt), sokkolja a barátaimat, és szinte senki sem tudja, miképpen lehetne visszaállítani az előbbi arányokat. Amint a miniszterek beszélgetéséből is láttuk, senki. Még csak nem is gondolkodnak erről. Azt hiszem, igazuk is van. De nem nagyon hiszek benne, hogy abban is igazuk lenne, miszerint a jelenlegi gazdasági körülmények között (emlegették is az úgynevezett GDP-t, azaz az egy főre eső nemzeti jövedelmet, mint valami imádságot, vagy inkább varázsszót, amely mindent megmagyaráz) a jelenlegi pénzüsszegeknél többet az isten se választhatna ki a magyar kultúrára. Közben a Magyar Írószövetség rendszeresen kapott értesítőjéből tudom, hogy a kiadókat támogató alapok alig kapnak kétszázötvenmillió forintot évente, a Kulturális Minisztérium nagylelkűen még százmilliót fordít a határon túli kiadás támogatására, de mondjuk ugyanakkor majd harmincmilliárd forint támogatást ad a rogyadozó Posta-banknak, vagy ennek felét az ugyancsak, fogalmazzunk enyhén, nem túlságosan kedvezően gazdálkodó Mezőbanknak. Röviden: egyszerűen össze sem hasonlítható összegek. Nem ugyanazon kategóriába tartoznak. Főleg azért, mert száz év múlva esetleg csak a történészek tudják majd, hogy mivel is foglalkozott a Mezőbank, viszont a ma háromszáz példányban megjelenő élő klasszikusokat minden gyerek tanulja majd az iskolákban. Ugyanazokat, akik hiába állnak sorban az említett bankok igazgatótanácsai előtt, egy fillért sem kapnak alkotásaik megjelentetésére. Ki emlékszik ma rá, hogy a magyar forradalmat melyik bank volt hajlandó pénzelni százötven évvel ezelőtt? A válasz: egyik sem.

Ma mégis a forradalmat ünnepeljük, és nem a „reálisan gondolkodó” bankokat. A könyvhéten látszik, hogy még az így kínlódó könyvpiac is nagyon jó a holland, a német és az angol cégeknek, hiszen minden nagyobb és színesebb könyv mögött, főleg a térképek, atlaszok, világtörténetek, szakácskönyvek és lexikonok mögött ők állnak nemzetközi hálózatukkal, aminek egy előnye van: a magyar kisdíák is egységes európai kiadványokból tanulja majd a tudnivalókat, és egy hátránya is: saját nemzeti történetét kénytelen függelékként átlapozni, hiszen nemigen jut be az egységes piac számára készített részbe. A számszerű adatok bizonyítják, hogy az előny a világ szellemi mozgását kísérő friss kiadványok megjelenési lehetőségében van. Ma már nem kell a kollégáknak magyarázni, hogy ki Konrad Lorenz vagy ki Fukujama, ők is olvassák magyarul őket, ahogy mi valamikor büszkéek voltunk rá, hogy mi szerbül egy időben olvashattuk a francia vagy az angol filozófusokat a hazájukbeli megjelenéssel. És ha már az irodalomnál tartunk, akkor engedjék meg, hogy azt helyeseljem, megnőtt az ismeretközlő irodalom aránya, többen olvasnak szakirodalmat, sokan forgatnak szociológiai, történelmi könyveket, amint hogy csak helyeselhettük azt is, hogy nyílttá vált a konkurenciaharc a könyvkiadók között, nagyon sokan vannak a vásárokon, viszont ez egyelőre nem hozott minőségi változást, és ha nem alakul valami erről gondoskodó szerv, mint amilyen a Nagy-Britanniában vagy Franciaországban működő Könyvtanács, amelyek minden kapitalista duma ellenére igenis évtizedekre előre stratégiát dolgoznak ki saját kultúrájuk védelmére, akkor a magyar kultúra újabb fényes Világost szenved, mert a könyvet ez a különben is picinyke piac saját maga nem pénzelheti, amit meg mégis pénzel, az egyre inkább a giccs, a dombornyomású, ezüstös betűkkel kirakott Sheldonok meg Kingek elmeszüleménye, s a folyamatosan csökkenő vásárlási példányszám mutatja, hogy lassan majd már Konrád György, Nadas Péter vagy a tekintélyesnek titulálható médiapropagandában legjobbnak minősített Esterházy sem fog tudni megélni művészetéből. Jó, hogy megjelentek a politikai bestsellerek, a hasznos és azelőtt nem kapható ismeretterjesztő művek, a hiánypótló népszerű tudományos művek, a világban népszerű gyerekkönyvek a könyvvarusoknál, de a befogadókészség, a vásárlási készség olyan nagy arányban csökkent, hogy az már veszélyeztetni látszik a művelődés egységét. Elvártam volna, hogy a miniszter urak erről se feledkezzenek meg.

1998. április 14.

KIÉ A MAGYAR KULTÚRA?

A négy magyar művelődési miniszter sok mindenféléről beszélgetett, de egy megismételt kérdésre egyiküknek sem nagyon akarózzott válaszolni. A kérdés pedig körülbelül úgy hangozott, hogy kié a magyar kultúra? Olyan értelemben tették fel, hogy kinek a tulajdonában vannak a nagy összegeket érő és kulturális kincset jelentő épületek, műkincsek, kinek a tulajdonát képezik a szellemi központok és persze, kinek a kötelessége pénzelni őket? Mert a beszélgetésből egyértelműen kiderült, hogy az elmúlt nyolc év alatt sikerült egy csomó új törvényt hozni, és mindegyik miniszter büszke is volt az ő idejében meghozott szabályokra, hajlandó volt értük kiállni, védeni és magyarázni őket, de mint annyiszor, s nemcsak Magyarországon, amikor a finanszírozás, eltartás, szinten tartás, fejlesztés profán adatai kerülnek előtérbe, hirtelen még a minisztereknek is kevesebb lesz a mondanivalójuk. Elég a statisztikai évkönyveket elővenni. Nincsenek meg nekem a tavalyi adatok, de a sokat emlegetett GDP-ből a magyar kultúra 1991-ben 3,6 százalékban részesedett, ami 1996-ra már csak 3,2 százalékra csökkent. S ha tudjuk azt is, hogy a nemzeti átlagjövedelem is csökkenő irányzatot mutatott a rendszerváltás első hat évében, akkor ez az adat még rosszabb színben tünteti föl a változtatásokat. A statisztikai évkönyvekből az is látszik, hogy körülbelül ugyanilyen arányban csökkentek a szociális, az egészségügyi és a jóléti kiadások is, ami nemes egyszerűséggel civilizációs hanyatlásnak is nevezhető, és aminek következményeit mi akkor érezzük, mikor az anyaországbeli barátainkhoz látogatunk, s kénytelenek vagyunk meghallgatni panaszaikat, amelyek lehetnek kisebbek, mint a mieink, lehetnek könnyebb fajsúlyúak, könnyebben átélhetőek, de bizony az adatok azt bizonyítják, hogy léteznek, igaziak, életesek. Biztosan nem vagyok egyedül, aki azzal a szerencsétlenséggel dicsekedhet, hogy több barátját is az utcára tették. Ugyanis, amíg a kulturális ágazatban a foglalkoztatottak száma 1989-ben több mint hatvanegyezer volt, addig ez a szám az Antall-kormány működése alatt negyvenötezerre csökkent. A miniszter urak szerint ez a csökkenés ugyan kisebb mértékű volt, mint a nemzetgazdaság egészében, amelyben elérte az ötvenkilenc százalékot is, de bizony ez sem könyvtáros ismerősömet, sem egy kutatási intézet szélnek eresztett tudósát nemigen vigasztalta. Azt hiszem, a kultúrára is az vált jellemzővé, ami más ágazatokban is megszokottá lett; az embereknek egyszerre volt úgynevezett első, második és harmadik foglalkozása is, a megélhetés minőségi határait egyre jobban kapkodva, idejüket több munkalehetőség között elaprózva kergették. Ami a másik nagy, és ahogy innen a határon túlról látom, még mindig nem teljességében megoldott kérdéskört jelenti, az a tulajdonformák reformja volt. Arra is vonatkoztatható a kié a magyar kultúra kérdése. Mert az állami tulajdon lebontása folyamán lassan-lassan világossá vált, hogy nem lesz elegendő a régen általánosan államnak nevezett vagyont, intézményeket, épületeket,

központokat, szellemi műhelyeket csak országos és önkormányzati tulajdonokká változtatni, egész sor értéket pedig egyszerűen magánosítani és többé nem törődni vele. Még az egyszerűnek tűnő eseteket, mint amilyen a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonjoga sem voltak képesek egyszerűen megoldani. Az persze világos volt, hogy az Akadémia szőröstül-bőröstül országos jelentőségű, tehát országosan finanszírozandó is. Kiderült viszont, hogy nagyon sok önállóan működő intézet tartozik szervesen hozzá, kiadója van (zárójelben jegyzem meg, hogy szegényszemre azt is eladták a külföldieknek, úgy látszik, nem bíztak benne, hogy az akadémia elég megjelentetnivalót képes termelni), kísérőszolgálatai vannak, amelyek ügyét valamiképpen, ha kardcsapással is, de rendezni kellett. Nos, ebbe a sorba tartoztak a nagy országos közgyűjtemények, múzeumok, történelmi kultúrjavak, amelyeket azelőtt államigazgatási tulajdonként kezeltek. Ezt némileg ellenpontozták az önkormányzati, majdnem azt mondtam, öngazgatási tulajdonként kezelt területi jelentőségű intézmények, amelyek a fejlettségtől való függőségben az ország különböző részein különböző gyakorisággal és különböző nagyságrendű követelésekkel jelentek meg. Nos, azt kell mondanom, hogy a költségvetés jelenlegi kivonulása ezekből az intézményekből eléggé felemás volt, kiderült, hogy sok helyütt nem is lehetséges, és az eredmények is felemásak. Alakult ugyan egy egész sor alapítvány meg egyéb, úgynevezett nonprofit intézmény, amelyek névleg magukra vállalták eme kultúrintézmények pénzelését, de ha kissé megkaparjuk a pénzek eredetét, akkor azt látjuk, hogy ezek is költségvetési eredetűek, tehát a forma változott, és a régi helyett újabb csoport bürokrata vette át az irányítást, de igazi átmenet, amelyben annyian reménykedtek, és igazi föllendülés, amelyben annyian hittek, sajnos nem következett be. Nem véletlenül emlegették a beszélgetés egész ideje alatt a miniszterek a GDP-t, az állami bevételt, a költségvetés lehetőségeit. A jelenlegi finanszírozási mechanizmus egyáltalán nem fordítottja a pártállaminak, sőt sok helyütt csak a hivatalnoki kar változott, az irányítás keménysége egyáltalán nem csökkent. A statisztikákból az is látszik, hogy igazi nagy magánsezmények, nonprofit létesítmények, művelt mecénások és önzetlen művészpártolók nincsenek. Az elszegényedés csak azt mutatja, hogy az államnak a kultúra finanszírozásában betöltött szerepe nemhogy csökkent volna, hanem azáltal hogy kevesebbet ad, ez a szerep megnőtt, mert csak ott működőképes igazán a kultúra, ahol az állam vagy az önkormányzat, akár az alapítványokon keresztül is odajátssza a pénzt, tovább segíti. A magyar állam becsületére legyen mondva, ez a segély, irányultsága és eredményessége ugyan bírálható, de továbbra is fennáll. Sokat kell még szabályozni, sok törvényt meg kell még változtatni, de főleg sokat kell még az országnak gyarapodnia, hogy ezeken az állapotokon objektíven változtatni lehessen. Ha átmegy Magyarországra az ember, látja, vannak magánkönyvkiadók, galériák, könyvesboltok, mozik, hangversenyrendezők, tévéstudiók, újságok és folyóiratok is. Küzd a megélhetésért a magánszektor is. De csakhamar megérzi, ez csak a kezdet, az igazi

nagy pénzeket még az állam adja. Ha ezért harcoltak a miniszterek, nem kell szégyellniük magukat, az átmenet éveiben csak segítették fennmaradni, élni a magyar kultúrát.

1998. április 21.

MIÉRT NINCS STRATÉGIA?

Ha összegezni szeretném, hogy végül is mi mindent tudtam meg a mai magyar kultúráról a legutóbbi négy magyar művelődési minisztertől, akkor két dolgot kellene kiemelnem. Egyrészt, mind a négyen egybehangzóan az Európához való csatlakozásról, a fejlesztés szükségességéről, a kultúrára vonatkozó rendelkezések modernitásáról beszéltek. Másrészt, ugyan egyiküktől sem hallottunk olyan fejlődési stratégiáról, még ilyen stratégia elemeiről sem, amellyel a hangoztatott elveket, célokat el lehet érni. Igaz, be kell vallanom, Fodor Gábor kultúrára vonatkozó tervezetét, amelyről szó esett, nem ismerem, lévén, hogy ottani újságokhoz nem jutottam hozzá, az itteniek meg erről nem írtak. A tévébeszélgetésben azonban ilyen stratégia elemei, mondom, nem mutatkoztak meg. Az látszott, ami nagyon messziről is látszik, és nyilvánvaló; ahogy a mai magyar társadalom igyekszik nyugati országok példáját követni, még akkor is, ha az pillanatnyi érdekeinek vagy részérdekeinek nem felel meg, a kultúrában is így cselekszik. Az állam igyekszik kivonulni a kultúrába való beavatkozásból, de nemcsak szellemiekben, hanem anyagiakban is. Az állami finanszírozás csökken, a szegényedő rétegek kultúrára való költekezése egyre inkább csak a tévéelőfizetésre, videoszalagok, lemezek és CD-k vásárlására szorítkozik, az alapítványok meg a civil szervezetek befolyása nőhetne, de nekik sincs erre elég pénzük. A nyugati módra való áttérést a magyar kultúra rövid távon nyögve nyeli, szenved, küzd vele. Nagyon sokszor csak úgy élük át a válságos időszakot egyes intézmények, hogy a régi elit összefonódott tagjai még összetartanak, „juttatnak” esetleg úgy, hogy az állam, mintegy „becsapva” a nyilvánosságot, egyes alapítványokat mégis a költségvetésből táplál. Ez sokáig nem tarthat, egyrészt a régi kapcsolatrendszer fölbomlóban van, másrészt a demokrácia fejlődésével minden tétel átvilágíthatóvá válik, és a költségvetés még az ilyen „jótékony csenést” sem viseli el. A megoldás, amelyről, ismétlem, nem nagyon beszéltek a miniszterek, egyrészt a lakosság lassú anyagi helyreállításában lehet, hogy legalább egy középrétegnek jusson majd könyvre, színházra, festményekre, kultúrára, másrészt meg az állam nyilvános kiállításában az el nem hanyagolható, a fejlődés érdekében szükséges intézményrendszer és művelődési szint megtartása mellett, mert hiszen azt nem lehet csak közhelyként ismételtetni, hogy az ország gyors európai csatlakozását elősegíti a

kultúra fejlettsége, ezt, ha komolyan vesszük a kimondott szavakat, akkor pénzbeli juttatásoknak is követniük, támogatniuk kell. Ha a jelenleg össze-összecsapó ellentmondásokat tekintjük, senki sem irigyelheti sem a jelenlegi, sem a megválasztandó művelődési minisztert Magyarországon. Hiszen egyrészt mindenki szeretné tartani az eddig elért szintet, másrészt mindenki azt követeli, hogy faragják le az úgynevezett közfogyasztást. Egyrészt mindenki örül, ha a kiadott könyvek száma növekszik, ha az új filmek száma eléri a tíz évvel ezelőtti szintet, ha egyre több lemez, egyre több kazetta jelenik meg, mindenki örül, ha kimutatják, hogy a színelőadások száma nem csökkent, ha a magyar művészek külföldi vendégszereplésre utaznak, másrészt meg kimondott elvként tartják számon, hogy csak az a mű érvényesüljön, amely a hazai piacon képes eltartani magát, akár csak nyugaton. Hát ez a két dolog, ahogy anyaországunkban szokás mondani: nem jön össze. Az a civilizációs lejtő, ami érezhető volt a gazdaságban és széles rétegek életszínvonalában is, amikor hazalátogattunk, az valamiképpen érezteti hatását a kultúrában is. Egyre nő ismerőseink száma, akik beszéd közben elmondják, hogy ma kevesebb könyvet vesznek, kevesebbszer járnak színházba, nem jut nekik festményre, szőnyegre, kerámiára a havi fizetésből. Egyre több ismerősünk vállal mellék munkákat, egyre többen dolgoznak magánvállalkozóknál, ahol nem éppen érvényesül a régi szocialista nóta a nyolc óra munkáról meg a nyolc óra pihenésről. Azt akarom mondani, hogy mi, határon túliak is érezzük, nőtt a veszélyeztetett helyzetűek száma, akiknek nincs erejük a kultúráról filozofálni. Akik gazdaságilag középréteghez tartozó értelmiségiek voltak, azok lejjebb csúsztak, idejük se, pénzük se a régi szint megtartására. Akik többet dolgoznak, gyorsabban akarnak pihenni, vagyis kénytelenek felületesebbekké válni, csupán szórakozni akarnak. Talán még elszomorítóbb, hogy közöttük is csökkent a kultúra tekintélye. És nem arra gondolok, amire Illyés Gyula panaszkodott, hogy a magyar íróknak kell még a csatornázásról is cikkeket írniuk. Egyszerű ellenőrizni, a mai magyar olvasók közt, ezt a tavaszi könyvvásáron láttam, nincs még csak kedvenc író sem. Nincs sikerkönyv, nincs vitatott téma. A mai magyar filmekre egy-egy moziban alig jut száz néző. Több a galéria, de csökkent a kiállításokat látogatók száma. Ami összeszorítja a szívemet, erről még a miniszterek sem beszélnek. Illedelmes csend veszi körül a magyar kultúrát, mint a lassan fogyó beteg ágyát. Ezt nem szerette magatartásként a lázadó Petőfi: „Ágyban, párnák közt halni meg . . .” Most nem az ő ideje tart. Ha a beteget gyógyítani szeretnénk, a diagnózis felállítása után hatásos gyógymódot kell alkalmazni. Ha a letargiába csúszó magyar művelődést fel akarja valaki rázni, hosszú távú és reális tervet kell készítenie a fogyatkozás, a hanyatlás megakadályozására. Ezt hiányoltam a miniszterek szavaiból, az órákig tartó beszélgetésből. Lehetséges, hogy még fölülről, országos vezetői pozícióból se látszik a jelenlegi lejtő vége? Nincs gyógymód, amely kiszedné a beteget az

ágyából, csak a párnákat lehet gyengéden megigazítani? Elkedvetlenítő állapot. Vigasztal, hogy sokkal veszélyesebb helyzetekből is kimenekült már a magyar társadalom, fölcsillantotta értékeit a magyar kultúra. Bízom benne, hogy stabilizálódik az ország, és végre nem mulandó pártérdekek alapján választják majd a szakértőket, vezetőket, irányt adókat. Bízom benne, hogy nem csupán beszélnek róla, tesznek is a művelődésért, hiszen valóban fejlesztési érdek. Bízom benne, hogy a válság első, ütősszerű hulláma elmúlt. Nem egyedül a miniszterek tehetnek a magyar kultúra érdekében, de ideje lesz már, hogy a valósággal szembenézzen a magyar társadalom, és azt tegye, amit jövője kíván.

1998. április 28.

KRÓNIKA

KOSZORÚ HELYETT

FEKETE J. JÓZSEF

„Az a vonat a sötétben áll még . . .
Neked már: állapot. Másnak: világvég.”
(Fehér Ferenc)

Hölgyeim és Uraim, kedves házigazdák, tisztelt hallgatóság!

Emlékezni jöttünk Topolyára azzal a feltett szándékkal, hogy a vajdasági magyar irodalom nagy veszteségei közül annak a két topolyai költőnek az emléke előtt tisztelgünk, akiknek elvesztésével a megmásíthatatlanság felismerését követően kényszerűen megbékéltünk, tudatosult bennünk, hogy már csak a munkáikkal találkozhatunk, a személyes élményt élettrajzi adataik és könyveik jelentik már számunkra. *Tóth Ferenc* tizennyolc esztendeje, *Fehér Ferenc* pedig kilenc éve távozott közülünk, mindketten felfoghatatlanul tragikus gyorsasággal. Ugyanolyan hirtelen, mint *Juhász Erzsébet*, aki tíz héttel ezelőtt ment el. A két topolyai költőhöz társult a topolyai tanárnő, az írő, a tudós. Mindhármost juknak még igen sok tennivalója lett volna közöttünk, s ha van rá mód, hogy onnét, ahol most éppen vannak, bár egy pillantást vessenek ránk, tudják, hogy nem csupán a félbemaradt életművük miatt hiányoznak nekünk.

Rémületes, hogy köröttünk egyre nagyobb a fogyatkozás, hogy csak az így vagy úgy elmenők száma gyarapodik, a legrettenetesebb pedig a tudat, hogy az elmenőket ugyan még ha reménytelenül is, de visszavárhatjuk, ám halottaink már nem térnek vissza. Még akkor sem, ha félig dolgavégezetlenül, az élet útjának fele táján kényszerültek távozásra. S valami különös módon ez a tény, a félidőn való távozás ténye kapcsolja össze a három topolyai írót, akiket megidézünk ma a Fehér Ferenc Emléknapon.

Már a képzeletében poklot járt Dante is tudta, hogy „*nincs semmi szomorítóbb, mint emlékezni régi szép időkre, nyomorban*”, s hinnünk kell neki, hiszen komoly tapasztalatokkal rendelkezett ezen a téren. Ám bármennyire is szomorú dolog az emlékezés, általa élhet csupán tovább az ember. Az emlékezés és az emlékezet útján.

*Juhász Erzsébet*¹ számomra mindenekelőtt a sajátos esszényelvet megteremtő írő, akinek gondolatvilágában a magam érzése, tapasztalatai, reflexiói visszhangra találtak. Volt tanár, újságíró, adásrendező, könyvtáros, tudományos kutató, rendkívüli egyetemi tanár, de mindenekfelett írónő², négy elbeszélésgyűjtemény, egy regény, egy tanulmánykötet és három esszékötet szerzője; s legelőbb: ember, barát, testvér. Folyton tüsténkedő olvasó, aki ír, és akinek a keze alól szinte észrevétlenül kerültek ki a kéziratok, legyen

az elbeszélés, esszé vagy éppe a doktori disszertációja. Óriási keretű szemüvege és szívből fakadó kacagása híján észrevétlenül maradt volna bármilyen közösségben, hiszen gondjait, problémáit, örömeit inkább a papírral osztotta meg, mint hogy bárkit is terhelt volna velük. S így, az észrevétlenül maradás szándékával csúszott ki az életből. Ha kissé nagyobb odafigyelést követel maga számára, bizonyára nem történik meg a végzetes orvosi műhiba.

Akkor, amikor Juhász Erőbet életének legnagyobb szembesülésére készült, az öregedés élményszerű felismerés után annak megélésére. „Minden csupa átmenetiség” – írta legutóbbi prózakötetével egyik esszéjében, s természetesen az életre gondolt. Neki nem adatott meg, hogy az öregedés és az öregség termékeny élményét átélhesse és tapasztalatait megfogalmazza. Ellenben mégis sokat tudott életről és halálról. Különben nem írta volna a következő sorokat: „S hogy legintenzívebb pillanataink is elperegnék, hogy elmúlásból vagyunk, s ez a folyamatos elmúlás az élet. Tehát: hogy az elmúlás nem a halál által következik be, a halál csak véget vet ennek az elmúlástörténetnek. Történetről lenne szó? Dehogyan, hisz az életünk, noha történik, nem történet és nem elmondható. A tulajdon elmondhatatlan történetünk történik velünk mindvégig.” Mondatai, midőn az idén megjelent könyvében olvastam őket, bölcsességeknek tűntek. Ma már tudom: többek annál – jóslatok, megérzések voltak.

Tóth Ferenc³ életét közlekedési baleset felezte meg röviddel azt követően, hogy megjelent negyedik verseskötete, címében a Fehér Ferenc-i *Holtomiglan-holtodiglant* idéző, talán ugyancsak jelzést és jóslatot hordozó: *Csontomiglan-csontodiglan*.⁴ Tóth Ferenc már tizennyolc esztendeje nincs közöttünk. De itt él velünk. Éppen a napokban idézte egy fiatal topolyai író, hogy topolyai tanárkodása idején, 1965 és 1970 között Tóth Ferenc azonnal elégtelent adott a diáknak, ha a dolgozata első bekezdésében hosszú „szsz”-szel írta a lesz szót. Nyelvi fegyelme, apró betűs, töltőtollal tett bejegyzései és javításai pedig legendássá tették, midőn a *Symposion* folyóiratot lektorálta.

Költőként indult, mégis inkább néprajzkutatóként⁵, vagy drámaíróként⁶ ismerik. Verseskötetei⁷ mára mintha feledésbe merültek volna. Sejtette ezt a szerző, hiszen a kallódás és a közöny létélménye hallatszik ki a költeményekből, igaz, Tóth Ferenc élményversei egyenesen szembeszegültek a szabad versre esküvő kordivattal; a klasszikus metrum és a népies-nemzeti versforma kedvelőjeként a verset a festőiségben kiteljesülő, míves alkotásnak tartotta, amelyben általa a hagyományos formakincs szólalt meg. Ezt volt aki önfeledt dallikázásnak vélte, ugyanis az intim költő szólalt meg ezekben a – nem divatos – versekben. A mélységesen *átélő* költő, aki még Hiroshima pusztulásáért is felelősnek tartotta magát. Végül neki is szembesülnie kellett a személy és a világ harmóniája megvalósíthatatlanságával, és ekkor intimitását a népi mítoszokba fordulás útján oldotta fel a továbbra is feszes formájú költeményeiben. Egyfelől azonosította magában az ember egyéni létét és költői mivoltát, miként azt a *Variációk ugyanarra*⁸ című versében jelezte: *egész éjjel egy verset / gombolyítottam magamból / reggel elmentem az ápolóhoz / de hiába szurkált / egyetlen csöpp vért / egyetlen eret sem talált bennem*.

Másfelől pedig szinte kihívásszerűen vonzotta a halált, sőt, azt is megkockáztathatnám, hogy egyfajta önromboló ösztön is meg-megújult bensőjében.

Leglíraibb verseinek egyikében⁹ mintha ennek a működésével szemben kérne oltalmat: *(tél) „Elmegyek hozzá, szigorú apámhoz, / messzi arcának havazó égéig! – / Hadd nővök fel már; fiatal vetését óvja haláltól!” (Apám)*

Fehér Ferenc¹⁰ az az irodalommeghatározó alkotó, akit a köztudat leginkább Topolyához köt.¹¹ Attól függetlenül, hogy a Bájics-tanya cselédházában, Nagyfény határában született, középiskolája pedig ismét elszakította ettől a várostól, de ki frt még ilyen bensőséges melegséggel a *kenyérjő Topolyáról*, amelytől több versének közlése szerint soha meg nem vált? Az *Üzenet a Szajnapartra* címűben például így fogalmazza meg ezt a kötődését: „*Jönnék vissza én is poros Topolyámra, / lehajtanám fejem anyám asztalára, / de hisz el se mentem!*”

Hogy is lehetne elmenni onnét, ahol ha az ember felkaptat a Kálváriára, és belenéz a bajsai út kódébe, a szerelem sejlik a távolinak tűnő közelségben?

Ha a huszonnyolcasok nemzedékében¹² Dér Zoltán a leginkább szabadkai, ha Ács Károly a leginkább urbánus és kozmopolita, akkor Fehér Ferenc a leginkább vajdasági költő. Számára a vajdasági táj élménye az embernek és a környezetének a harmóniáját sugallta, amit még a szülői ház udvarán, a szalmakazal tövében tapasztalt, lelkében a diákszerelm nosztalgiájával. Fehér ehhez a harmóniához érzelmileg eltéphetetlen szákkal kötődött, és a líráján át a tapasztalt valóságot tükrözte. Az ifjúkori költőtársával váltott leveleiből¹³ kiviláglik, hogy a természetes környezetéből elkerülve, az urbánus viszonyokat – vagyis a megváltozott lét körülményeket – szomatikus tünetekkel reagálta le, egyszerűen belebetegedett a városba. Már 1955-ben az egészséges föld és az őt elhagyó „tékozló fiú” érzelmi kötődésének sorsirányító erejét fogalmazta meg versében: „*Hányszor elűzött valaha, / és sírtam egymagamban – / most lábam alatt a föld sír, / mert magára hagytam*” (Télbe ingatta fejét).

„*Hazazököm héderéken Topolyára, hogy végignehessenek este az utcákon és érezzem az akáccillatot, aztán sebzetten jöjjenek vissza a vonattal a kis szobám penészébe, hogy könyvekbe temessem a magány érzetét, amit magammal hoztam*” – írja egyik levelében, majd a személyes érzését egyetemes elkeseredéssé növeli: „*Itt nem lesz belőlünk semmi. Vicinális ez az élet, hiába.*”

A megváltozott környezet lényegében mégsem a nosztalgiát keltette életre a költőben, hogy az elvagyódás, a visszavagyódás nagy verseit szólaltassa meg, hanem mint Bori Imre jegyzi, költészetében a „pannon Nirvána” eszméjét a „semmi filozófiája” váltotta fel. Fehér ekkor tulajdonképpen az emlékek szorítása miatt képtelen másként megszólalni, mint a spleen hangján. Beszédesen vallanak erről az élményből fakadó versgyűjteményeinek címei is. Amíg egyfelől ott a biztonságot nyújtó, belakható, emberi lét a *Jobbágyok unokái*, az *Alom a dűlőutak szélén*, az *Övig a földbe ásva*, a *Bízó szerelemmel* oldalain, addig a másik oldalon élesen elkülönül egymástól az *Akác és márvány világa*, a Fehér Ferenc-típusú költőt és embert éltető, illetve elemésztő létformák dilemmája. Ekkor már – gondolok itt az ötvenes évekre –, Fehér költészetét nem az élmény határozza meg, hanem az artisztikum, a versnyelvel való muzsikálás és festés szándéka. A művéség által, a verselési technika útján kialakított költői harmónia azonban ezekben a versekben sem a világgal való harmóniát fogalmazza meg: „*Árnyam, ha messze kujtorog, / verjék sallangos ustorok, / nyergeljék böjti vén szelek, / glédics-tövisű kengyelek; / szájjamban nőjön zöld moha, / mérgezzem szeretőm csontpora . . . / S az idő, amely mint a gyík oson, / az legyen szörnyű gyilkosom!*” (Nyelv és varázs)

A szörnyű gyilkos nem váratott magára, lényegében feloldatlanul hagyta a költő dilemmáját, amiről imigyen vallott: „*Magamról alig írtam, ugy-e? Mit írjak? Szeretnék*

*meghalni, szeretnék élni! Szeretnék elmenni, szeretnék maradni! Szeretnék szeretni, szeretnék gyűlölni! Csak a végelet, az intenzivitás érdekelnek. Gyűlölöm azt, ami megszokott, külsmeri!*¹⁴ Talán Adyra, talán József Attilára is gondolunk e sorok olvastán, pedig Fehér Ferenc alkotói kérdéseinek akcentusai köré épülnek a gondolatok, akár a következő mondatokban: „*Még ma is elfog a vágó: kitörni a magam keretéből, egyetemessé lenni, emberivé. Ez az én humanizmusom, ez az én donquijote-i álmom és harcom. Végeredményben talán az alkotóművész esztétikája is. Még nem tudom, sikerül-e csak magamban felépíteni mindent s ezzel bebizonyítani, hogy korunk nem a kollektívizmusnak, hanem az individualizmusnak kedvez; avagy végleg megfeszít és megsemmisít a tömegekbe olvadó társtalanságom.*”¹⁵

Lényegretapintóbban talán meg sem lehetne fogalmazni a Fehér Ferenc-i sorsot, mint a tömegekbe olvadó társtalanságot. S különös módon ez a társtalanság tette a legnépszerűbb költővé a Vajdaságban. Íme, művészete előtt ma itt mindannyian kegyelettel adózunk!

JEGYZETEK

- ¹ Topolya, 1947. április 19–Újvidék, 1998. szeptember 25.
- ² Művei: *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* (1975), *Gyöngyhalszok* (1984), *Homortús* (1980), *Műkedvelők* (1985), *Senki sehol soha* (1992), *Esti följegyzések* (1993), *Állomáskeresőben* (1994), *Tükörképek labirintusa* (1996), *Útalán utaim* (1998).
Díjai: Sinkó-díj (1974), Híd-díj (1984), Szirmai-díj (1984).
- ³ Topolya, 1940. július 25–1980. október 9.
- ⁴ Ezt a kötetét 1980-ban posztumusz Híd-díjjal tüntették ki.
- ⁵ Az ELTE Bölcsészettudományi Karának néprajzi szakán szerzett magiszteri fokozatot.
- ⁶ *Jób* című, bibliai témájú drámája Gobby Fehér Gyulával, Majtényi Mihállyal és Varga Zoltánnal közös kötetben jelent meg 1971-ben Újvidéken.
- ⁷ *Őszől tavaszig* (1961), *Vörös madár* (1966), *Halál a stokban* (1970), *Csontomiglan-csontodiglan* (1980).
- ⁸ A *Halál a stokban* című kötetben.
- ⁹ Apám. A *Vörös Madár* című kötetben.
- ¹⁰ Nagyfény, 1928. aug. 3–Újvidék, 1989. júl. 31.
- ¹¹ Főbb művei: *Jobbágyok unokái* (1953), *Álom a dűlőutak szélén* (1956), *Övig a földbe ásva* (1959), *Bló szerelimmal* (1962), *Esővárók* (1964), *Delelő* (1966), *Egy kiskirály kumyhózában* (1972), *Vasfű* (1973), *Madarak folyója* (1978), *Szívemben nyugovó tengerek* (1978), *Akác és márvány* (1989), *Erdőilen erdő* (1995), *Hazavezérlő csillagok* (naplójegyzetek, 1970). *Egyazon ég alatt* (esszék és jegyzetek 1984). *Vállalt világ* (esszék és jegyzetek 1988).
Díjai: Híd-díj (1966), Szenteleky Kornél-díj (1985), Bazsalikom-díj (1975).
- ¹² Ács Károly, Ágoston Mihály, Dér Zoltán, Fehér Ferenc, Kalapis Zoltán, Kopeczky László, Sáfrány Imre, Vukovics Géza.
- ¹³ Fehér Ferenc levelei Borús Erzsébetnek 1949–1951. *Híd*, 1998. 6., 1998. 7–8., 1998. 9.
- ¹⁴ Borús Erzsébetnek. Újvidék, 1951. március 6-án. In: *Híd*, 1998. 9., 770. l.
- ¹⁵ Borús Erzsébetnek. Újvidék, 1951. április 9-én. In: *Híd*, 1998. 9., 773. l.

Elhangzott 1998. november 8-án a topolyai Népkönyvtárban megrendezett Fehér Ferenc Emléknapokon.

- Szűts Zoltán: Öregség (novella)* 839
Vígh Rudolf: Anyagvándorlás (vers) 843
Dési Ábel: Heller Ágnes vendégei (versek és kommentárok) 844

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Sinkó Ervin centenáriumán

Utasi Csaba: Sinkó Ervin és a történelmi szükségszerűség (tanulmány) 851

Bosnyák István: Korszerűség, életeesség, időállóság (tanulmány) 858

Németh Ferenc: Egy tragikus sorsú „kultúrfilozófus” (tanulmány) 871

Botka Ferenc (Budapest): Napfény és felkészülés (tanulmány) 876

Varga István: Bényei Tamás könyvéről (tanulmány) 897

DOKUMENTUM

Vujicsics Sztoján (Budapest): Az elveszett idő 903

Vujicsics Sztoján (Budapest): A peremlét tragikuma és az idegenbe szakadás megpróbáltatásai 908

POLITIKA

Gobby Fehér Gyula: A magyar kultúráról 913

KRÓNIKA

Fekete J. József: Koszorú helyett 925

Számunkat Dudás Antalnak a kishegyesi Csépe Imre Napokon kiállított munkáival illusztráltuk

E számunk megjelenését a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia,
a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, valamint a budapesti Illyés
Közalapítvány támogatta

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Mirnic L. Zsuzsanna: *Varázsvot fonákja* (versek)
Szűts Zoltán: *Versszelídítés* (versek)
Tari István: *Napszél* (versek)
Verebes Ernő: *Griff* (versek)
Juhász Erzsébet: *Úttalan utaim* (próza)
Kontra Ferenc: *Gyilkosság a joghurt miatt* (novellák)
Szabó Palócz Attila: *Trium(f)virátus* (kisprózák)
Végel László: *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* (regény)
Bányai János: *Hagyománytörés* (tanulmányok, kritikák)
Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története* (negyedik, bővített kiadás)
Bori Imre: *Hétről hétre* (tanulmányok)
Burány Béla: *Szakad a part!* (tanulmányok)
Gerold László: *Drámakalauz* (tanulmányok, kritikák)
Harkai Vass Éva: *Ezredvégi megálló* (tanulmányok, kritikák)
Jung Károly: *Összefüggések és kapcsolatok* (tanulmányok)
Losoncz Alpár: *Az emlékezés hermeneutikája* (filozófiai értekezések)
Major Nándor: *Kisebbségi breviárium* (tanulmányok)
Kalapis Zoltán: *Búza, dohány, selyem* (tanulmányok)
Kalapis Zoltán: „*Negyvennyolcnak nagy idejében*” (tanulmányok)
Németh István: *Ünnep Raguzában* (publicisztika)
Harmath Károly: *A hit reményében* (vallási publicisztika)
Bogdán József: *Szeder indája* (gyermekversek)
Mirnic Zsuzsa: *Mesevirág* (történetek gyermekeknek)
Cs. Simon István: *Sziromeső* (gyermekversek)
Csapó Julianna: *A jugoszláviai magyar irodalom 1994. évi bibliográfiája*
Bela Duranci: *Penovác Endre* (képzőművészeti mappa)
Király Ernő: *Reflexiók* (zenei esszék)

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1998. október–november. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsírószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 1999-re 240 dinár. E számunk ára 20 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079